MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

GSF
Marmara Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Bu katalog T.C. Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla gerçekleşmiştir.

TEŞEKKÜR

SUNAY AKIN

ERDAL ATABEK

BURHAN AYTUĞ

CENGİZ BEKTAŞ

CANAN BEYKAL

DR. MUSTAFA ÇETİNER

PROF. DR. JALE ERZEN

PROF. DR. MEHMET Z. SAÇLIOĞLU

PROF. DR. CELAL ŞENGÖR

PROF. DR. UĞUR TANYELİ

NERMİ UYGUR

TAHSİN YÜCEL

PROF. DR. AHMET YÜRÜR

GÖRSAV

GÖRSEL SANATLAR VAKFI

TATBİKİ GÜZEL SANATLAR

YÜKSEK OKULU MEZUNLARI VE

MARMARA ÜNİVERSİTESİ GÜZEL

SANATLAR FAKÜLTESİ KORUMA VE

YAŞATMA DERNEĞİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Genç kuşakların geniş dünyasını yeniden keşfetmek; sanat, bilim ve eğitim alanlarının bakış açılarını zenginleştirmek, birbirlerine olan yaklaşımlarını artırmak amacıyla başlatmış olduğunuz "Su-Us yolculuklar" projesi kapsamında gerçekleştirdiğiniz sergilerin, sanat adına son derece yararlı olacağı kanısındayım.

Gençlerin yaşamı derinlemesine algılamalarında, sanatın öncü gücünü kullanmayı hedefleyerek, öğrencilerinizin, olgu derinleşmesi ve perspektif açılımlarıyla sanatsal yaratıcılıklarını bir arada kullanarak ürettikleri eserler, onları günümüzün ve geleceğin dünya genç sanatçıları arasında yer almasını sağlayacaktır.

On ayrı bölümdeki öğrencilerin aynı konuya farklı yaklaşımlarla düşünce ve sanatsal zenginlikleri aktararak ürettikleri, örnek teşkil edecek bu çalışmalarından dolayı tüm emeği geçenler ve genç sanatçıları yürekten kutlar, başarılarının sürekliliğini dilerim.

M. İstemihan Talay
Kültür Bakanı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Sanat eserleri, bireylerin sanat yeteneklerini, ince zevklerini, ruhsal ve düşünsel duygularını bağımsız, kendine özgü yönlerini bütün kudret ve ihtişamı ile ortaya koymaktadırlar.

Yaşamın kaynağı suya gelince, o, hayatın ta kendisidir. Nerede su varsa, hayat oraya taşınmakta, teknoloji orada yükselmekte, uygarlık o vadide yeşermektedir. Yaşamın merkezi su, gerekiyorsa, kavimleri göçe zorlayıp, kendine çekmekte; susuzluk, yeni yolculuklara yol haritası çizmektedir. Su ile us, işte asıl yol arkadaşları... Biri diğerini cezbetmekte, insanlığın toplu yolculuğu, ancak ikisi bir arada ise gerçekleşmektedir. Su'suz us, us'suz su, yaşama giden, uygarlığa giden, kitlesel mutluluğa giden tüm yolları kapamakta; tarihle bağları koparmakta; kültür ve gelenekten gelen muazzam kökleri acımasızca aşındırmaktadır.

Türkiye uygarlık beşiği... Denizleri, nehirleri, çayları, dereleri ile her tarafı su... Köprüleri, kemerleri, sarnıçları, maksemleri, değirmenleri, gemileri us yüklü, su sayesinde... Su ve us... Sanatçı, tarihçi, edebiyatçı, hekim, mühendis, çevreci... Su ve us varsa onlar da var; yoksa, onlar da yok...Yeni bin yılın başında, su ve usun yolculuğunda, yeni bir yol arkadaşı var, bu defa. Bir üniversite: Marmara Üniversitesi... Niçin olmasın? Suyun arkadaşı us ise, us'u yönlendiren, geliştiren de üniversite. Üniversiteler, eğitim-öğretim, araştırma ve uygulama gibi eğitsel ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

bilimsel işlevlerinin yanında; toplumun kültür ve sanat değerlerine katkıda bulunmak, doğa varlıklarını korumak ve kollamaktan da sorumludur.

Bu bilinçle yola çıkan Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, "Su/Us Yolculuklar" projesinde buluşturdu gençlerini, akademisyenlerini ve Fakülte dışında seçkin bilim ve kültür adamlarını...

Güzel Sanatlar Fakültemizin, Fakülte Kurulu, çeşitli önerilerin ardından, dileyen öğretim üyesinin dersinde Su/Us konusunu öğrencileriyle irdelemesini ve fakültenin çeşitli bölümlerinde birikecek bu ortak konu ile ilgili ödevlerin, yılsonunda seçilmesiyle düzenlenecek bir serginin Ekim 2001'de Fakülte içinde açılmasını kararlaştırdı.

Bu serginin açılışına, bir katalog-kitap yetiştirilmesi de planlandı. Fakültemizin tüm bölümlerinde (Resim, Heykel, Tekstil, Seramik, Endüstri Ürünleri Tasarımı, İç mimarlık, Sinema-Televizyon, Fotoğraf, Geleneksel Türk El Sanatları) sanatın zenginliğine, sanatçının duyarlılığına, bilimin akıcılığına, suyun akıcılığına yaraşır, hummalı bir çalışma ortamı doğdu.

Prof. Dr. K. Turay Yardımcı
Rektör

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Genç insanlardan işlerini iyi yapmaları istenir. Şimdiye dek çözülmemiş ne kadar sorun varsa onların bu çözümsüzlüklere bir son vermeleri beklenir. Bunu başarmak onların mecburiyetidir diye düşünüldüğünden olsa gerek, bu durum değişik tonlarda ama sürekli olarak tekrar edilir. Gençlerin bu doğrultudaki çabaları ise hiçbir zaman yeterli bulunmaz. Çünkü beklenti, önceden tayin edilmiş her şey gibi bir düş boyutu içerir.

Üniversiteler, geleceği tasarımlayan kurumlardır. Bu ortamlarda, beklenti ile gelecek bir anlamda iç içe geçmektedir. Bu ilişkinin öteki boyutlarını bir kenara bırakıp, onu sadece yetişkin ve genç ilişkisi olarak algıladığımızda, ilişkinin bir üçüncü ayağı olduğu da kolayca algılanır. Bu, aslında bir sahne olan yaşamın kendisidir. Yaşamın ulaştığı baş döndürücü hızdır. Bilgi ve görüntü saldırısıdır.

Magazinleşme ve değersizleşmedir. Söz konusu ilişkinin işte bu üçüncü ayağı, sahicilikten uzak, derinliksiz bir dünyanın yaratmakta olduğu sanal mutluluk reçetelerini asli değerler yerine yerleştirerek yolumuza devam etmemizi ister. Belleğimizi bir tür sahne olarak kullanır, bu alanda tahribatlara ve kopukluklara neden olur. Oysa bellek, bir bütünlük ortamı olmalıdır. Tahrip edilen bu ortamla birlikte bütünlük duygumuzu yitirmiş olduğumuzu, direncimizi yitirerek yaşamın abartılı uğultusu içindeki boşluklardan birinde kaybolduğumuzu belki fark etmiyoruz bile. Boşlukta küçülüp bir zerre haline geldiğimizi içsel olarak daralarak dengeliyoruz. Yakından bakma, anlama ve öyküleme potansiyellerimiz ise bu daralmanın dar açısının dışında kalıyor.

Üniversitelerin bu dar alanda yaşamaya itirazları vardır. Fakültemiz, bu itirazını nasıl kullanacağını tartıştı ve sözü edilen yakından bakma, anlama ve öyküleme potan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

siyellerini harekete geçirmek için eğitimi her yıl farklı bir konu başlığı altında yapmayı, çözümlerden biri olarak benimsedi.

Belli bir konu etrafında farklı disiplinleri bir araya getirerek; sanatçı, yazar, bilim adamı, teknisyenlerin bakışlarından aynı konuyu işlemek, öğrencimize önemli bir ufuk genişliği kazandıracaktır diye düşündük. Belki de bellek üzerinde oluşmuş kopukluklar, bu yolla yeniden onarılabilir. Yitirilmiş yakından bakma ve öyküleme disiplini, yeniden kazanılabilir. Su ve Us'un yansımalı durumu ile bizim yola çıkışımız arasında da belirgin bir bağlantı var. Usun eleştirel derinliğinde elde edebildiğimiz çözümleri suyun yansımalı akışına benzeterek çoğalttık. Belki de biz bir akıl ve akış öyküsünü aradık ve çoğalabilmeye çabaladık.

Su-Us/Yolculuklar etkinliği, işte bu düşüncelerin ürünü olarak doğdu. Kültür Bakanlığımızın değerli katkılarıyla yaşamımıza katılabildi. Elinizdeki kitap-kataloğa, bu yoldan yürüyerek; çağrımıza yanıt vererek amacımızı paylaşanlar, sanat ve tasarım eğitimi gören öğrenciler ve bu organizasyonu başından beri büyük bir içtenlikle sürdüren komisyon üyelerinin katkıları ile ulaşıldı. Su-Us/Yolculuklar etkinliği genel koordinasyonunu sürdüren Prof. Mehmet Zaman Saçlıoğlu ve birlikte çalıştığı arkadaşlarının, dört yıldır okulumuzdaki sergilerin sorumluluğunu büyük bir başarı ile üstlenen Prof. Tayfun Erdoğmuş ve birlikte çalıştığı arkadaşlarının, kitap-kataloğun editörlüğünü üstlenen Öğr. Gör. Ahu Antmen'in ve dört yıldır fakültemizin görsel imajını oluşturan Öğr. Gör. Can Onat'ın katkıları için övünüyorum.

Prof. Dr. Hüsamettin Koçan
Marmara Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

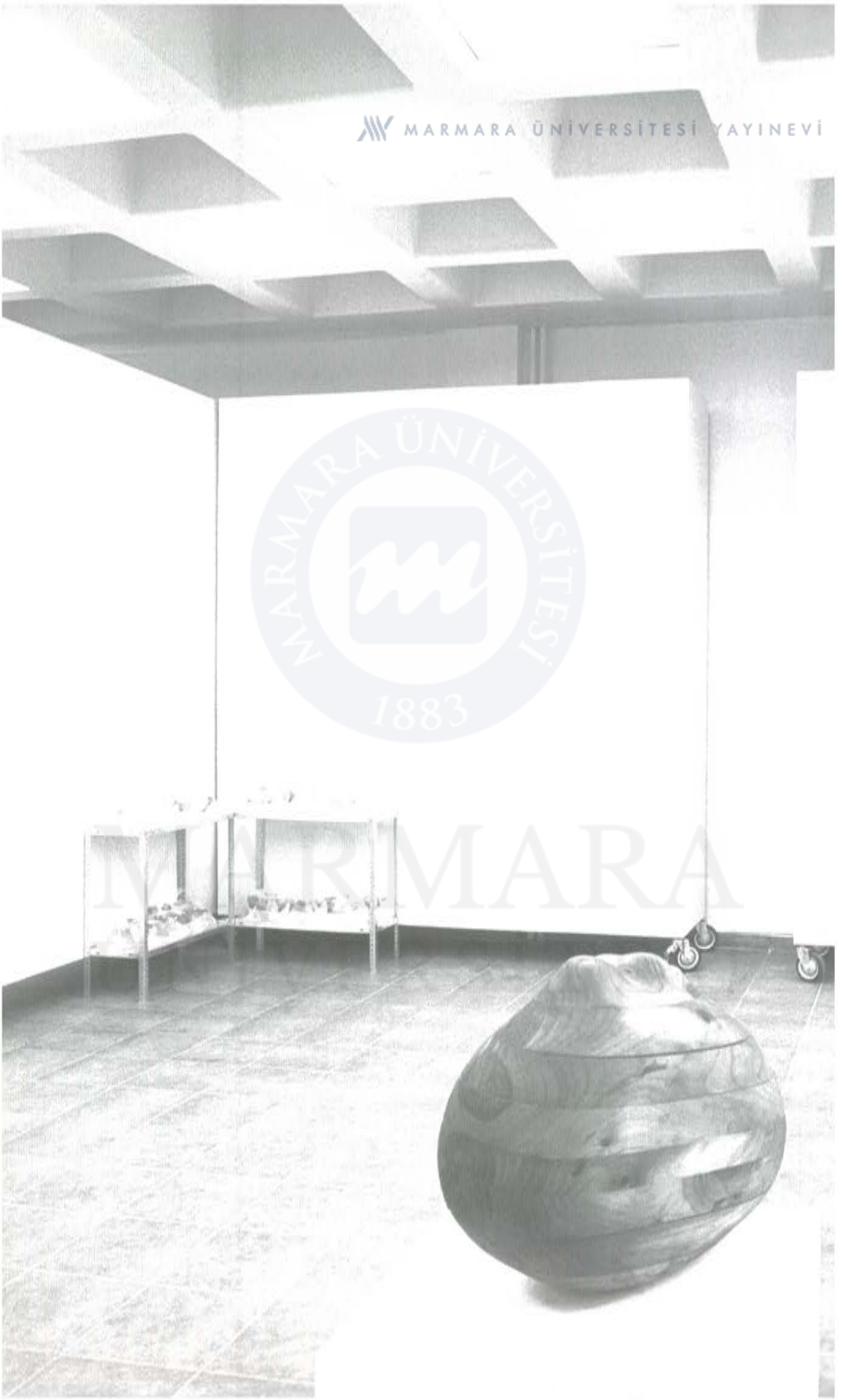

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Bir İçim Su

Anne karnındaki suda bir batık gibi bekledik dokuz ay, on gün... Ve doğarak, bir batıktan kurtarılacak en güzel hazine olan insanı sunduk yaşama...

"Topraktan geldik, toprağa döneceğiz" deniliyor...

Sudan geldik oysa...

Bunun en güzel kanıtı da, hâlâ sudan nedenlerle birbirimizi kırmamız, incitmemiz değil midir!?

Suyun kaldırma gücünü usuyla bulan Arşimet'ten yıllar önce yapılan Nuh'un Gemisi tufanda batsaydı ne olurdu? Suyun içi, yeni bir evrimi kaldıracak canlılarla dolu değil midir? Sahi kurbağa neredeydi; gemide mi, tufanın içinde mi yoksa?

Kızılderililer, dünyanın bir balık gibi, Tanrı tarafından oltayla uçsuz bucaksız bir sudan yakalandığına inanırlar. Babillilerin yaradılış efsanesinde rastladığımız dünyanın bir su kütlesi olduğu inancı, Mısırlılarda da çıkar karşımıza. Firavun Pepi'nin gömülü olduğu piramidin duvarında şunlar yazılıdır:

Pepi sudan doğmuştu
Gökyüzünden evvel
Dünyadan evvel
Dağlardan evvel

Usun, yaradılış efsanelerinde ilk sıraya suyu koyuşuna Altay Türkler'inde de rastlarız: "Daha yer ve gök yaratılmadan evvel, her şey sudan ibaretti. Ne toprak, ne sema, ne güneş, ne de ay vardı."

Ne yaşamın kaynağını tam olarak tarif edebildi usumuz, ne de aşkın nasıl bir şey olduğunu!.. Usumuzu başımızdan alan aşklar yaşadık. "Nasıl güzel mi?" sorulduğunda "Bir içim su" yanıtını verdik. Güzelliğin tanımında kullandığımız su aynı zamanda ilk aynamız oldu, ayna zamanında!.. İlk suda gördük saçlarımızı, gözlerimizi, yüzümüzü? Ama su, yalnızca kendimizi değil, düşlerimizi de gösterecek gücü barındırdı içinde...

Yerebatan Sarnıcı'na ne zaman gitsem, Bizans'tan kalma suya bakarım. O an bir Bizanslı şair de bana bakar sudan. El sallarım, o da bana el sallar...Ve sudaki yansımam başlar bir Bizans şiiri okumaya:

-Niye iç çekiyorsun boyuna?
-Aşık oldum da.

-Oğlan mı, kız mı?
-Kız.

-Güzel mi?
-Bence güzel.

-Nerede tanıştın?
-Dün gece bir ziyafette.

-Sana yüz verecek mi dersin?
-Elbette dostum. Ama gizli tutacağım.

-Yani evlenmek istemiyorsun?
-Kızın tek kuruşu yokmuş dostum.

-Soruşturdun demek. Aşık maşık değilsin sen.

Yalan söylüyorsun. Kalp,
aşk eline düşerse
hesap yapamaz ki!

Su falına baktırdık, bir şeyler öğrenmek için yarınlardan. İnsanlığın geleceğinin habercisi sudur gerçekten de. Ay'da su olmadığı anlaşılınca başka gezegenlere taşıdık, koloni kurma düşümüzü...

Bilimin yıldızlarda izini sürdüğü su, usun gelişimindeki etkenler arasında ilk sıradadır. Tıp mesleğinin kurucusu sayılan Hipokrates, insan sağlığını etkileyen faktörleri "hava, yiyecek, topografya ve rüzgâr" diye açıklar; listenin ilk sırasına da tabii ki, suyu yazar. Sahi, yeri gelmişken soralım: Hipokrat yeminini unutarak, "eşek sudan gelinceye kadar" dövülen bir insan için "işkence görmemiş" yazanlara ne demeli?

Su barıştır!.. "Su içene yılan bile dokunmaz" sözü, hoşgörü anayasasının ilk maddesidir herhalde. Bütün mahkemelerde gözler su üstüne bakar. Sonuçta ne de olsa, gerçeklerin çıkacağı yer su üstüdür!..

Güzellik, barış, adalet... Bu kavramlarda suyun saygınlığını görürüz. Bir de "Su katılmamış olmak" diye bir değer koymuşuz orta yere. Özünden bir şey kaybetmemiş olmayı anlatmak için kullandığımız bu deyimde su olumsuzlaşır. Aziz Nesin şu sözüyle toplumsal kirlenmeyi, çöküşü ne de ustaca anlatmıştır: "Yaptığımız en güzel şey ayrandır. Onu da yoğurda su katarak yapıyoruz!"

2 Temmuz 1993'te, Sivas'ta, Laik Cumhuriyet karşıtları her birinin usu birer okyanus olan sanatçıları diri diri yakarken, itfaiye arabasının yangın yerine ulaşmasını engellemeye çalışanların usu, karanlık bir kuyunun dibindeki su kadardı.

Yangın önlemi olarak resmi dairelerin koridorlarına konulan içleri su dolu kovalar altı tanedir. Bunun da nedeni "yangın" sözcüğünün altı harften oluşmasıdır. Sizi bilmem ama, önlemin bir sözcükteki harf sayısından oluştuğu bu görüntü beni hep güldürür. İyi ki, "yangın" yerine üç, dört harfli bir sözcük kullanmamışız? Dokuz, on, hatta on bir harfli bir sözcük kullansaydık, aldığımız önlem daha ciddi boyutta olurdu!..

1509 yılında, depremi ilk kez taş yapıların dilinden duyduğumuzda öylesine kork-

tuk ki, o günü "küçük kıyamet" olarak adlandırdık. O tarihten sonra da, eski mimarimize geri dönerek, İstanbul'da ahşap ev yapımına karar verdik. Böylelikle de İstanbul'a depremlerden çok daha fazla zarar veren "semt yangınları"nı başlatmış olduk. O yılların kent yöntemi, yangın önlemi olarak üç maddelik bir uygulama başlatmıştır: Birincisi, her evde çatıya kadar uzanan bir merdiven bulundurulacak!.. İkincisi, her evde içi su dolu bir fıçı hazır bekletilecek!.. Üçüncüsü, yangın çıktığında kimse kaçmayacak, görevliler gelip mahallede sayım yapacak!..
Yangınlar, birilerinin hesaplarını alt üst ederdi!.. Kimler miydi onlar?.. Bu sorunun yanıtını, Orhan Veli'nin dizelerinde arayalım:

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Önce hafiften bir rüzgâr esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar, ağaçlarda;
Uzaklarda, çok uzaklarda,
Sucuların hiç durmayan çıngırakları;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbul çeşmeleri bol olan bir kentti. Ne var ki, evlerle çeşmelerin arasındaki uzaklık ve kadınların su taşımasındaki zorluk "saka" adı verilen su taşıma mesleğini doğurmuştur. Evliya Çelebi'ye göre, 17. yüzyılın ortalarında İstanbul'da 1400 atlı ve 8000 yaya su taşıyıcısı bulunmaktaydı. Yaya sakalar suyu, 45 litre kapasiteli olan ve köseleden yapılan "kırba"larda taşırlardı. Sakalar, su sattıkları evin kapısına bir kertme atarlardı. Ay sonunda kertmeler toplanır ve ortaya çıkan miktara göre para istenirdi. Hesap kesimi sırasında yaşanılan tartışmalardan sonra halk arasında "Saka tebeşiri gibi çift yazar" sözü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ama dedik ya, yangınlarda kapıların kül olması sakalar için hesabın kitabın karıştığı bir kabustan farksızdı. Apartmanlardaki su sayaçlarına bakarak sakaların çentiklerini anımsayan kaç kişi vardır ki!?.
Erkekler, nargile suyu fokurdattıkları kahvehanelerde, kadınlar ise çeşme başlarında toplanırlardı. Bütün mahalleyi çalkalayan usa gelmez dedikodular, çeşmelerde testiler dolarken başlardı kulaktan kulağa yayılmaya. Ekrem Işın, bu yönüyle çeşmenin, toplumsal kültürün bir çeşit pusulası olduğunu belirtir.
Günümüzde ne sakalar kaldı, ne de İstanbul'un buğdayını öğüten Göksu'nun kıyısındaki göl değirmenleri... Ama, çeşmeler sayıları azalsa da, yol kenarlarında göze çarpıyorlar hâlâ... Çarpıyorlar da, hiç de iç açıcı durumda değiller ne yazık ki... Onların halinden anlayan şair de yal-

nızca Bedri Rahmi Eyuboğlu'dur:

İstanbul'un çeşmeleri
Genç yaşta sütü kurumuş analar gibi
Şahdamarları burulmuş
Kimi yıllardır su demiş yorulmuş
Bırakmış kendini sırt üstü güneşe
Çöp tenekesi olmuş.
Kiminin ocağına incir dikilmiş
Kiminin diri diri dilleri sökülmüş
Kiminin yerlerinde yeller eser
Taşıyla mermeriyle harman savrulmuş
Hele bir tanesi var Kabataş iskelesinde
Tam rıhtımın üstüne kurulmuş
Gemicilerin güneşten, tuzdan çatlamış dudaklarına
Serin serin tatlı tatlı su getirirmiş
Birden gözümün önüne
Barboros'un yiğitleri geldi
Yorgun argın seferden dönmüşler
İlk işleri çeşmeye koşmak olmuş
Ne gezer... Kurumuş.

Beşiktaş'taki heykelde Barbaros Hayrettin Paşa denize bakmaz!.. Bodrum'daki Turgut Reis heykeli de sırt çevirmiştir denize!.. Eee, ne de olsa su üstündeki başarılarını unutup, gemileri karadan yürüttüğüyle övünen bir toplumuz!.. Ulaşım sorununu aşmak için denizleri doldurup yol yapıyoruz... Su bir yoldur oysa!.. Hz. Musa'nın denizi aralayıp, aradan bir yol açmasının tek nedeni, gemilerinin olmayışıydı. Üç yanı suyla çevrili bir millet, bu gerçeğe sırt çevirirse yolunu kaybetmeye ve otomobil egzozlarından çıkan dumanlar arasında boğulmaya kendi kendini mahkum eder. Suyun ve usun birbirine sırt çevirdiği en önemli konu da budur.

Us, suyu doğal akışından koparmış, insanın ayağına kadar getirmiştir. Daha doğrusu, us suyu muslukla evcilleştirmeyi başarmıştır. Ama bu hiç de kolay olmamıştır!.. Kanuni döneminin sonlarına doğru, sokak çeşmelerine takılan musluklar halk tarafından tahrip edilmiştir. Su israfını önlemek ve sağlık amacıyla çeşmelere takılmaya başlanılan "burma lüle" adlı muslukları yerlerinden sökenler, saldırılarının nedenini, Tanrı nimeti olarak kabul ettikleri su üstünde kısıtlayıcı bir otoritenin kurulmasına duyulan tepki olarak açıklamışlardır. Oysa sorun ekonomiktir. Çeşmelere, belirli saatlerde suyun akışına izin veren musluklar takılması, evlerin arka bahçelerinde yapılan sebzeciliği zora sokuyordu. Mahalle sakinleri, su kanalı yaptıracak kadar zengin olmadıklarından, aile ekonomisine katkıda bulunan bahçe sebzeciliği yok olma tehdidi altındaydı. O yılların toplumsal düzeninde "kent belediyeciliği" anlayışı henüz gelişmediğinden, mahalle çeşmelerine takılan

musluklar devlet ile halkı karşı karşıya getirmiştir. Bu sorun, farklılaşmış olsa da halen devam etmektedir. 14 Ocak 1939 tarihli Akşam gazetesinde, Nazım Hikmet'in, "Orhan Selim" imzasıyla dile getirdiği şu sıkıntıyı aşmak, yanlış ekonomi politikaları nedeniyle sınıflar arasındaki uçurumun giderek açıldığı ülkemizde mümkün olmamıştır: "Sorup soruşturdum, bu semtlerde evlerine terkos suyu getirmek isteyenlerden 80-100 lira isteniyormuş. Bu parayı isteyenler ya 80-100 liranın ne demek olduğunu bilmiyorlar, yahut da Fatih-Sarıgüzel'i ve çevresi yurttaşlarından çoğunun ayda 30-50 lira kazançlı insanlar olduklarının farkında değillerdir."

Zenginlerin, konaklarının yakın yerlerine çeşme yaptırıp, üzerlerine dini sözcükler yazdırmaları halk arasında "hayırsever" kişi olarak tanınmalarına yol açıyorsa da, çeşmelere sonradan yapılan ilavelerle su, konakların özel hamamlarına akıtılmaktaydı. Din sömürüsü yaparak, kendine çıkar sağlama alışkanlığında çeşmeler bile kullanılmıştır. Günümüzde ise bu davranış bir semte dönüşmüştür!.. 1980 yılında nüfusu 2431 olan Sultanbeyli, 1990'da 82.298, 2000 yılında ise 200.000'e ulaşmıştır. Genelde dar gelirli, dini inançları sömürülen insanların oturduğu Sultabeyli, İstanbul'un en önemli su kaynaklarından olan Ömerli Barajı su havzasındaki "imar affı"na uğramış "kaçak" yapılardan oluşmaktadır!..

Yaradılış efsaneleriyle başlattığımız su belleğini o ki evlere kadar getirdik, insanların en büyük savaşının evlerle olduğunu söyleyen Behçet Necatigil'in "Su" adlı şiirini okumanın tam sırasıdır:

Yaşamaya susamıştı, su, ha ya, su!
Hani yağar, kuyularda, çöllerde hani
Kızgın yorgunluğun yanı
Serin uykularda hani.

Hani var ya su!
Dinç kısraklar içer, içer çatlak topraklar
Yüksek köprüler altından engine doğru
Akar ya, bayağ su!

Hani kimi kişilerin kolayca bulduğu
Milyonluk bir kentin türlü duraklarında
Durdu baktı şakırdayan yağmura
Yoktu ama su.

Sinemalar, toplantılar, eğlence yerleri
Kristal kadehlerde kımıldarken kahkaha
Ne kadar güzelsiniz için için gözyaşları
Bollerde altın sarısı, yoktu ama su.

Gözler altında torba, dikken sarkık
Ve kışlara saklanan meyvalarda
Hiç yazlardaki tad olur mu

Göçtü en güzel yerler, çentik diş
Kim gizleyebildi losyonlar, pudra, foya
Uçtu kuşlar, düştü yaprak,
soldu pembe ela.

Ha ya, su, hani şu, bayağ su!
Ki gür
Yüksek köpülerden akar
Engine doğru.

Bir fıçının içinde yaşayan ünlü düşünür Diyojen, eliyle su içen bir çocuk gördüğünde "Buna da gerek yokmuş" diyerek, sahip olduğu tek eşya olan tası da atar. Diyojen'e "ussuz" denilebilir mi? "S" harfi bir hortum... "U" da su kabı... Su ve usu en güzel anlatan obje mi?.. Elbette su terazisi!.. Peki ya en güzel şiir?.. Bence, köprünün altından çok sular akmış olsa da, Grek Edebiyatı'ndan şu iki dize:

Bir taşı delen suyun gücü değil,
Damlaların sürekliliğidir!..

Sunay Akın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Su/Us *İnsan ki, bir damla sudan yaratılmıştır, artık her yerde bir damla suyu arayacaktır. Neyi aradığını bilmeden.*

KUTSAL METİN

Bir su damlası değer, dokunur, tutunur.
Su damlaları birbiriyle buluşur, çoğalır.
Artık akma zamanıdır, su akar.
Su, kimseye yol sormaz,
kendi yolunu bulur.
İnsanoğlu bakar,
'su üstünden taşıyor' der.
İnsanoğlu bakar,
'su altından geçiyor' der.
İnsanoğlu bakar,
'su yanından gidiyor' der.
İnsanoğlu yanılır.
Su için 'üstü, altı, yanı' yoktur,
suyun kendi yolu vardır.
Su, yolunu kendi açar.
Suyun akışında nice hikmetler vardır da
insanoğlu göremez, bilemez.
Bir damla su,
bir yaprağın üstünde durur,
güneşe bakar.
Bir damla su,
damlayıp bir kuşun kanadına konar.
Bir damla sudan dünyalar oluşmuştur.
Sonra damlalar damlalarla buluşmuştur,
seller akmıştır.
Seller,
önünde durulmaz bir güç olmuştur.
Seller, şelaleler olmuştur.
İnsanoğlu bakar bakar da anlamaz.
Su der ki, birleş, birleş de güçlü ol.
İnsanoğlu anlamaz.
Su dağın tepesinden yürür.
Küçük ırmaklar oluşturur.
Birleşir, büyür, yürür de yürür.
Ya göle gider, ya denize kavuşur.
Su, aşkı anlatır.
Çileyi, engeli, zoru anlatır.
Neleri aşmak gerekir, onu anlatır.
İnsanoğlu anlamaz.
Suyun usu var mıdır?
Usun suyu var mıdır?
Yoksa su bütünüyle us mudur?
Us her şeyi bilmek midir?
Us hiçbir şeyi bilmemek midir?
İnsanoğlu düşünürse bulur.

İnsan ki bir damla sudan yaratılmıştır.
Yaşadıkça sudan öğrenecektir.
O hep suyu arayacaktır.
Neyi aradığını bilmeden.

ERDAL ATABEK

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Su/Us Öylesine değişik görünüm ve özelliklere sahiptir ki su, onu iki harften oluşan bu küçücük kelimeyle anlatmak, tanımlamak ve de kavramak olanaksız.

Yerden göğe yükselen buhar, orada biçimlenen sis, bulut; yeryüzüne inen yağmur, sağanak, dolu, kar; doğada bir göze, bir kaynak, ya da yeryüzünde ve yer altında dere, çay, ırmak, nehir; sesiyle büyüyen çağlayan, şelale, afetler saçan sel, çığ; durağan haliyle de bir gölet ya da koca bir göl, deniz, okyanus; dağların tepesinde, kutuplarda buzul; durağan iken, bazen kıpır- kıpır tatlı-yumuşak, bazen da alçalan-yükselen dev dalgalar oluşturan, heyecan veren, ürperten bir güç... Bu güce kıyasla belki daha güçlü olan bir başka kaynak; bizleri sevinç ve neşeye boğan ya da büyük üzüntü ve karamsarlığa götüren gözyaşları...

Bunların hepsi de su...

Kimi ortamlarda sessiz-uysal, kimi koşullarda haşin, yatağına sığmayan, taşan, kükreyen, çevresini yutan korkunç varlık...

Onun sessiz-uysa karakteri, çok belirgin olarak, bitkilerle ilişkisinde görülür. Örneğin: bir ağacın yapraklarının çağrısı, köklerinin kapı açması, topraktan süzülerek ağacın içine girmesini sağlar. Kökler onu incecik su yollarına kanalize eder, ağacın yukarılarına, dallara ve yapraklara ulaştırır. Su bu gizemli yolculuğunda öylesine sessiz, öylesine uysaldır ki, hiç karşı koymaz ağacın yönlendirmelerine. Yapraklara ulaştığında çevreyle, özellikle hava ile ilişki kurar. Özümlemeye katkısı olur, ağaç nefes alırken de, bir ölçüde yapraklardan dışarı çıkar; yeniden özgürlüğüne kavuşur; yaprak üzerinde damlacıklar, hava içerisinde buhar olur, doğa ile kucaklaşır, iç içe kalır.

Çoğu kez çevresiyle barışıktır; ama onun en yakın dostu ağaçlara zarar verildiğinde, özellikle dere yataklarının düzensiz, bilinçsiz ve de aşırı kesimler ona bir başka karakter kazandırır; o zaman yatağına sığmaz, taşar, köpürür, sel olur, önüne kattığı canlı-cansız varlıkları sürükler, denize ulaştırır, orada gömer.

Bu türlü davranışlarında aşırı yağışların da rolü vardır kuşkusuz. Ancak bitki örtüsüne, ormana zarar verilmezse, kini o denli artmaz, kamçılanmaz; ağaçların kökleri onun akışını büyük ölçüde yavaşlatır; çevresini yok etmez, daha ılımlı davranışları gözlemlenir.

Bir meltemin gölleri, denizleri bezeyen küçük dalgaları, güçlü rüzgârlar ve fırtınalarla kabarır, her şeyi içine çeken, yutan, dev dalgalara dönüşür; rüzgârın şiddetine misilleme yapar sanki...

Ağaçların yaşamları boyunca her yıl bir yenisi eklenen yıllık halkalar onların anı defterlerindeki sayfalardır; yaşam öykülerinin anlatımlarıdır. Bu sayfalar okundukça geçmiş yıllara ait yaz aylarının sıcaklık ve yağış ve de başkaca faktörlerin etkinlik derecesi öğrenilir. Hangi yılların kurak ve sıcak, hangi yılların bol yağışlı ve serin geçmiş olduğu saptanır. Yıllık halkalar konuşurlar sanki; örneğin: ağacın art arda birkaç yıl suya hasret kaldığı, yazların sıcak geçtiği anlatılır.

İstanbul'un kuzey batısında, Durusu'da yaşamakta olan çok yaşlı bir çınar son 389 yıla ait anılarını anlatmış, özellikle kurak geçen yıllardan yakınmıştı: "Köklerimle toprağa bağlı olduğum bu yerde, dünyaya geldiğimden bugüne kadar sıcağa, soğuğa, kuraklığa, yağışa katlanarak bu yaşa ulaştım. İçimde kocaman bir kovuk oluştuğu için anı defterimin o eski sayfaları da yırtılmış, dökülmüş, okunmuyor artık. Dışa doğru yer yer dar yıllık halka gruplarını göstereceksiniz; o yıllar suya hasret kaldığım, kıt kanaat sudan nasiplendiğim yıllardır. Sıcaklık ise, bazı yıllar az, bazı yıllar çok, ama her yıl yeterliydi...

"Yaşam öykülerimi yazdığım bu anı defterime siz 'Dendrokronoloji' ya da 'Dendroklimatoloji' diyormuşsunuz. Her neyse; ama kabul ediniz ki: biz ağaçlar çok, çok eski yıllardan başlayarak bu konularla ilgilenmişiz."

Su-ağaç ilişkisinde, çok eski dönemlerin unutulmaz anıları da saklıdır. Yüzbinlerce yıl önce, karaların sularla örtüldüğü bazı yörelerde ağaçların barınağı olmuştur su. Dikili ya da devrilmiş ağaçlar tümüyle sulara gömülmüşler, yaşamlarını yitirmişler, uzun bir süreçte orada kalarak taşa dönüşmüşlerdir. Böyle bir ortam, ağaç gövdelerinin ana kucağında sonsuza dek korunmalarını sağlamıştır. Ağaç-su ilişkisinde, dostluğun ve de vefanın kanıtıdır bu olay.

Taşa dönüşmüş bir ağaç gövdesiyle 33 yıl önce karşılaşmıştım; Büyük Çekmece'ye giderken, Gürpınar yakınında. Bir taş ocağında, toprağın 4 metre altında yatmış uyuyordu sanki. "Beni kurtarın buradan" der gibi bir ucunu gösteriyordu. Heyecanlanmıştım; onu kurtarmak için bir kamyon ve çalışma ekibimle, iki

sonra yine geldim yanına. Ocakta bulunan bir dozer de yardımcı oldu; uzun uğraşlardan sonra güçlükle bindirdik kamyona. Çok görkemliydi... Gövdesinin sadece bir bölümü 2.40 m uzunluğunda, 69 cm çapındaydı. Toprak altında yatarken, kendisinde olanları ve yakınlarını da almıştı yanına; onlar daha küçük yapıdaydılar. Hepsini birlikte taşıdık Orman Fakültesi'ne; ayağa kaldırarak küçük bir aile oluşturduk. Çok mutlu oldular... Hele üzerindeki tozdan, topraktan yıkanıp temizlendikten sonra, teşekkür etmek için konuşuyorlardı sanki. Sohbetimize önce ben başlamak istedim; kim olduklarını sordum. Söylemediler. "Kim olduğumuzu sen bulacaksın" dediler. En büyükleri anılarını anlatmaya başladı:

"Yüz binlerce yıl önce, mutlu bir yaşamımız vardı bizi bulduğun yerde. Geniş bir vadide ve bu vadinin çevresinde, saygınlığı olan bir toplumduk. Deniz çok yakınımızdaydı; ay ışığında yakamozları seyrederdik. Hatırladığım kadarıyla, son zamanlarda yaz ayları alışılageldiğinden çok daha serin, hatta soğuk geçer olmuştu. Üşüyorduk... Güneşe hasret kalmıştık... Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, şiddetli yağışlar başlamıştı. Vadide akarsu taşmış, önüne gelen her şeyi yıkarak, devirerek denize sürüklüyordu. Sürüklenen canlı-cansız tüm varlıklar birlik oldular sele karşı; denize ulaşmadan, yakınımızda bir set oluşturdular. Ama sel, bu engeli de aşıyordu. Suların şiddeti azaldığında, engelin yukarı kesiminde kocaman bir göl oluşmuştu. Ne var ki, bizler devrilmiştik, tüm canlı varlıklarla birlikte sular altında kalmıştık... Çok uzun bir süreç böyle geçti. Daha sonra sular çekildiyse de, üstümüzü örten taş, çakıl ve kil altında bulduk kendimizi. Yüzbinlerce yıl işte böyle geçti ve bizler taşa dönüştük; ama kimliğimizi ve özelliklerimizi yitirmedik... Bizi dikkatle incelersen sen de göreceksin ve bizi tanıyacaksın."

Evet bu söyleşi, petrifiye bir Keçiboynuzu ve bir Ceviz ağacıyla yapılmıştı.

Bitkilerin, hayvanların, insanların ve de tüm canlıların yaşamları için hava kadar gerekli olan su, doğal afetler bir yana, bilinçli ve bilgili davranışlarla ancak, yararlıdır, rahmettir; yoksa büyük felakettir.

Prof. Dr. Burhan Aytuğ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Su Gibi Aziz Ol

"Su gibi uzun ömürlü ol" dediler büyüklerimiz, bir bardak su getirdiğimizde küçücük ellerimizle. Okula giderken, "sular gibi zihin açıklığı" dilediler, sırtımızı sıvazlayıp. İşimize gitmek üzere evden çıkarken "işlerin sular gibi aksın", iyi bir şeyler dilemek istediklerinde "su gibi aziz ol!" dediler.

Oysa gibisi fazla...

Bedenimizin yüzde yetmişbeşi, sekseni su değil mi?

Su değil miyiz en çok...

Geçenlerde bir bilimsel yazıda okudum. Suyun "belleği" varmış. Belleği olabilmesi için usu da olmalı dedim. Mutlandım. Suyun belleğinin olduğunu düşünmek mutlandırdı beni. Belleksiz bir toplumda hiç olmazsa suyun belleğinin olduğunu bilmek mutlandırıyor... Sonra kendi belleğimi yokladım suyla ilgili neler var diye...

Suyu başından kesmek
Suyu çekilmiş değirmene dönmek
Suyu görmeden paçaları sıvamak
Suyu çıkmak
Suyu ısınmak
Suyuna gitmek
Suyuna tirit
Suyunu çekmek
Suyunun suyu
Bir içim su
Su gibi bilmek
Su gibi ezberlemek
Su gibi okumak
Su götürmez
Su içinde
Su katılmamış olmak
Su koyvermek
Su kaldırmak
Su vermek
Su yüzüne çıkmak
Su yürümek
Sudan çıkmış balığa dönmek
Sudan ucuz
Akşam sularında
Suya yazmak
Suya sabuna dokunmamak
Aralarından su sızmamak
Ayakları suya ermek
Bin dereden su getirmek
Bulanık suda balık avlamak
Eline su dökememek
Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak
İçtikleri su ayrı gitmemek
Kulağına kar suyu kaçmak
Pişmiş aşa su katmak
Saman altından su yürütmek
Üstüne bir bardak su içmek
Yüreğine su serpilmek...

Korkmayın hepsini saymayacağım. Üşenmeden oturdum yazdım, bir solukta birkaç sayfa oldu. Hemen hepsi de bir yerlerden usla ilişkili...

Tanımı

H2O
İki hidrojen bir oksijen.
Sıvı. (Özel durumları dışında.)
Doğada en çok olan...
Renksiz, kokusuz, tatsız...
Ama her rengi, her kokuyu, her tadı alır...
Irasını bozmadan üstelik...
İçinde çeşit çeşit tuzlar erimiş olarak bulunuyor doğada.
Neredeyse tüm öteki maddeleri çözebiliyor. Bu nedenle canlılar için yaşamsal önemi var.
Bitki ve hayvanlarda bütün süreçlerde yer alıyor. Hem de yaşamsal bir biçimde.
Örneğin bedenimizin suyu yüzde yirmiye düşerse ölürmüşüz.
Sıfır derecede donuyor. Donunca bütün öteki maddelerin tersine yoğunluğu azalıyor, yeğnileşiyor, başka deyişle büyüyor...
Yüz derecede kaynıyor.
Kimi kez asit kimi kez baz gibi davranabiliyor.
Yatayını arıyor...
Yatayını bulmamış olmuyor.
Şu yuvarlak dünyada su nasıl yatay olur ki?
"Açık denizden gelen geminin önce direği sonra bacası derken burnu görünür." derler ya yeryüzünün yuvarlaklığını kanıtlamak için, böylece suyun yüzeyinin de küresel olduğu kanıtlanır elbette.

Nasıl Algılarız?

Görürüz

Su saydamdır ama görürüz. Suyu görmeyi severiz. Her durumuyla severiz onu görmeyi... Hele susuzsak...

Dokunuruz

Dokunuruz ama tutamayız...
Camı tutmayı sevdiğimi anlatıyordum bir gün Bedri Rahmi Eyuboğlu'na...
Dedi ki o:
-Ben de severim... Suyu tutar gibi olurum çünkü...
Düşündüm belki ben de bundan ötürü seviyorum.
O benim bir yapım için camdan balıklar tasarladı yaptı... Biri bende bugün de...

Koklarız

Kokuyorsa içemiyeceğimizi biliriz...

Duyarız

Onun özel durumlarından ötürüdür suyu duymak... Çalkalanınca, dalgalanınca, akınca, püskürtülünce, fışkırınca duyarız. Özellikle bizim kültürümüzde inanılmıştır su sesinin dinlendiriciliğine...

Hemen bütün insanlar severler yağmuru dinlemeyi ama, suyun damlayışını akışını düzenleyerek, üzerinde akacağı gerece biçimler vererek, sesini istenilen yüksekliktе istenilen aralıklarda istenilen ritimde algılamayı

Anadolu daha iyi becermiş gibidir.

Su

Us

Konya'da Karatay Medresesi'nde ortada, yıldızların devinimlerini inceleyebilmek için yapılmış bir havuz vardır. Astronomi dersi için kullanılır... Havuzun tam tepesindeki çatı deliğinden geceleri yıldızlar, havuzdaki suyun aynasına yansırlar. Böylece devinimleri kolayca izlenebilir. İşte bu havuza su getiren incecik bir yol vardır kıvrım kıvrım. Dişi taştan yapılmıştır... Su geçerken içinden yumuşacık bir ses çıkarır. Bu ses sizi hem dinlendirir hem daha iyi düşündürür... Usu çağırır, us yürütmeye, uslamlamaya çağırır.

Mevlana'nın bahçesindeki havuzun nedeni de budur. Su çevresinde toplanılır söyleşilir... Suyun sesi ona göre ayarlanabilir.

Su alanının büyüklüğü de...

Selsebiller, selsallar hep suyun sesini duyalım diyedir. Su sesinin, başka sesleri bastırıp duyulmalarını önlesin diye kullanıldığı da olur.

Bizim Denizli'de evlerimizin bahçelerinden (çoğu kez biri aşevinin/mutfağın içinden) bir iki arık geçerdi ben çocukken... Domatesler, patlıcanlar, biberler sulanırdı... Kıyılarında fesleğenler, güller, karanfiller, sardunyalar, naneler açardı. Fesleğenleri çocuk başını okşar gibi okşar, kokusunu içinize çeker suyun akışına dalar gidersiniz. Abdest bile alınacak denli temizdi sular... İçinde kazayakları salınırdı yemyeşil... İçinde kazayağı yaşayabiliyorsa suyun, su tertemiz demektir.

Ağaçlarla konuştuğumuz gibi suyla da konuşurduk. Evden eve geçen aralığın duvarı deldiği yerden su üzerinden komşuyla konuşurduk. İnsanlar konuşa konuşa...

En çok suyla oynadım ben çocukken... Köprüler, barajlar, adalar yaptım.

En çok su sesidir yaşamımda özlediğim, bulmaya koştuğum...

Belki bu yazıyı bile onun için yazıyorum...

Yaptıklarımda suyun en çok yer aldığı mimarmışım.

Günün birinde Mimar Hayrettin'i, onun II. Beyazıt Şifahanesi'ni tanıdığımda

hemen en yakınım oldular ikisi de...
Karasevdalılara dişi taş üzerinden
geçirdiği suyun sesini dinletiyordu
Hayrettin, sağalmaları için,
"us"lanmaları için... O yapı için yazdığım
şiirden bir bölüm işte:

Ne güzel kalabalık

Gülleri önce dikti Hayrettin
Mimar
Yere sığmazlayan sevgiyi tomurcuk tomurcuk
Sonra açtı suları
Yansıdı taşıp giden sulara
Baktı
Onlarla var olduğu yedi Memedin gözüne
Baktı
Bastığı toprağa yakışmıştı
Geçti kapılardan
Gelip sevgiye durdu
El bağladı
Çoğalıp gidiyordu
Tuttu yüreğini
İçi dışı ne güzel kalabalık

Oylum

Önce su sesi doldurdu
oylumu
Var edileni
Tanıdı bir bir olanı biteni
Yaratılanı
Sonra insan sesi
Tıpatıp soluğunca

İçeriz

Çocukken en çok kullandığımız sözlerden biriydi:
"Su içene yılan bile dokunmaz!.."
Bırakılır, kana kana içsin...
Oynarken susamışsınız...
"Terli terli su içilmez" diyenleri dinleyebilir misiniz?
Doğru çeşme başına... Akan suya avucunuzu açıp ağzınızı dayadınız mı ya da pınarda suyun aynasına öper gibi dudaklarınızı uzattınız mı eliniz kolunuz bağlı demektir. Oyun arkadaşınız için fırsattır bu, ama dokunamaz size su içerken, bu çocuklar arasında tartışılmaz bir yasadır, su içene dokunulmaz...
İçilip içilmeyeceğini anlamak için dil-dudak ucuyla bakarsınız suyun
tadına...
Biliyorsunuz kendi tadı yoktur ama, içindeki eriyiklerden ötürü tad edinir.
Bu tad türlü türlü olabilir!
"Bal gibi su" deriz, eğretilemeyle...
Bal gibi olmasa da susamışlığımız ölçüsünce bal gibi gelebilir bize...
Bir de tuzlunun karşıtı olarak kullanırız tatlı sözünü... Deniz suyu değil de tat-

lı su... Tatlı su balığı...

İçinde hemen hemen hiç tuz olmayanı, en saf olanı yağmur suyudur. Damlasını harcamayız eski mimarlığımızda...

Yağmuru beklemeden saf elde etmek istersek, doğal suyu damıtmamız, içindeki yabancı maddeleri atmamız gerekiyor. Kimyada, eczacılıkta, fotoğrafçılıkta, akümülatörde kullanılır saf su...

İçme suyu sabunu çabuk köpürtür, sebzeleri sertleştirmeden pişirir.

İçme suyunun içinde fazla organik madde ve klörür olmamalı, nitratlar, nitritler, amonyak ve hastalık mikropları hiç olmamalı... Şu sıralar yurdumuzun, hepimizin en önemli sorunlarından birini söylüyorum bu son tümceyle... Batı Anadolu'da, önemli, kökü binlerce yıl öncesine varan bir ilçemizde Belediye Başkanı'nın odasındaydım bir gün... İçeriye su işlerinden sorumlu kişisi girdi belediyenin... Ne yapılacağını bilmezliği yansıtıyordu yüzü...

-Başkanım yüz metre derinlikte suda nitrit çıktı...

Herşeyimizi kirletmeye başladık...

Önce kültürümüzü sonra havamızı, toprağımızı suyumuzu...

Ne atık sularımıza ne çöplerimize, ne tarımda kullanılan yapay gübrelere bir çözüm bulabildik. 21.yy.'da bile. Artık kendi kendimizi ağulama durumuna geçtik... Çölleşme başladı... İçme sularımız tükenmeden... (Kimilerine göre su Anadolu'da 30-40 yıl içinde tükenecek.)

Ama su tükenmeden biz ağulamış olacağız... Yalnız kendi olduğumuz yerdeki suları ağulamıyoruz. Biz buradan ağuladık mı 100km.-150km. öteden çıktığında da ağulu olabiliyormuş. Kıyıların kirlenmesi yalnız kıyılardan değil kısacası...

İçmek için su, duru olmalı, taze olmalı, renksiz, kokusuz olmalı... İçmek için yağmur suyu, kuyu suyu, kaynak, dere, göl suları kullanılıyor. En iyisi de kaynak suları...

Kaynağa bağlı kuyu suyu da iyi... İyi de kuyu uzakta olmalı kirlilikten...

Kuzguncuk'ta bir kuyum var, hem de evimin içinde. 7-8 yıl bile olmadı daha, "incelettirdiğimde" içilebilirdi. Geçen yılki inceleme sonucu şöyle geldi:

Nitrit var... İçilemez, kullanılamaz kısacası... Kirlenme bildiğimizden de hızlı kısacası.

Dağlarda incecik kaynak suları olur. Çevrelerinde yarpuzlar (yaban nanesi diyebilirsiniz) yetişir. Akarından testinizi doldurur, içine yarpuz yaprakları koyarsanız içimi pek güzel olur... Bal gibi olur...

Taze, iyi havalanmış su işte...

Tatlısı olur da acısı olmaz mı suyun? Ama elbette acılığı da kendinden değil...

Bir de ağır su var...

"Boğazımdan kurşun gibi geçti" dediğimiz sular...

Yumuşak sular da tersi... Gerçekten su gibi geçerler boğazımızdan, yumuşacık...

Biz Denizlililer yumuşak suları hemen biliriz. Çünkü kendi sularımız çok kireçlidir. Sert suyun ne olduğunu bildiğimizdendir yumuşak suyu hemen tanımamız.

Bir başka ağır su da var. H2O değil de D2O... Oksijen ve Döteryumdan oluşuyor. O da renksiz, kokusuz, tatsız bir şey... Bildiğimiz sudan daha ağır. Daha çabuk donuyor (3.8 C'da), geç kaynıyor (101.40'da)...

Bildiğimiz suyun içinde 1/5000 oranında bulunur. Atom pillerinde, nükleer reaktörlerde kullanılıyormuş. Ben İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların Norveç'ten bunu elde etmeye çalışmalarını konu edinen bir filmden biliyorum.

Oldum olası tentürdiyot yerine kurtarıcı gibi gelmiştir bana oksijenli su...

Hem antiseptik, hem de akan kanı durdurucu olduğundan elbette... Yaralarımın temizlenmesinde kullanırdı annem...

Söylenerek:

Yaramazdan yara eksik olmaz!

Oksijenden sonra sıra tentürdiyota geldi mi yan çizmeye çalışırdım bütün çocuklar gibi...

Benim en çok ilgimi çekenler de kutsal sular...

Birini Semerkent'ta içtim bir kuyudan...

Onbeş gün hastalandım. Üstelik yollardayken...

Bir başkasını Bergama'da Asklepion'da içiyordum sık sık...

Söylencelere gülümseyerek...

Şimdi o da içilmiyor...

Suyun Becerileri

Yıkar...

Yıkamaktan yıkar değil...

Yıkmaktan yıkar... Belki de bu ikisinin ayrılması, "yur" desem daha kolay olur... Büyükannem "elini yu" demişti torununa, o da annesine dönüp "anneannem İngilizce konuşuyor" demişti.

Oysa suyun yıkamak etkinliğine biz baştan beri "yumak" demişiz Denizli'de.

Yunak, yunmalık sözcükleri de buradan geliyor.

Su, bir yerlerde birdenbire birikirse, önüne ne gelirse yıkar... Son aylarda TV'de gün geçmiyor su baskınlarından söz edilmeden... Neredeyse her gün, bir yerlerdeki su baskınlarından evsiz barksız kalanlardan, ölümlerden, açlıktan söz ediliyor. İşte bu gerçekten ussuzluktan.

İda dağının karları erimeye başlayınca kaynaklardan gelen bilinen sulara, nisan,

mayıs aylarında birdenbire yenileri eklenir. Dağda, daha önce su, çavlan, dere olduğunu bilmediğiniz bir yerde bunlarla karşılaşır da, şaşar kalırsınız... 6-8 hafta sürer akışları sonra gene yok olurlar.

Birden çıktılar mı ortaya önlerinde durmamak gerek... Yolları hep açık olmalı... Taşkınlara hazırlıklı olmalı... Hemen hemen bütün Anadolu kentlerimiz bir su kıyısındadır. Hemen su çevresine ortak kullanımlar yerleşmişlerdir... Yamaçlara da evler...

Dere içine ev yapılmaz... Bu da elbette deneylerden, birikimlerden elde edilmiş "us"tan...

Yapılırsa ne olur?..

Koca köy İstanbul'daki gibi, oy kaygısı ya da başka nedenlerle, yetkililerin göz yumması sonucu kimi "ussuzlar" derenin içine ev yaparlar. Hemen her yıl, yağmur mevsiminde, su basar evleri... Yıkılanlar olur, ölenler olur... Sonra hep birlikte körebe oynar gibi sorumlu araırız.

Bir de başkalarından, neredeyse tarihten daha "us"lu olanlar vardır. Bunlar nasılsa bir de belediye başkanı oldular mı eyvah ki eyvah...

Yüzlerce, binlerce yıllık deneyim sonucu, dere yatakları taşkının kolayca akıp gitmesi için boş bırakılmıştır... Bunlar bu boş (?) alana para gözüyle baktıkları için üzerini kapatıp yol yaparlar.

Böylece, yol için, suyun çevresinde, kamulaştırma yapmaktan (oy yitirmekten) kurtulmuş olurlar...

Sivri "us"lular.

Derken diyelim ki on, onbeş, yirmi, otuz yılda bir gelen taşkın, dere yatağına (artık tüneldir ya) sığmaz, üstünü yanını patlatır... Küçük kıyamettir bu... İnsan ölür... Bunları varsayım olarak yazdığımı sanmayın.

Bir kentimizde kapatılmış bir derenin üzerini hiç olmazsa yer yer açın dedim... Dinlemediler... Sel geldi... Önüne kattığı kütüklerle, çalı çırpıyla, taşla, toprakla yolun altındaki tüneli tıkadı, patlattı, insan öldü...

Daha da uslular dere yatağının, giderek, derenin üzerine yapı yaptırırlar... Yapı bittikten sonra, şakşakçılarıyla birlikte, "ne "us"luyum!" der gibi kısık gözler, yaygın dudaklarıyla çevrelerine bakarak rakı bile içmişlerdir o akşam... Üç günlük tarih bilincimiz olsa, derenin kıyısına işaretler koyar, suyun hangi yıllarda nerelere yükseldiğini görür, ona göre davranılmasını ister, bu ussuz kişilerin çevrelerini, kentlerini yıkıma uğratmalarını önlerdik.

Bir kentte yaşlılara sora sora, son kırk elli yılda, suyun nereye dek yükseldiğini saptadım. Yer katı tabanını buna göre yükselttim. "İşgüzar" olarak suçlandım. Elbette ("neyseki" değil ama) o yıl taşkında

içine su girmeyen tek yapı oldu...

Su yıkar...

Ussuzların, geçmişi bilmeyenlerin, bilseler de ders almayanların yaptıklarını yıkar...

Su-us ilişkisi gördüğünüz gibi çok sıkı bir ilişki...

"Ya tufan!" diyeceksiniz...

İşte o zaman sizi ancak Nuh-u Nebi kurtarır.

Temizler

İşte bu "yur" anlamına...

"Uhu" diye bir yapışkan var ya... Üzerinde "su bile çıkaramaz" diye yazıyor ya...

Gerçekten herşeyi eritir, çıkarır, temizler su...

Temizleme deyince de en iyisi yağmur suyudur. Yağmur suyu toplanmaya çalışılırdı eskiden. Çatılar buna göre yapılırdı. Çatıya düşen yağmur suyu toplanır bir sarnıcın içine akıtılırdı. Hem yangın, su kesilmesi, şu bu için, hem de bilinirdi ki çamaşır en iyi yağmur suyu ile yıkanır.

Bektaşi yağmur duasına çıkanlara demiş ki:

"Durun ben size yağmur yağdırıvereyim!.."

Topluluk, anlamaz anlamaz bakarken, o çıkarmış göyneğini yıkamaya durmuş...

Daha bir iki çitilemeden sonra yağmur başlamış...

Çevresindekilere güler yüzüyle bakıp, başıyla gök yüzünü işaret ettikten sonra demiş ki:

-Bu günlerde hep zıt gidiyor... Göyneğimi yıkasam, kurutamayayım diye yağmur yağdırıyor.

Eski İstanbul evlerine bakın en varlıklısının bile çatı sularını aşağıya akıtan borunun ucu devingendir... Yağmur başladı mı, önce bir süre bırakırlar, çatının tozu toprağı dışarı aksın... Sonra borunun ucunu sarnıcın giriş deliğine sokarlar. Yağmur suyunu toplarlar...

Bodrum'da, düz damlar çörtene doğru eğimlendirilir buradan duvarın yüzüne, kiremit kırığı ve zeytinyağıyla karılmış harçla (su geçirmez, duvar ıslanmamış olur böylece) bir kanal yaparlar... Düşey bir arıktır bu sanki...

Suyu, aşağıda gene su geçirmez bir sıvayla yapılmış bir çukurda toplayıp domates tarlasına yönlendirirler üst çıkışını...

Fethiye çevresinde bu duvar arığının alt ucu bir sarnıçta sonlanır...

Antalya'da eskiden, en zenginin evinde bile çatıdan inen boru bezdendir.

Yağmur yağdığında çatının ilk suyu tozu toprağıyla dışarıya atıldıktan sonra bez borudan gelen suyla önce üst kattaki depolar doldurulur sonra alt kattakiler... En

sonunda da bez borunun ucu kuyuya sallandırılır... Siz varın düşünün, yirminci yüzyılda, bunca ileri yöntemlerin ortasında, yağmur yağınca sel basan, ama gene de susuzluktan kırılan kentlerimizi... Su olduğunda da ya pislik kokar, ya topraklıdır... Benim bildiğim kimilerinde de, söylendiğine göre kanserojen olan borulardan gelmektedir su...

Su demek temizlik demektir oysa...

Temizlik de susuz olmaz...

Sabah kalktığımızda elimizi yüzümüzü yıkamadan, dişlerimizi fırçalamadan olur mu? Bu kadarcık mı? Elbette yetmez, yıkanmalısınız doğru dürüst... Tüm bedeninizi temizlemelisiniz. Bir-iki kuşak önce Anadolu inancında üstelik, eğer eşinizle birlikte olmuşsanız sizi kimseler görmeden boy abdesti almalısınız. Bu nedenle yattığınız odanın bir köşesinde "yunmalık" vardır.

Yunmalık

Anadolu'da, Müslüman evlerinde, odanın uygun köşesinde, tek kişinin su dökünebileceği büyüklükte yapılır yunmalık...

Geleneksel sivil mimarlığımızda ev, evlerden oluşur. Daha doğrusu oda denilen birimin adı "ev"dir. Bu ev ya da oda iki bölümden oluşur:

1. Seki altı
2. Asıl oda (Seki üstü)

Seki altı asıl odadan bir basamak aşağıdadır genelde... Bir yanı dolaptır boydan boya... Bu dolap duvarında fincanlık vardır, yüklük vardır, odunluk vardır, açık raflar vardır, kimilerinde lambalık vardır, bir de kullanılmış suyun kolay atılacağı dış duvar yakasında yunmalık vardır.

Yunmalık 70-80 cm. genişlikte ve dolabın derinliğindedir. Kapakları kapatılınca bildiğiniz dolap sanılır. Dibi çinko kaplıdır. Ocakta ya da sobanın üzerinde ısıtılmış suyu dökünürsünüz burada...

Kalın taş duvarlı evlerde, odanın ocak duvarının köşesinde bir kişinin ayakta durabileceği ölçüde bir oyuk bırakılır... Orası yunmalıktır... Ocağın sıcaklığının yunmalığa yararı olur. Yunmalıkla ocağın arasına bir teneke sığacak ölçüde delik açıldığı çözümler de vardır. Ocağı yaktınız mı sıcak suyunuz da hazır demektir.

Babadağ evlerinde olduğu gibi iki duvar dolabının birleştiği köşede de çözülür yunmalık... Duvarların kafa kafaya geldiği köşenin, verevine bir kapakla içine girilebir... Böylece daha geniş bir yer elde edilir. Bu tür çözümlerden ben de yararlandım. ("Babadağ Evleri" kitabında anlattım bu çözümü... Ayrıca, Özbekler Tekkesi onarımında benzer bir çözüm kullandım.)

Varlık düzeyine göre yunmalık çeşitlenir. Yunmalık kapaklarını açınca karşınıza düpedüz bir hamam da çıkabilir.
Böylece evin, odanın içine dek sokulmuş olabilir hamam... Bahçede, ayrı bir yapı da olabilir.
Müslüman eviyle, Müslüman olmayanın evinin en önemli ayrımı bu yunmalık ya da hamam çözümüdür. Müslüman olmayanlar yıkanma işini mahalle hamamında haftanın belirli günlerinde yaparlar.
Hamam olayı başlı başına bir kültürdür.

Cengiz Bektaş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Su/Us Çocukken kolay şapka çizmenin bir yolunu bulmuştum. S harfini sırtüstü yatırıyor, U harfini baş aşağı oturtuyordum. Bu şapkanın altına 1'den 4'e kadar rakamları alt alta sıralayarak Red Kit'in profilini bile kondurabiliyordum. Ağzına bir de sigara iliştirmem konusunda ısrar eden sınıf arkadaşlarım, önceleri çok şaşırdıkları bu şapkalı Red Kit'in ne kadar kolay çizilebileceğini öğrendikten sonra birer şapka ustası olup çıkmışlardı. Çünkü hepsi harfleri ve rakamları yazmayı öğrenebiliyorlardı. Çok sonraları, yaşım epey ilerlemiş ve artık bir resim öğrencisi iken, o günün modası olarak A. De Saint Exupéry'nin Küçük Prens'ini okuduğumda, onun da şapka çizmekte usta olduğunu gördüm. Ama o benim tersime şapka çizmek istemiyor, bir fili yutan boa yılanının korkunç görüntüsünü çiziyordu. Onun gibi olağanüstü imgeleme sahip olmayan büyükler içinse bu korkunç resim sadece bir şapkaydı. Bu benzerlikten ben bir genel sonuç çıkarmıştım; demek ki, bütün çocuklar hayatlarında hiç olmazsa bir kez neyle olursa olsun, ister fili yutmuş boa yılanıyla, ister harfler ve rakamlarla mutlaka bir şapka çizmişlerdir.

Ancak önemli olan benimkinin içindeki gizli SU sözcüğünü, Exupéry'ninkinin içindeki fili yutmuş boa yılanını görebilmekti. Bu çocuksu oyunun bugünün sanatında kavram ve biçim ilişkisi açısından son derece önemli olduğunu biliyoruz artık. Bir biçimin sakladığı anlamları ya da bir kavramın sonsuz göndermeler yaptığı anlam alanlarını çözmenin o keyifli yolculuğuna çıktığımızda tıpkı Odysseus'un uzun deniz yolculuğundaki gibi nice keşiflerle karşılaşırız. SU ve US (Yolculuklar) adlı serginin kataloğu için çıktığım bu yazı yolculuğunda çocukluğumun oyunsu günlerine geri gideceğim ya da Küçük Prens'i bir kez daha anımsayacağım doğrusu usumdan geçmemişti. Ama suyun aynasında yansıyan us ilişkisi öyle zorlama bir ilişki değildir. Bu nedenle simyada Ana Madde olan Su, Merkür ile özdeştirilir. Yani en temel özdek olarak akışkan bir madde Cıva (Cıvalı su) Merkür'ün arındırılmışıdır. Aynı zamanda Merkür aklı simgeler. Nereye gidiyoruz? Sanırım yolculuğun yönü çizildi bile, Marcel Duchamp'ın SU ve US'u nerelere götürebileceğinin yolculuğuna çıkıyoruz.

Belki işe M. Duchamp'ın pisuarına neden "Çeşme" adının verildiğiyle başlayabiliriz. Pisuarın ne olduğunu bilmeyen birinin, onu ilk gördüğünde, tıpkı fili yutmuş boa yılanının bir şapkaya benzetildiği gibi bir algılamayla, Man Ray tarafından çekilmiş bir fotoğraftaki amaca çok yakın biçimde yuvarlak hatlı bir kadın torsu olarak algılayabileceğini varsayabiliriz. Şimdi elimiz-

de ÇEŞME/SU/KADIN (Dişi) sözcükleri var. Oysa bizim için bu porselen nesne, elbette sadece bir pisuardır ve bu, Duchamp tarafından R. Mutt olarak imzalanıp bir sergi jürisinin karşısına konmuştur ve elbette sadece bir pisuar olarak algılanıldığı için jüri tarafından reddedilmiştir. Yani onun işlevi, konulduğu ve kullanıldığı mekânı ve yapılış amacı açısından dişinin seksüel/sansüel açılımlarıyla değil, tersine erkeksi ve erkeğe aitliğiyle ilişkilendirilebilir ancak. Yolculuğu biraz daha tehlikeli alanlara yönlendirelim ve Duchamp'ın ilgi alanlarından simyanın ve filozofinin sınırlarında Su ile dişi arasındaki bağlantıları kurabileceğimiz bir yerde mola verelim.

Demiştik ki Prima Materia yani SU en temel cevher olarak Merkür'ü belirtir. Cıva, bildiğimiz gibi akışkan bir maddedir ve cevherinde bağlı bulunduğu Kükürtten arındırılmış cıvalı su dişiliğin simgesidir. Bu Su, aynı zamanda Duchamp'ın gelininin ve gelinin aynasında yansıyan Duchamp'ın kendisinin göstergesidir. Buradan Ay ile Güneş'in evliliğine bağlanabiliriz. Ay her zaman dişilik simgesi olmuştur ve suyla yakından ilişkilidir. Suyun güçlerine etkili olur, bu etkileri denetler (denizlerdeki gel/git olaylarını düşünelim). Duchamp'ın Büyük Cam adlı yapıtındaki Gelin doğrudan ayla ilişkilendirilir. Tablonun üst/Gökyüzü kısmında yer alan Gelin'in mekânında bulunan bulutsu biçim (Samanyolu) Gaz'ın sıvılaştırma işlemiyle dişi suyla, erkek gazın simgesel birleşimini kavramsal olarak gerçekleştirir.

Su ve Gaz arasındaki bu fiziksel dönüşümler, Duchamp ve simya tarafından simgesel bağlar içinde ele alınır. Ayla Güneş'in simgesel evliliği cıvalı suyun GELİN/BAKİRE, Merkür'ün yani erkeksi gazın DAMAT/BEKAR haline gelişinin ifadesidir. O nedenle Duchamp'ın ilk büyük yapıtı ile son büyük yapıtı olan VERİLER'de Su ile Gazın kavramsal bağlantıları son derece önemlidir.

Ölümsüzlük suyu/Aqua Permenans, "Veriler" adlı yapıtta birincil veridir, diğeri ise bildiğimiz gibi gazdır/Le gas d'eclairage.

Duchamp'ın SU ve US'la ilişkisi hemen her yapıtında karşımıza çıkar. "Resmi bir kez daha usun hizmetine verme"yi amaçlamış olan Duchamp'ın Çeşme, Şişe Kurutucusu, Su Değirmeni, Paris Havası, Büyük Cam, Belle Haleine-Eau de Voilette ve Veriler gibi yapıtlarında SU yüklendiği yeni anlamlarla zengin açılımlar sunar bize. SU ve US burada mente-şe tablo örneğinde olduğu gibi birbirinin üzerine örtüşen, birbirini doğurmuş ve birbiriyle tamamlanacak olan, birbirinin aynasında yansıyan eklemlenmiş iki kav-

ramdır. Bu ikili şeyler tıpkı Rebis (Filozof Taşı) gibidir. Ay ve dişinin yani Cıva'nın, Güneş ve erkekle yani Kükürt'le evliliğinin ürünüdür Rebis.

Bu ikililik Duchamp'ın bütün kavramlarında, dil oyunlarında ve yapıtlarının temel yapısında, kişiliğinde olanca gizilliği ve zenginliğiyle karşımıza çıkar. Erdişilik, simgesel olarak yansıdığı herşeyde kendini duyumsatır.

Bu yazı yolculuğunun sonunu kataloğumuzun sınırları belirliyor. O nedenle son bir durağa daha uğrayabiliriz kısa yoldan. Büyük Cam, diğer adıyla "La Mariée mise à nu par ses célibataires, même" adlı yapıtın son sözcüğünü ele alalım. Tartışmalı olan bu sözcük okültistler tarafından İbrani alfabesindeki Mem/yani M harfi ile, dişilik simgesi olan Suyla ilişkilendirilir ve MA kökü dişiyi, anneyi, her şeyin yaratıldığı maddeyi belirler. Bu SU'dur elbette. MA, Su anlamına geldiği gibi aynı zamanda Anadolu'nun en eski tanrıçasının da adıdır. Sözcük üzerinde biraz Duchamp türünden dil oyunlarına girişecek ya da SU/US ikizinde olduğu gibi harfler arasında bir yolculuk yaptıracak olursak Ma'nın yani SU'yun doğrudan dişiliğin adı olduğunu görürüz.

Bütün bu dilsel oyunların yanında doğru olan tek şey SU'yun hayatın kaynağı, canlıların anası, her şeye can veren olduğudur. Su kıyısındaki canlıların uzaktakilerden daha akıllı oldukları ve bu yüzden yeniyi, bilinmezi keşfe meraklı bu akıllıların, yolculukların da kahramanları oldukları bir gerçektir.

CANAN BEYKAL

DUCHAMP HAKKINDA DAHA FAZLA BİLGİ İÇİN BKZ."MARCEL DUCHAMP" HAZ.: ŞÜKRÜ AYSAN, STT YAYINI. 1993.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Biyolojik Anlamda "us"lanma ve "su"

İnsan olabilmemizin temelini oluşturan biyolojik özellikler, hiç farkında olamadığımız, kontrol gücümüzün ötesinde, bizden bağımsız ve kusursuz çalışan bir sistemin ürünüdür. Açlıkta karnımızı doyurmaya, korktuğumuzda bir şeylere sığınmaya, soğukta ısınacak bir yerler aramaya çalışırız. Severiz, kızarız, dostluklar, hayaller kurar, merak eder, bilgi edinmeye çalışırız. Tüm bunlar kusursuz dengelenmiş ve "us" dolu bir sistemin algılayabildiğimiz bir son tepkisidir aslında. Bütün bu tepkilerin oluşumunda bedenimizin temel canlı birimleri olan hücrelerin, bu hücrelerin oluşturduğu doku ve organların, bu organların salgıladıkları ve bir çoğunu hâlâ bilemediğimiz bir takım faktörlerin, hormonların rolünü ayrımsayamayız. Organizmaların bu özelleşmiş işlevleri, hücre çekirdeğinde saklı genler ile sonraki hücrelere, nesillere aktarılarak hep aynı ustalıkla ve şaşmaz bir biçimde devam eder. İnanılmaz bir uyum içindeki bu organizmalar ancak bir aklın -usun- ürünü olabilir. Biyolojinin aklı -usu- ise evrimdir.

"Biyolojinin "us"u evrimdir. Çünkü tek bir hücreden oluşan en ilkel "canlı"dan "insan"ı oluşturan 75 trilyon hücreye dönüşümde biyolojik anlamda evrimin büyük katkısı vardır ve "insan"ın kusursuzluğu yaşanan bu evrimsel sürece bağlıdır. Daha uzun bacaklı hayvan daha hızlı koşar ve düşmanlarından daha kolay kurtulur, kalın derili veya kürklü hayvan soğuğa daha dayanıklıdır. Hangi organizmanın hayatta kalacağı hangisinin yok olacağına bu "doğal seçilim" karar verir. Dayananlar hayatta kalır ve sadece dayananlar üreyebilir. Böylece yüzlerce kuşak sonra çevreye uyumu yüksek -belki de yeni- türler ortaya çıkar.

İnsanlık, 17. yüzyıla gelene dek bir kurama çok inanırdı. Bu kurama göre dünyada bir "vis plastica" yani "yaratıcı güç" vardır. Belki de gerçekten var olan bu güce isterseniz Tanrı, isterseniz evrim ya da başka bir şey deyin ama bu yaratıcı gücün arkasında "us" olduğunu kabul etmek gerekir.

"İnsan"ın şaşılası bir dengede çalışan canlı organizmasına kusursuzluğu ve "us"u veren başlıca etkenlerden biri şüphesiz "su"dur. Biyolojik olarak "canlı"nın "us"lanma sürecinin başladığı yaklaşık üç milyar yıl önce de başrol oyuncularından biri "o"dur. Takip eden sürecin her aşamasında yine "su" vardır.

"Canlı"lığın temeli hücredir. Hücreler bir araya gelerek dokuları, dokular bir araya gelerek organları, organlar bir araya gelerek "canlı organizma"yı meydana getirir. "Hücre" tek başına bir mikro-dünyadır. Nasıl ki dünyayı oluşturan su, toprak, or-

manlar, bitkiler vb. ise hücreyi oluşturan da "protoplazma"dır. Protoplazma ise hücrenin devamlılığı için gerekli elektrolitler, proteinler, yağlar ve karbonhidratlar ile "su"dan oluşur. Protoplazmanın sıvı ortamı "su"dur, tıpkı dünyamızın sıvı ortamının "su" olması gibi.

Canlılığın temel taşı "hücre"nin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için protoplazmaya yani onu oluşturan maddelere gereksinimi vardır. Nasıl evrende canlı organizmalar suya, toprağa güneşe, vitaminlere, doğru beslenmeye gereksinirlerse, nasıl ki tüm gereksinimleri karşılandığında daha verimli ve sağlıklı olurlarsa hücreler de aynıdır. Hücrelerin gereksindiği maddeler onlara dolaşım sistemleri sayesinde ulaşır. Tüm bu gerekli maddeler "su"da eriyik halinde bulunur, hücre içi ve dışı ortamlar arasında sürekli geçiş gösterirler. Hücrelerin yaşamsal fonksiyonlarının gerçekleştirilmesinde bu alışveriş kaçınılmazdır. Hücre içi ve dışı alışverişte temel rol hücreyi çeviren hücre zarınındır. Bu zar son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. Öncelikli görevlerinden biri hücre bütünlüğünü sağlamaktır, yani hücreyi dış ortamdan ayıran ve onu tek başına bir birim halinde tutan hücre zarıdır. Bu zarın bir başka görevi ise hücre içine giren ve çıkan maddeleri denetlemektir. O, tam bir sınır kapısıdır ve bu fonksiyonunu son derece "us"luca yerine getirir. Hücre zarına bu "us"unu veren temel elementlerden biri yine "su"dur ve bu karmaşık yapının fonksiyon görmesi için birebir gereklidir. Hücreler "diffüzyon" adı verilen özel bir yolla ve hücre zarını kullanarak gereksindiği ve hücre dışı "su" içinde bulunan maddeleri kendi içine alarak kullanırlar. Hücreler "su"da eriyik halde bulunan bu maddeleri içlerine aldıktan sonra bunları hücresel fonksiyonlarında kullanırlar. Bu fonksiyonlar hem kendi yaşamsal fonksiyonları, hem de meydana getirdikleri doku ve organın özel fonksiyonları için gereklidir. Örneğin bir karaciğer hücresi hem kendi devamlılığı için hem de organizmanın gereksinimi olan bazı maddelerin sentezi için bu maddelere gereksinir. Hücrenin bütün bu metabolik fonksiyonları "su"yun içinde gerçekleşir.

"Su" çok hücreli "canlı"ların yaklaşık %60-80'ini oluşturur. Bir anlamda kan da içeriği çok zengin bir çeşit "su" değil midir? Ya da lenfatik sistem? Hem kan hem de lenf sistemi tıpkı denizlerin, akarsuların, nehirlerin toprakları suladığı gibi, organizmanın temel gereksinim maddelerini gerekli yerlere taşır, istenmeyenleri uzaklaştırır. Aynı sistem hormon gibi bazı önemli maddelerin salgılandıkları yerlerden hedef organlara ulaşmasını sağlar.

Hücre, doku ve organlara oksijen taşınmasını sağlayan da dolaşım sisteminin bir parçasını oluşturan kırmızı küre hücreleridir.

Hücre içi ve hücreler arası ortamda bulunan "su" serbest ve bağlı olmak üzere iki haldedir. Serbest su, organizmadaki "su"yun büyük bölümünü oluşturur. Bu "su" yağlar, proteinler ve bazı başka organik maddelerin arasında yayılmış durumdadır. Bu "su"yun içinde yukarıda sözü edilen yaşam için gerekli maddeler bulunur. Yani organizma için "su" bir çok şeydir ve o olmadan organizma devamlılığını sağlayamaz.

Organizma için yaşamsal önemi olan "su" kendi dengesini de iyi korumalıdır. Bu korunma böbrek üstü bezinden salınan hormondan, böbreklere, kalp ve dolaşım sisteminden damar duvarında basınç değişikliklerine duyarlı reseptör mekanizmalara kadar son derece komplike ve uyumlu bir sistem tarafından kontrol edilir.

Böbrekler, idrar miktarını ayarlayarak organizmanın "su" dengesinde önemli bir rol oynar. Terleme veya ishal gibi "su"yu başka yollarla kaybettiğimizde ya da yeterli "su" alamadığımızda idrar miktarımızın azaldığını hepimiz biliriz. Çok sıvı aldığımızda ise tersi durum geçerlidir. Organizma bu dengeyi böbrekler ile sağlar. Böbrekler organizmanın "su" durumunu bir takım hormonal etkilerin katkısı ile algılar ve ne kadar "su"yun organizmada kalması gerektiğini hesaplar. Normal şartlarda idrar çıkışı sağlıklı bir bireyde yaklaşık 1.5 litredir. Yukarıda söz edilen "su" kısıtlanması veya yüklenmesi durumlarında bu idrar çıkışı 400 ml'ye dek inebileceği gibi 20 litreye dek artabilir. Günlük idrar çıkışını insanın "su" miktarına bağlı olarak düzenleyen ve "su" içeriğinin hep gerektiği miktarlarda kalmasını sağlayan böbrekler bu kusursuzluğunu kuşkusuz biyolojik "us"a borçludur.

Böbreklerin bu kusursuz kontrolüne dolaşım sistemi de büyük katkıda bulunur. Kalp kasının dakikada kasılma hızı bu kontrol yollarından biridir. Kalp kasının kasılma hızını, damarlara yansıması sonucunda "nabız" sayısı olarak algılarız. Organizmanın "su" kaybı arttığı durumlarda kalbin kasılma sayısı da artar yani kalp daha az hacimde dolaşan kan -su- ile hücrelerin, dokuların organların gereksindiği maddeleri taşıma, zararlıları uzaklaştırma gibi görevleri daha fazla sayıda kasılarak yapmaya çalışır. Sonuç olarak "su" içeriği azalmış bir insanda kalp hızının ve buna bağlı nabız sayısının arttığı izlenir.

Organizmanın sıvı durumuna göre aktive olan kontrol sistemleri yukarıda belirtilen-

lerle de sınırlı değildir. Örneğin damar yataklarında ortaya çıkan oto kontrol mekanizmaları da bu kontrolde rol oynar. Bu oto kontrol mekanizması kanın içinde dolaştığı damarların bir takım basınç değişikliklerini algılaması ve buna karşı tepkiler geliştirmesi biçimindedir. Bu algılama sonucu damar duvarındaki düz kas hücreleri çeşitli yollarla kasılıp gevşeyerek kan basıncının normal sınırlarda kalmasını sağlar. Yani, aşırı "su" kaybeden ve bu nedenle damar içindeki basıncın düştüğü -kan basıncının düştüğü- durumlarda bu damar duvarları kasılarak damar içi basıncı sabit tutmaya çalışır.

Tüm bu kontrol sistemlerinde bir esas amaç vardır. Organizma biyolojik "us"unun keşfettiği yollarla kendisi için vazgeçilmez olan "su"yu bir biçimde korumaya çalışır. Çünkü organizma, biyolojik "us"u sayesinde "su"yun organizmanın tümünde yaşamsal bir rol oynadığını, bu rolü oynarken de tıpkı kendi gibi kılavuzunun biyolojik "us" olduğunu çok iyi bilmektedir.

Su dünyanın ve insanın varoluş serüveninde kaçınılmazdır. Bu varoluş serüveninde doğanın gereksinimi ise "us"tur. Doğa, işleyişindeki kusursuzluğunu ve bu kusursuzluk için gereksindiği "us"unu evrime borçludur. Bu bakış açısı ile evrimsel süreç içinde ve biyolojik olarak su "us"un hep bir parçası olagelmiştir ve bir anlamda tam olarak birbirlerinin birer yansıması kabul edilmelidir.

Dr. Mustafa Çetiner

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Hokusai'nin Dalgaları

Büyükbabamın babası, Ertuğrul Gemisi'nin ikinci Kaptanı Cemil Bey, Abdülhamid'in çağrısı üzerine İstanbul'a dönmek üzere 1889 Eylül ayında Japonya'dan hareket eder etmez çıkan büyük fırtınada, bir düzine tayfayı sahile taşıdıktan sonra nefesi yetmez; Pasifiğin dev dalgalarında kaybolur. Ben çok küçükken büyükbabamın evine, kurtardığı bu tayfalardan artık çok yaşlı birinin geldiğini ve bu hikâyeyi anlattığını hatırlıyorum. Onun dalgaları anlatışı zihnimde inanılmaz resimler çizmişti. Yıllar sonra Hokusai'nin resimleri ile karşılaştığımda bunların sanki o hikâyenin anlatılışında çizildiğini görür gibi olmuştum; sanki bu resimler 19. yy. ürünü değil de, benim düşümün ürünü, yaşlı tayfanın öyküsünün resimleri idi. Hokusai'nin resimlerinde hâlâ büyük dedem Cemil Bey'i ararım. Ama Hokusai'nin resimlerinde o ince kayıkları çeken minik minik tayfalar fırtınanın kaosunu değil okyanusların kozmik düzenini yaşıyorlar.

19. yy. sonlarında Japonya'nın Avrupa ile başladığı ticaret sırasında çoğu kez paket sarmalarında kullanılan kâğıtlar üstünde şu ya da bu şekilde basılmış imajlar Avrupalılarda Japon estamplarına karşı büyük ilgi uyandırmıştı. Bunları biriktirenlerin başında Van Gogh gelir, onun Amsterdam'daki müzesinde bu koleksiyondan parçalar görmek olası. Bir diğeri de Monet. Giverny'deki evinin duvarları Japon estampları ile doludur. Japon estamplarının büyük çekiciliği, Japon mimarisi gibi, çok sade ve doğal bir zerafet içermesi ile ilgili olsa gerek. Grenli adeta kaba kâğıtlara en sade baskı teknikleri ile ahşap gravür olarak basılmış manzaralar 18. yy. sonu için ideal bir teknik idi ve bunların büyük ustası, kendini "çizime tutkun ihtiyar" olarak tanıtan Katsushika Hokusai (1760-1849) çizdiği dalgalarda adeta göklerle yer dibi arasında oyun oynuyordu. Hokusai belki de Japonya'nın Batı'ya büsbütün açılışından önceki son gerçek Japon ustası idi. Bu estamplardaki resimlerin çoğuna "Uçucu Dünya'nın İmgeleri" denirdi; ama bu lakap en çok su resimlerine yakışıyor: 'Ukiyo-e".

Hokusai'nin resminde daha arı bir Japon kültürüne ait olan neydi? Bunu uzun zaman düşündüm, hatta diğer ustalara da baktım ve kendi kendime şöyle bir açıklama yapabiliyorum: bütünlük. Kuşkusuz bütün büyük ustalarda, her sanat türü içinde bir bütünlük algılamak olasıdır, ama Hokusai ile sonuçlanan tipik Japon resminde bu bütünlük dünyanın tüm farklı varlıkları, nitelikleri ve oluşumları arasında sürekli bir akışkanlık, süreklilik ve birbirine girip çıkma, birbirinin içinde

yeni kimlikler edinme anlamına gelir. Bunun da belki en güçlü simgesi su, dalgalar şelaleler, sis, bulutlar, fırtına, rüzgâr ama hepsinden önce deniz ve dalgalar. Okyanusla çevrili adalardan oluşan Japonya için kuşkusuz suların, dalga ve fırtınaların hem dünyadan ayırıcı hem de yaratıcı bir tarafı vardı. Bütün Japon sanatçıları deniz ve dalgaları hiç değilse bir kez resmetmişler, ama Hokusai'nin en önemli resimleri dalgalar ve deniz. Bunların bazıları Fuji dağı bazılarında balıkçılar, bazılarında tekneler görünüyor, ama asıl konunun arkasında dünyanın bütün karışıklığında, fırtınalarda, nereden geleceği belli olmayan, adeta ejderlerin sürdüğü dalgaların ve okyanusların kaosunun içinde sonsuz bir düzen, geometri ve bir kozmik armoni algılayışı var. Hokusai'nin, teknelerdeki tayfaları karınca kadar küçük gösteren dalgalar korkutucu gelmiyor, denizleri oradan oraya süren akıntılar ise sanki sulara müzik ve düzen veriyorlar.

Önümde Hokusai'nin üç ahşap baskısı var. Birinde sanki bir sörfçü gibi dalgalara yükseliyoruz, bir dağa tırmanır gibi, resmin öteki ucunda ise başka bir kayık inişe geçmiş, bir başka dalganın kucağına atılmaya hazırlanıyor. Dalgaların yamacında kırılmış suların çiçeksi köpükleri iki akıntıyı birbirinden ayırıyor. Öteki resim ise herkesin daha iyi tanıdığı bir estamp. Gerçek boyutları 25'e 37 santim. Biri yükselmiş parçalanmakta olan bir dalga, öndeki ise uzaktaki Fuji dağına mecaj gibi yükselmekte olan bir dalga, tepesi kar gibi beyaz; arada iki uzun kayık, minicik insanlar ve sarı bir gökyüzü önünde suların binlerce köpüğü. Binlerce parmaklı beyaz elleri ile kayıkları, Fuji'yi parçalamaya hazır devasa bir dalganın resmi. Suların derinliklerindeki koyu lacivert enginlik duygusu veriyor, yükseklikler ve derinlikler arasında dans ediyoruz. Ukiyo-e: Uçucu dünyanın imgeleri.

Hokusai'nin öteki resmi ise yine 25'e 37 santim ve aynı ebatlardaki diğer resim gibi, "Fuji Dağı'nın 36 Manzarası" adlı seriye ait. Arada parantez açıp şunu anımsatmak isterim; Japon kültüründe en önemli olgulardan biri, en yoğun kent yaşamında bile uzaktaki doğayı hissedebilmek; bunun içinde kentin sokaklarından, oradan buradan dağları görmek çok önemli. Sanıyorum Hokusai'nin "Fuji Dağı'nın 36 Manzarası"da biraz bu bilincin önemini işliyor. Resmin ortasında yükselen yeşil bir tepecikten uzun iplerle denizdeki ağlarını çekmeye çalışan balıkçının üstüne yükselen sisler arasında Fuji ve aşağıda kıyıya çarpan suların beyaz köpükleri. Balıkçının ve yanında yere oturmuş olan kişinin üzerindeki iki kırmızı

noktayı oluşturan ceketleri aklıma Corot'nun monokrom resimlerindeki küçük kırmızı noktaları getiriyor; burada da mavi ve beyaz ötesinde birazcık yeşilden başka renk yok ama havanın serinliğini, suların ritmini duyuyoruz ve görüyoruz ki dünyada herşey kendi halinde, birbirinden habersiz yaşamını sürdürürken dağlar denizlere, denizler tepelere, sular sislere ve insanlar hareketleri ile, düşleri ile, vücutlarının dünyaya uyumu ile yeryüzüne karışıyorlar.

Büyük sanatçıların gerçek bilim adamlarından pek az farkı var denilebilir mi acaba? Kepler'in gezegenlerin hareketlerini izlerken aradığı, Galileo'nun yine güneş sisteminde bulduğu ve med ve cezirde gördüğü ritimler, Einstein'ın Görecelik kuramını bulduğunda karşılaştığı mistik güzellik, Mehmet Siyah Kalem'in sıska atlarının kemiklerinde saydığı harmonilerden, Hokusai'nin girdaplarda ve okyanusların ölçülemez enginliğinde bulduğu müziklerden ne farkı var? Suların bir başka anlamını da akla getiriyor Hokusai'nin resimleri. Güneş kadar suyun da yaşamın temeli olduğu: bizi medenileştirdiği, bizi ötekine götürdüğü, bize diğerini getirdiği, berraklığı ve sonsuz biçimlere girebilen yumuşak gücü. Usu da belki böyle anlatmak lazım, katı ve biçimlilik olarak değil, değişebilirlik, çok yönlülük, berraklık ve su gibi diğerinin biçimine uyarak, yani dinleyerek, saydam ve yumuşak olarak dünyayı anlayabilme yeteneği. Sanatta us varsa böyle olabildiğince yaratıcı oluyor. Su/us ikilisi sanat/bilim ikilisine de benzetilemez mi?

Prof. Dr. Jale Erzen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Su, Us'u Kışkırtır Us, Su'yu Dizginler

".....
Sevgi su gibidir aramızı yıkayan,
Birimizden akınca ötekinde kuruyan.

Akan sudan ayırdığım hırçın zaman,
Yazgın mıdır derin göllerde duran?"

Mehmet Z. Saçlıoğlu
(Gölün Zamanı'ndan)

Yaşamın vazgeçilemez gereksinimi SU, insan olmanın gereği US'la ilginç bir benzerlik ve simetri gösteriyor. İki sözcükteki aynı iki harfin dilimizde yarattığı bu simetri, çağrışımları harekete geçiriyor.

SU, zaman, doğa ve tarih içindeki-bizim ölçülerimizle sonsuz- akışını gösterircesine açık bir sesle, soluğumuz boyunca sürerken; US da buna uyum göstererek, bitmeyecek bir ses gibi uzamaya eğilimli. İnsanın ikisine birden duyduğu gereksinim, bu nesneyle kavramın neredeyse birbirine dönüşecek kadar ilişkili olmalarına neden oluyor. İnsan, US sayesinde SU'ya sahip olmaya çalışıyor; SU, insan sayesinde US'lanıyor.

SU'yun kavramlaştığını ve birçok şeyin "aktığını, yağdığını, sızdığını" görürken; US'un nesneleştiğine, nesnelerde kendini gösterdiğine de tanık olduk. İnsanın ürettiği her şey US'unun başarısı ya da başarısızlığının sonucudur.

Atom'u US'uyla parçalayan insan, başka insanları US'landırmak için yüz binlerce insanın ölümüne ve hastalanmasına neden olabilecek US dışı bir girişimde bulunabildi ve bu ölenler arasında kimbilir ne değerli US'lar vardı.

SU'yun US'lanmasıyla, US'un SU'lanması da farklı anlamlar yaratıyor. SU'yun doğadaki özgür akışının insanın istediği yatağa yönlendirilmesi, bu akıştan elde edilen enerji, şehirlerin, ekili alanların sulanması, SU'yun kimi zaman buharlaştırılarak, kimi zaman dondurularak insan için kullanımı hep US'un işidir. Ama SU, ara sıra da olsa insana acımasız oyunlar oynayabiliyor. Örneğin, "Beyni sulandı" deyiminin SU'yun bir oyunu sonucunda ortaya çıktığını sanıyorum. Yaşam boyunca insan beynindeki birkaç santimetre küp büyüklüğünde bir boşlukta toplanıp boşalan ve birçok işe yarayan SU, boşaltma kanalları tıkanacak olursa, kentlere sel bastığında yaşamın felç olması gibi insanda da çeşitli sorunlar yaratıyor. Biriktiği alanının çevresindeki idrar tutma, bellek ve yürüme merkezlerine baskı yapan bu birkaç santimetre küplük SU, o kişinin yürümesini bozuyor, bunama dediğimiz bellek ve düşünce kayıplarına neden oluyor ve idrarını tutmasını güçleştiriyor. İnsan, US'uyla bunun da çaresini buldu ve bu durumda olanlara

yapılan bir girişimle beyindeki boşluğa yerleştirilen ince bir boru, biriken suyu boynun içinden aşağıya karın boşluğuna kadar götürüyor. Kentleri su bastığında göllenmenin boşaltılmasını sağlayan kanalizasyonlar gibi.

Bir simetrinin sürekli yinelenmesiyle bitmez bir görsel yüzey oluşturabilecek SUUSSUUS sesi de nedense okuyana ve söyleyene konuşmamasını uyaran bir sözcüğe dönüşüyor. SUS! Susmak bir bilgenin susması mı, bir korkunun ardından mı geliyor? US, kimi zaman susmayı, kimi zaman konuşmayı yeğliyor. Kimi zaman konuşmak US'un göstergesi sayılıyor, kimi zaman susmak.

US'un yeni bir sözcük olduğu sanılır. Türkçenin yenileşmesi çalışmaları sırasında yaratılan yeni bir sözcük... Oysa Tarama Sözlüğü'ne baktığımızda, bu sözcüğün çok eskiden beri kullanıldığını görüyoruz.

13. yüzyılda Şeyyat Hamza, "Yusuf ve Zeliha" adlı manzum yapıtında US sözcüğünü şöyle kullanıyordu:

"Ussu geldi başına dinle nider
Elin tutar Yusuf'un alır gider
Kimi düşer uğunur ussı gider
Kimi görmeğe canını terk eder"

Sultan Velet divanında (13.-14. yüzyıllar) US sözcüğünün

"Görün ussunuzu gevde içinde Gece yavu varır, gündüz bulursuz" diye geçtiğini görüyoruz.

14. yüzyılda yazılan Dastan-ı Ahmet Harami'de:

"Gülendam ussunu başa getirdi
Hak'a sığındı gör ne iş bitirdi," deniyordu.

"Eğer ussu gitmeli olsa tavuk yünün boğazına soka kustura" diye tıbbi bir öğüt veriliyordu Yadigâr-ı İbni Şerif'te.

Orhan Hançerlioğlu, 7 ciltlik Felsefe Ansiklopedisi'nde US'un etimolojisini şöyle anlatıyor:

"... Fuzuli, çıldırmak anlamında usu azmak deyimini kullanıyordu. Eski metinlerde akıl erdirmek anlamında usukmak deyimine sık sık rastlanır... Latince kökenli Batı dillerindeki karşılığı, saymak ve hesaplamak anlamlarını dile getiren Lâ. Re kökünden türetilmiştir. Latinler bu kökten us anlamında ratio deyimini türetmişlerdir. Bu deyimi, aynı zamanda sebep anlamında da (neden anlamındaki Lâ causa deyiminden ayrı ve farklı bir anlamda) kullanıyorlardı ki anlam, Latince kökenli Batı dillerinde de korunmuştur.

(Bk. Sebep)

US sözcüğünün karşılıklarına baktığımızda çeşitli kaynaklarda; akıl, sebep, hikmet, nispet gibi sözcükleri buluyoruz.

US'un Dil ile ilişkisi üzerinde durmak gerekir bu noktada. Diyalektik materyalist düşünce, insanların birbirleriyle iletişim

kurabilmek için US'larını kullanarak dili yarattıklarını, dilin de US'un gelişimini sağladığını söyler. Dilin tam olarak nasıl doğduğuna ilişkin kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte bu açıklama US'a çok yatkın.

Gelişen bilimin, felsefenin ve yeni teknolojilerin yeni sözcükler, kavramlar ortaya çıkardığını, bu yeni sözcük ve kavramların başka yenileri bulmak için kullanıldığını görüyor, yaşıyoruz. US'un dil ile beslendiği bir gerçek. Dilimiz bize SU ve US ilişkisini sağlıyor. Bir başka dilde farklı ses ilişkileri yaratan bu ikili bizim dilimizde bu simetriyi yaratıyor, bizimle şakalaşıyor, bize yeni dil oyunları, US oyunları yapma olanağı veriyor.

Edebiyatımızdaki SU ve US'a ilişkin metinler ve şiirler arasında bir derleme yapmak son derece güçtür. Çünkü gerek SU, gerek US, edebiyatçıları her zaman ilgilendiren konular olmuşlardır. Yine de ilk çağrışımlara şöyle bir bakarsak:

Su deyince US'uma hemen, sanatın kendisini akışkan bir konu olarak gören Mustafa Seyit "Sutüven"in Sutüven şiiri gelir.

"Bir kayadan duman duman
On yedi metre atlayan
Dağ kokusuyla yüklü su.
Boşluğa fırlayınca, saç
Düştüğü yerde üç kulaç
Mavi su, ak köpüklü su."

dizeleriyle başlayan şiir, üçer dizeli bir düzenle, sıçrama, sekme etkisi yaratarak ve mitolojiyi kullanarak suyun kendi öyküsünü anlatmasını bekler.

Nazım Hikmet de "Ruhum" şiirinde, sevdiğinin ruhunu bir akarsu gibi kimi zaman coşkuyla, kimi zaman duraklatarak akıtır:

"Ruhun bir ırmaktır, gülüm,
akar yukarıda dağların arasında,
dağların arasından ovaya doğru,
ovaya doğru, ovaya kavuşamadan bir türlü, bir türlü kavuşamadan uykusuna söğütlerin,
geniş köprü gözlerinin rahatlığına,
sazlıklara, yeşil başlı ördeklere,
düzlüklerin yumuşak kederine kavuşamadan,
kavuşamadan ayışığındaki buğday tarlalarına ovaya doğru akar,
akar yukarıda dağların arasından,
bir yığılan, bir dağılan bulutları sürükleyip,
geceleri iri iri yıldızları taşıyarak, dağbaşı yıldızlarını, mavi güneşlerini de dağbaşı karlarının,
akar köpüklene köpüklene,
dibinde ak taşları kara taşlara karıştırıp,
akar akıntıya karşı yüzen balıklarıyla,

dönemeçlerde kuşkulu,
uçurumlarda düşüp şahlanarak,
kendi uğultusuyla deli divane,
akar yukarıda dağların arasından,
dağların arasından ovaya doğru,
ovaya doğru, ovayı kovalayıp
ovaya kavuşamadan bir türlü."

Behçet Necatigil'in "SU" şiiri de yaşamın ve suyun birleştiği güzel bir örnektir: Küçük yaşamların, sessiz, duyarlı, iç burkan söyleyişlerin şairi Necatigil'de SU kimi zaman yalnızca şiirin adında yer alırken kimi zaman da yağmurla, karla, kaçılması ve eve sığınması gereken bir dış dünya tehdidi olarak görünür.

"Yaşamaya susamıştı, su, ha ya, su!
Hani yağar, kuyularda, çöllerde hani
Kızgın yorgunluğun yanı
Serin uykularda hani.

Hani var ya, su!
Dinç kısraklar içer, içer çatlak topraklar
Yüksek köprüler altından engine doğru
Akar ya, bayağ su!

Hani kimi kişilerin kolayca bulduğu
Milyonluk bir kentin çeşitli duraklarında
Durdu baktı şakır şakır yağan yağmura
Yoktu ama su.

Sinemalar, toplantılar, eğlence yerleri
Kristal kadehlerde kımıldarken kahkaha
Ne kadar güzelsiniz için için gözyaşları
Bollerde altın sarısı, yoktu ama su.

Gözler altında torba, dikken sarkık
Ve kışlara saklanan meyvalarda
Hiç yazlardaki tad olur mu?
Göçtü en güzel yerler çentik diş
Kim gizleyebildi losyonlar, podra, foya.
Uçtu kuşlar, düştü yaprak, soldu pembe elâ.

Ha ya su, hani şu, bayağ su!
Ki gür
Yüksek köprülerden akar
Engine doğru."

Şiiri durgun ve saklı bir su gibi olan Sabahattin Kudret Aksal'da da SU çokça geçer. Onun suyu daha çok yağmur biçimindedir. Aksal, yağmurun, bulutların, akan bir derenin, karın görüntüsündeki suyu, US'un parlaklığı ile karıştırarak bir resmin parçaları gibi kullanır. "Yağmur" şiirinde:

"Bütün gece yağmur! Ne ki bu yağmur!
Bilinmez'in sarnıcını doldurur.

Bir saçak sallanır, tıkırdar çinko,
Çıkmaz sokak sessizliğinde durur.

O evler ki odalarının köşe
Bucağında yitik güzler bulunur.

Minderde gerinir ve esner kedi,
Benim uzun uykularımı uyur.

Bir kişi sırılsıklam, uzak yoldan
Gelir, kapımın tokmağını vurur."

Şiirimizde US'u en çok gördüğümüz, usuna hayran kaldığımız şair kanımca Melih Cevdet Anday'dır. Onun şiirinde, gerçek şiire US'la ulaşmanın hazzını alırız. SU'ya da çeşitli biçimlerde epeyce yer veren Melih Cevdet Anday, "Defne Ormanı" adlı şiirinde US'la elle tutulur biçimde oynar:

"Köle sahipleri ekmek kaygusu çekmedikleri
İçin felsefe yapıyorlardı, çünkü
Ekmeklerini köleler veriyordu onlara;
Köleler ekmek kaygusu çekmedikleri için
Felsefe yapmıyorlardı, çünkü ekmeklerini
Köle sahipleri veriyordu onlara.
Ve yıkıldı gitti Likya.

Köleler felsefe kaygusu çekmedikleri
İçin ekmek yapıyorlardı,
çünkü Felsefelerini köle sahipleri veriyordu onlara;
Felsefe sahipleri köle kaygusu çekmedikleri için ekmek yapmıyorlardı,
çünkü kölelerini
Felsefe veriyordu onlara.
Ve yıkıldı gitti Likya.

Felsefenin ekmeği yoktu, ekmeğin
Felsefesi. Ve sahipsiz felsefenin
Ekmeğini, sahipsiz ekmeğin felsefesi yedi.
Ekmeğin sahipsiz felsefesini
Felsefenin sahipsiz ekmeği.
Ve yıkıldı gitti Likya.
Hâlâ yeşil bir defne ormanı altında."

SU'yu ya da US'u aramak (bu kez ikisini birlikte) bir yolculuğu gerektirir. Bu yolculuk nedense Odysseus adını çağrıştırıyor. Melih Cevdet Anday, "Kolları Bağlı Odysseus" adlı uzun şiirinin sonunda denizleri aşıp ülkesine dönmek üzere olan Odysseus'a şu çarpıcı dizeleri söyletir:

"Kirke, bilge tanrıça, selam sana!
Sağ salim geçtim kendimi"

Bu uzun şiir hem Odysseus'un hem de Melih Cevdet Anday'ın yolculuğudur. Anday, Odysseus destanını bahane ederek kendi US'unun göz kamaştıran şiirini yaratır. Onun Garip'ten sonraki şiirlerinin büyük çoğunluğu, tanrısal parıltılarla yüklü bir US'u, şiirimizde derin vadiler açarak akıtır.

Kim bilir, belki de SU ve US ancak birbirlerini kışkırtarak ve şairleri kullanarak akabiliyorlardır.

Prof. Dr. Mehmet Zaman Saçlıoğlu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MAVİ GEZEGEN

Dünyanın bir adı da mavi gezegendir. Uzaydan dünyamıza yaklaşan bir gözlemcinin dikkatini ilk çeken şey, gezegende egemen rengin mavi olmasıdır. Bu, dünyanın kendisine en çok benzeyen kardeşleri Venüs ve Merih'le arasındaki en büyük farktır. Bu mavi renk okyanusların yüzeyinden yansıyan ışığın frekansının Rayleigh saçılımı adı verilen ve geçen yüzyılda İngiltere'de Lord Rayleigh (1842-1919) tarafından keşfedilmiş olan bir olay sonucu dördüncü kuvvetine kadar güçlendirilmesinin sonucudur: Işığın içinden geçtiği ortamlarda mikroskopikten daha küçük maddeler varsa, bunlardaki elektronların enerjisi gelen ışık tarafından arttırılarak her minik parçacık çevresinde ışınsal bir enerji saçılımına neden olur. Bu saçılım mavi ışığın frekansını diğerlerinin çok üzerinde arttırır. Bu nedenle hem atmosfer hem de okyanuslar göze mavi gözükür. Okyanusların mavi rengi kısmen atmosferin maviliğinin su yüzeyinden yansıması, kısmen de kendi içindeki minik parçacıkların Rayleigh saçılımına neden olarak mavi renk üretmeleridir.

SU VE DÜNYA

Bu göze mavi gözüken su kütlesi son derece basit bir kimyasal yapıya sahiptir. İki hidrojen ve bir oksijen atomu suyu oluşturur. Fakat bu basit maddenin marifetleri pek büyüktür: Dünyanın yüzeyindeki büyük levha hareketlerini su mümkün kıldığı gibi kıtaların varlığı, yaşamın oluşumu ve evrimi de suyun eseridir. Dünya iklimine, güneşin gönderdiği enerjinin su ve su buharı içeren hava kütleleri üzerindeki etkisi egemendir. İklimin aşırı uçlara kaçmasına engel olan ise suyun ısı kapasitesidir. Kısacası su dünyamızın dinamiğini etkilemekle kalmaz, yüzey şekillerinin oluşmasında egemen rol oynar ve yaşamın dağılış ve seyrini kontrol eder.

SU BÜTÜN BUNLARI NASIL YAPAR?

Her şeyden önce su dünyada diğer gezegenlere nazaran daha bol olarak bulunur. Bunun nedeni dünyanın kütlesi ve güneşe olan uzaklığıdır. Dünyanın kütlesi uçucu bir nesne olan suyu yeteri miktarda tutmasına neden olmuştur.

Merih'in dünyadan çok daha küçük olan kütlesi gezegenin çekim gücünün dünyanın çekim gücünden 2,63 defa daha küçük olmasına neden olur. Bu da suyun büyük ölçüde gezegenin çekimini aşarak uzaya kaybına sebep olmuştur. (Çekim gücü dünyanınkinin 1/6'sı olan Ay için durum daha büyük ölçüde böyledir.) Me-

rih'in %95,3 karbondiyoksitten oluşan atmosferinin gezegenin yüzeyine yaptığı basınç 6 milibar kadardır ki, bu dünyada deniz seviyesindeki atmosfer basıncının %1'idir. Bu şartlar altında yüzeyde su sıvı ve (Merih'in ortalama yüzey sıcaklığı -55°C olduğu halde) katı halde bulunamaz.

Venüs'ün boyu dünyanınkine çok benzer olmasına rağmen (ortalama ekvator yarıçapı: 6051,9 km) dünyanın bu kardeş gezegeni de su açısından dünyadan çok daha fakirdir. Venüs'ün Merih'inki gibi egemen olarak (%96,5) karbondiyoksitten oluşan atmosferindeki su miktarı dünya atmosferindekinin 10 ilâ 100.000 katı daha azdır. Venüs'ün suca fakir olmasının nedeni güneşe olan yakınlığının yarattığı şiddetli morötesi ışınların sebep olduğu ısıtmadır. Venüs'ün yüzeyi ayrıca atmosferindeki sera gazlarından ötürü çok sıcaktır (ortalama 480°C).

Dünyada ise yüzey sıcaklığı suyun her üç halinin de bir arada bulunabilmesini mümkün kılacak kadardır. Kutuplar ve yüksek dağlar gibi sıcaklığın 0°C'ın altında olduğu yerlerde su buz olarak bulunur ve büyük buz kütleleri oluşturur. Gerek buz kütlelerinin yüzeyinden süblimleşme yoluyla, gerekse de su kütlelerinin yüzeyinden buharlaşma yoluyla su gaz halinde atmosfere katılır. Atmosferdeki buhar, bulutları oluşturur. Bulut örtüsü güneş ışınlarını yansıtmak suretiyle yüzeydeki sıcaklığı kontrol eder. Bulutların rüzgârla karaların içine sürüklenmesi, kara yüzeylerinin sulanması sonucunu doğurur. Kara yüzeylerinde su hem üzerinde hareket ettiği taş kütleyi kimyasal ve mekanik olarak ayrıştırır, hem de ayrışan malzemeyi yüksek yerlerden alçak yerlere taşıyarak erozyon ve çökelmeye neden olur. Ayrışmış malzemenin taşınabileceği en alçak yerler sularla dolu olan dev okyanus havzalarıdır.

Suyun bir özelliği de pek az maddede görülen bir özelliktir. Suyun katı şekli (buz), sıvısından daha az yoğundur. Su 4°C'da en yüksek yoğunluğa ulaşır. (Bu nedenden ötürü okyanusların derinliklerinde sıcaklık tekdüze olarak 4°C'tır.) Bu durum buz kütlelerinin su üzerinde yüzmesine neden olur ve buz çağlarının oluşmasında önemli bir etken yaratır. Örneğin eğer buz kütleleri 30° kuzey ve 30° güney enlemlerini ekvatora doğru aşacak şekilde gezegeni kaplarlarsa, bütün dünyanın tamamen donmasına mâni olmak mümkün değildir. Dünyanın geçmişinde bu şekilde birkaç kere tamamen donduğu bazı bilim adamlarınca iddia

edilmektedir (2,5 ile 0,55 milyar yıllar öncesi aralığında: "kartopu dünya" teorisi).

Su yalnız dünyanın yüzeyinde her üç halde bulunmaz, dünyanın katı kabuğunun ve onun altında yaklaşık 650 km derinliğe kadar dünyanın mantosu denilen (yaklaşık 35 ile 2900 km derinlikler arasındaki kayaç katmanı) kayaç kütlelerinin yapısında da yer alır. Buralarda su minerallerin kristal yapılarının içine yerleşmiş olarak bulunur.

Su ve Dünyadaki Jeolojik Olaylar

Dünyamızda derinlik arttıkça sıcaklık ve basınç da artar. Artan sıcaklık ve basınç kayaçları akışkan hale getirir. Sıcaklığın ve akışkanlığın derinlikle arttığı bir ortamda kaçınılmaz olarak yoğunluk akıntıları (konveksiyon akıntıları) meydana gelir. Sıcak kütleler (yoğunlukları azalmış olduğundan) yükselir, yüzeye gelince alttan gelmeye devam edenlerce kenarlara itilir. Kenarlara itilen kayaç kütleleri soğuyarak (yoğunlukları arttığından) tekrar dünyanın derinliklerine doğru çökerler. Bu sürekli devridaim yüzeyde kabuk parçalarının yatay hareketi olarak görülür. Kıtaların yatay hareketleri, birbirleriyle çarpışarak dağlar oluşturmaları (ör. Hindistan'ın Asya'yla çarpışarak Himalaya'yı oluşturması), okyanusların açılıp kapanması (Amerikaların Afrika ve Avrupa'dan koparak Atlas Okyanusu'nun açılmasına neden olmaları), depremler, hep bu yatay hareketlerin sonucudur.

Bu tür yatay hareketlerin izlerini Merih ve Venüs'ün yüzeyinde de görüyoruz. Venüs'ün yüzeyinin ortalama yaşı 500 milyon yıldır. Merih'in en azından kuzey yarımküresindeki yüzey yaşı herhalde bu rakama yakın olmalıdır. Ancak ne Merih'te ne de Venüs'te dünya yüzeyinde gördüğümüz büyük ölçekli yatay hareketleri görmüyoruz. Merih ve Venüs'teki yatay hareketler yerel daralma ve uzamalar dışında yapılar oluşturamamışlar. Okyanus havzaları sürekli açılıp kapanmamış, kıtalar oluşarak gezegen yüzünde dolaşmamışlardır. Bunun nedeni Venüs ve Merih'in manto kısımlarında suyun olmayışıdır. Manto'nun içine milyonda 100 hatta 50 oranında su katmak, mantonun akışkanlığını on misli arttırır! Bu deneysel bir gözlemdir ve nedeni pek iyi bilinmemektedir. Belki de H_2O'nun silikon bağlarını koparması akışkanlığı arttıran bir faktördür.

Venüs'ün yüzey şekilleri ile çekimi (yani gravitesi) arasında yapılan karşılaştırmalar gezegenin dünyadaki gibi kolay aka-

bilen bir "üst mantoya" (astenosfer=hamurküre) sahip olmadığını ve yüzeyde görülen yer şekillerinin, gezegen içinde görülen yoğunluk dağılımı ile uyumlu olduğunu gösteriyor. Merih'te de durum aşağı yukarı aynı (yalnız Merih'teki manto hareketleri Venüs'ten daha az faal gibi görünüyor).

Dünyada ise yüzey şekilleri ile gezegen içindeki yoğunluk dağılımı çok önemli uyuşmazlıklar gösteriyor. Bu da derinlerde olan olaylarla, yüzeyde bugün gördüklerimiz arasında belli bir "kopukluk" olduğunu ortaya koyuyor. Yani dünyanın içi, yüzeyde çıplak gözle görebildiklerimizin bize söyleyebildiğinden çok daha faal. Neredeyse fokur fokur kaynıyor. Suyun varlığı bu kaynama işini çok kolaylaştırıyor.

Suyun kayaçlar üzerindeki bir etkisi de ergime derecelerini düşürmesi. Aynı bileşime sahip bir kayanın içinde %1 kadar bile su varsa, ergime derecesi dramatik olarak düşüyor. Mesela kuru bir granit ancak 800°C'ta ergiyebilirken, mineral yapısı içinde su bulunan bir granit 500 küsur derecede ergiyor! Şimdi bakın bu olay dünyamızı ve yaşamı nasıl etkiliyor.

Manto içerisindeki konveksiyon akımlarının yüzeye doğru akan kısmı yüzeyde yatay hareketler yaratıyor demiştik. Bu yatay hareketlerin bir sonucu okyanus havzalarının oluşması. Okyanus havzaları yüzeye gelen manto malzemesinin düşen basınç nedeniyle kısmî ergimeye uğraması ve içinden bazalt bileşiminde (yani büyük ölçüde magnezyum, oksijen ve silisyumdan oluşan koyu renkli, yoğun kayaçlar; eski Yunanlı yazarların *Katakekaumene* yani yanmış ülke adını verdikleri Kula "yanmış" görünümünü bu kayaçlardan oluşan genç lav akıntılarına borçludur; Hawaii adaları ve bizim Diyarbakır kalesi tamamen bazalt taşlarından yapılmıştır) bir kısmın ayrılarak okyanus kabuğunu oluşturması ile meydana geliyorlar. Okyanus kabuğu oluşurken deniz suyu ile temas ederek içerisinde su bulunduran mineraller oluşturuyor.

Soğuyan okyanus kabuğu sonunda derin deniz hendekleri boyunca (ör. Japon Hendeği; -11 km ile dünya okyanuslarının en derin yeri olan Challenger derinliği Mariana hendeğinin güney kısmındadır) tekrar mantoya döner. Bu dönüş eğimleri 5° ile 90° arasında değişebilen (Orta güney Andlarda 5°; Marianlarda 90°; ortalama eğimler ~50°) eğik deprem bölgeleri boyunca olur. Birkaç önemsiz istisna dışında dünyanın tüm derin depremleri, ya-

ni odak derinlikleri 30 ile 700 km arasında olanlar, bu eğik deprem bölgeleri boyunca olur. Bu eğik bölgeler boyunca okyanus tabanları tekrar yer mantosu içine batarak dalıp giderler. Bu nedenle Türkçe'de bunlara dalma-batma bölgeleri diyoruz.

Dalma-batma bölgeleri boyunca derinlere inen okyanus kabuğu hem ısınır, hem de üzerindeki basınç artar. Bunun ilk sonucu, daha önce mineral yapıları içine hapsedilen suyun serbest kalmasıdır. Serbest kalan su dalma-batma yüzeyi boyunca manto içine yükselir ve manto kayaçlarının ergime sıcaklıklarını düşürür. Bu suretle eğik deprem alanları, yani dalma batma bölgeleri üzerindeki yerlerde bulunan manto kayaçları, kısmî ergimeye uğrarlar. Ama bu kısmî ergime okyanus kabuğu oluşurken mantonun uğradığı kısmî ergimeden farklı olur, çünkü okyanus kabuğu oluşurken meydana gelen ergime basınç düşmesi ile meydana gelen susuz bir ergimedir ve neticede bazalt kayaçlarını oluşturur. Halbuki su etkisinde meydana gelen ergime, yalnız daha düşük bir sıcaklıkta meydana gelmekle kalmaz, ürünleri de silikonca daha zengin olur. Bu şekilde dalma-batma bölgelerinin üzerinde (derin deniz hendeklerinin hemen berisinde) andezit denen ve silikonca bazalttan daha zengin olan bir kayaç türü püsküren volkanlar oluşur. Bu volkanlar hendeğin hemen berisinde oluştuklarından ve hendeklerin genellikle edindikleri yay şekillerini izlediklerinden Marianlar, Java, Japonya gibi ada yaylarını oluştururlar.

Bu ada yayları çok önemlidir, çünkü bugün dünyamızın yüzeyinde gördüğümüz kıtalarımız dünyamızın 4,5 milyar yıllık geçmişi esnasında bu tür ada yaylarının oluşup birbirleriyle çarpışmaları sonucu inşa edilmişlerdir. Andezit bazalta nazaran silikonca daha zengin olduğundan, yoğunluğu da bazaltınkinden düşüktür (ortalama 2,7g/cm3). Dünya tarihi boyunca sürekli okyanusların açılıp kapanması sonucunda pek çok ada yayı oluşmuş, okyanuslar kapanırken birbirleriyle çarpışan bu yaylar, yoğunlukları düşük olduğundan batarak tekrar mantoya dönememişlerdir. Bu nedenle de yüzeyde birikerek kıtaları oluşturmuşlardır. Kıtalar jeolojik tarih boyunca sürekli büyümüş olmakla beraber, bu hep aynı hızda olmamıştır. Bugün mevcut olan kıta malzemesinin yaklaşık %80'inin 2,5 milyar yıl öncesine kadar oluşmuş olduğu sanılmaktadır. Bugün kıtasal kabuğun ortalama yaşı 2 milyar yıldır. Buna mukabil sık sık dalıp-batma sonucu kaybolan ve ye-

ni açılan okyanus tabanlarıyla yenilenen okyanus kabuğunun ortalama yaşı 100 milyon yıldır.

Su ve yaşam

Kıtaların sunduğu yaşam ortamı ise gezegenimizde akıllı yaşamın ortaya çıkmasının en önemli nedenidir. Yaşamın ortaya çıkışı ise -aynen kıtaların oluşumunda olduğu gibi- suya ihtiyaç göstermiştir. Dünyamızda yaşam büyük ölçüde dört elementten oluşur: Karbon (C), hidrojen (H), oksijen (O) ve azot (N); diğer adıyla CHON dörtlüsü. Az miktarda kükürt (S) ve fosfor (P) da yaşamın bileşenleri arasındadır. Yaşam, kimyasal olarak, genellikle sanılandan çok daha basittir. Bir kere yaşayan nesneler çok büyük ölçüde sudan oluşurlar. Bunun nedeni CHON dörtlüsünün genellikle sulu ortamlarda bir araya gelerek zincir halinde moleküller oluşturmalarıdır (polimerler). CHON dörtlüsünün niçin yaşamın temel elementleri olduğu sorusuna gelince: Bu elementler kâinatta en bol bununan beş elementten dördüdür. (Beşin biri olan helyum [He] diğer elementlerle reaksiyona giremediği için yaşamın bileşimine katılamamıştır.) CHON dörtlüsünün oluşturduğu tek tek moleküllerin (monomerler) yaşamın temel taşlarını meydana getirmesinin bir nedeninin de bu monomerlerin oluşmasının kolay olabileceği fikri, ilk defa modern evrim kuramının babası Charles Darwin (1809-1882) tarafından 1871 yılında botanikçi arkadaşı Joseph Hooker'a yazdığı bir mektupta dile getirilmiştir:

"Yaşayan bir organizmanın oluşması için gerekli tüm şartların bugün de mevcut olduğu sık sık dile getiriliyor. Ama her türlü amonyum ve fosfor tuzlarının, ışığın, ısının, elektriğin mevcut olduğu herhangi bir su birikintisini ve bunun içinde de çok daha karmaşık değişimlere uğramaya hazır bir protein bileşiğinin oluştuğunu düşünsek, böyle bir maddenin bugün anında yutulup hazmedileceğini görürüz. Ama etrafta yaşayan yaratıkların olmadığı bir dönemde bu böyle olamazdı."

Bu tür monomerlerin oluşmasının gerçekten kolay olduğu ilk defa 1924 yılında genç bir Rus biyokimyacısı Aleksandr Ivanoviç Oparin (1894-1980) tarafından gösterilmiştir. Oparin'in fikirlerini Chicago Üniversitesi'nde Harold Urey'nin (1893-1981) öğrencilerinden Stanley Lloyd Miller'in (1930-) deneyleri güçlendirdi. Artık yaşamın suda oluşup geliştiği her ilkokul çocuğunun bile bildiği bilgiler arasındadır.

Yaşam suda olduğu sürece kolaydı. Üreme sulu ortamda korumasız yumurtalarla gerçekleşiyor, canlı hareketi suyun kaldırma gücünden yararlandığından yalnızca ileri hareket ve manevra ile sınırlanıyordu. Yaşam yaklaşık 400 milyon yıl önce karalara sıçrayınca durum değişti. Havanın yoğunluğunun az olması canlıların kendilerini destekleyecek mekanik bir yapıya ihtiyaç göstermeleri ve sulu ortama ihtiyaç göstermeyen üremenin mutlaka bir yumurta kabuğu içinde veya, memelilerde olduğu gibi, bizzat canlının bedeninde korunmuş yumurtalar gerektirmesi önce dört ayaklıları, sonra da sürüngenleri ve nihayet memelilerle kuşları ortaya çıkardı. Karada canlı yaşamı denizdekine nazaran daha karmaşık ve daha zor bir ortamda cereyan ediyordu. Canlılar bu karmaşık ve zor ortama kolaylıkla uydular. İnsan karadaki bu evrimin en gelişmiş noktasını temsil etmektedir.

Su ve İnsan

İnsanın oluşumunun kara parçalarının hareketinin (ve dolayısıyla manto konveksiyonunun) ve kısmen bunlara bağlı olarak iklimin bir cilvesi olduğu artık kesinlik kazanmıştır. Bundan yaklaşık 10 milyon yıl önce Afrika'nın doğu kısmında büyük ve hemen hemen Zimbabwe'den Etiyopya'ya kadar uzanan büyük bir yükselim meydana geldi. Bu yükselim mantoda yükselen sıcak konveksiyon akıntılarının etkisiyle oluşmuştu ve Afrika kıtasının yükselen kesim boyunca parçalanmasının ilk adımlarını oluşturuyordu. Bu yükselim Afrika'nın doğusundaki tropik ormanları yok ederek onların yerine yüksek otlu savan ortamlarının oluşmasına neden oldu. Eskiden tropik ormanda yaşayan maymun benzeri hayvanlar (primatlar) savanda arslan gibi yırtıcı hayvanlardan korunabilmek için ayağa kalkarak yüksek otların üzerinden savan düzlüklerini gözleme ihtiyacını hisseder oldular. Bu şekilde ön ayakları (yani elleri) serbest kalan bu ilk insanımsı yaratıklar, serbest kalan elleriyle alet edevat geliştirerek daha önce canlılar aleminde görülmemiş hızlı bir beyin evriminin tetiğine basmış oldular. İnsan denebilecek ilk yaratık bundan yaklaşık 3 milyon yıl önce Doğu Afrika'da Omo vadisinde yaşamış olan ve iskeleti şöhretli Fransız fiziksel antropoloğu Yves Coppens tarafından bulunarak Lucy diye adlandırılan hominid türüdür.

Lucy'den, yani yaklaşık 3 milyon yıldan MÖ 600'e kadar insan aklı hemen tamamen ampirik, yani gözleme dayanan ve önceden kestirme gücü olmayan bilgiler

üretti. İnsanoğlu, gözlediği olayları açıklayabilmek için kısmen rüyalara, kısmen yanlış anlamalara, kısmen de doğru çıkarımlara dayanan masallar uydurdu. Bu masallar insanın kökeni, kaderi ve içinde yaşadığı çevre hakkında güya bilgi içeren anlatımlardı. Bu anlatımlarda insan kendisine etki yapan tüm güçleri kendisi gibi şuur sahibi bireyler olarak yorumluyordu. Anlatımlar dinleri, şuurlu olduğu varsayılan ve insanüstü güç sahibi olduklarına inanılan bireyler tanrıları oluşturdular. İnsan, henüz kontrol etmesini bilemediği kendi aklı içinde yarattığı yepyeni bir alemde yaşamaya başlamıştı. Bu alem dışında meydana gelen ve gündelik yaşamı etkileyen yenilikler ve onlara bağlı gelişme (yani insan yaşamının kalitesindeki artış), mesela ateşin ve pişirmenin keşfi, tarımın icadı, kap kacak yapımında yeni tekniklerin bulunması, genellikle tesadüfün idare ettiği olaylardı. Yapılan önemli bir yenilik bu yüzden genellikle anonim oluyor ve sık sık tanrıların bir hediyesi olarak yorumlanıyordu. Prometheus'un ateşi insanlara getirmesi öyküsü bu yolda uydurulmuş masalların en güzellerinden ve zenginlerinden biridir. Aynı şekilde insan toplumu içerisindeki yaşamı düzenleyen kurallar ve kaideler de bu ilkel dönemlerde tanrı sözleri olarak kabul görüyordu.

Su ve Us

İnsanın kendi usunu kontrol altına almayı öğrenmesi, suyun insanlığa en önemli hediyelerinden biridir.

MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Batı Anadolu'nun Milet şehrinde yaşayan ve Yunanca konuşan insanlar, dinlerin kendilerine sözüm ona sağladığı bilgilerin bilgi olmadığını, insan aklının uydurduğu masallar olduğunu ve bu yüzden çevremiz ve kendimiz hakkında bunların söylediklerine güvenilemeyeceğini keşfettiler. Tarih, bu önemli keşfin şerefini iki Miletli asilzadeye vermektedir. Tales ve kendisinden yaklaşık 15 yaş küçük olan "öğrencisi" ve arkadaşı Anaksimandros. Gelenek hem Tales'in hem de Anaksimandros'un Mısır'a gittiğini bildirir. Tales'in burada Mısırlı kadastrocular dan bazı geometrik kuralları öğrendiği sanılmaktadır. Bu geometrik kurallar babadan oğula, ustadan çırağa geçen türden pratik bilgilerdi. Tales ilk defa bunların genel bazı doğrular ifade ettiklerini keşfederek ilk geometrik teoremleri vaaz etti (ör. benzer üçgenler teoremi). Tales'in yaptığının Mısırlı kadastrocuların yaptığından farkı, teoremlerin yalnız belli hallere uygulanan pratik kurallar değil, doğrulukları kendilerinden kaynaklanan genel haller olduğunu farketmiş olmasıydı. İlk defa bir insanoğlu,

tanrılar kendisine fısıldamadan tüm evrende geçerli bir kuralı keşfediyordu. Bunun farkına varması Tales'i çok heyecanlandırdı. O kadar ki tüm yaşamını bilgi üretmeye, yani bilime adamaya karar verdi. Bilim tutkusu öyleydi ki, Platon'un naklettiği bir hikâyeye göre, bir akşam gökyüzündeki yıldızları seyrederek yürürken önündeki bir kuyuya düşmüş, talihsiz olayın şahidi olan güzel bir Trakyalı köle kızın alaycı kahkahalarına hedef olmuştu.

Trakyalı güzel köle dalgın asilzadeye güledursun, Tales arkadaşı Anaksimandros'a buluşlarını anlatmış, çevremizin mahiyeti hakkında da belki tanrılara gerek duymadan bilgi edinilebileceği fikrini dile getirmişti. Bu konuda Tales'in yaptığı, Mısır mitolojisinden öğrendiklerini din kılıfından çıkararak seküler hale getirip Anaksimandros'a anlatmaktı. Yalnız bu anlatma olayı esnasında Tales'in ikinci ve çok önemli bir yenilik daha yaptığı sanılmaktadır. Tales dostundan kendi anlattıklarına inanmamasını, anlatılanları kendi bilgi ve mantık süzgecinden geçirerek tartmasını, yani eleştirmesini rica etmiş olmalıdır. Zira Anaksimandros gerçekten de Tales'in anlattıklarını tatminkâr bulmamış, bunların yerine yeni fikirler üretmiştir. Tales herşeyin sudan türediğini, dünyamızın da bir disk şeklinde suyun üzerinde yüzdüğünü sanmaktaydı. Suda şiddetli fırtınalar koptukça sallanan karada depremler oluyordu. Anaksimandros bu teoriyi beğenmemişti. Bir kere, diyordu, taş sudan ağırdır, dolayısıyla suyun üstünde yüzemez. Haydi yüzdü diyelim. Su dünyayı tutuyorsa, suyu ne tutuyor? Haydi onu biliyoruz diyelim, suyu tutanı ne tutuyor? Bu şekilde sorularla, Anaksimandros Tales'in fikrinin sonu olmayan bir sorgulamaya neden olacağını görmüştü. Bu aranan cevap olamazdı. Tales, bu eleştiri karşısında arkadaşının dünyayı neyin tuttuğuna inandığını sordu. Hiçbir şey diye cevap verdi Anaksimandros. Dünya boşlukta duruyor olmalı. Niçin? Çünkü oraya veya buraya gitmek için bir nedeni yok!

Anaksimandros'un bu tarihi cevabı insan aklının tarihinde yaptığı belgelenebilen en büyük sıçramadır. Büyük Miletli hiçbir gözleme dayanmadan, tamamen mantıksal bir çıkarımla, gözlemle sınanabilecek bir kuram üretmiştir. Anaksimandros ve Tales'in ortak çalışmalarından doğa bilimleri ve doğa bilimleriyle de ilk kez eleştirel akla dayalı modern insan uygarlığı doğmuştur. Bugün bütün dünyada insanoğlunun keyfini çıkardığı barış, rahat, emniyet ve zenginlik tamamen Tales ve Anaksimandros'un keşiflerinin ürünüdür. Büyük arkeolog Ekrem Akurgal

(1911-) Doğu ve Batı (Orient und Okzident, 1966) adlı önemli eserinde Orta Doğu'da binlerce yıl boyunca prensipte iki boyutlu kalan, monologlarla sınırlanan ve zaman içermeyen sanatın Yunanlıların eleştirel muamelesi altında birkaç nesil içinde üç boyutlu, karşılıklı konuşmalı ve korolu ve zaman içeren bir hale dönüştüğünü belgelemiştir. Bugünkü insan uygarlığı her şeyiyle eleştirel aklın, yani bilimin ve sanatın, gelişebilen insan yaratıcılığının ürünüdür.

Bütün bunların suyla ne ilgisi var diyeceksiniz. İlk önce, ilk büyük şehir kültürlerinin su yolları boyunda oluştuğunu not edelim: Nil boyunda gelişen Mısır kültürü, Dicle ve Fırat arasında çiçek açan Mezopotamya kültürü, İndus sahillerinde serpilen İndus kültürü ve Sarı Nehir (Huang Ho) çevresinde büyüyen Çin kültürü insanoğlunun ilk yerleşik kültürleridir. Uygarlık ancak yerleşik kültürler tarafından yaratılıp geliştirilebilir. Bunun nedeni uygarlığın birikime ihtiyaç göstermesidir. Birikim ise kayıt tutmakla, abideler dikmekle, arşivler, kütüphaneler oluşturmakla olur. Bütün bunlar ise ancak şehir kültürleri içerisinde mümkündür. Tarih bir göçebe veya bir köylü uygarlığının gelişip serpildiğini kaydetmemiştir (ör. İslâm öncesi göçebe Orta Asya Türklüğünün tek ciddi abidesi olan Orhun Anıtları'nın yapılması fikri de, anıtların yapılıp dikilmesi de, yerleşik bir su boyu kültürünün insanları olan Çinlilerin işidir).

Şehirlerin gelişmesinde en büyük âmil ise tarımdır. Ancak tarıma dayalı bir ekonomi büyük nüfusları besleyebilir, onları doğal afet ve savaş zamanlarında bir arada ve sürekli aynı yerde tutabilir. Tarımın da olmazsa olmaz gereksinimi sudur. Ancak muntazam sulama yapılabilen yerlerde tarım gelişerek büyük nüfusları besleyebilir.

Bu tür tarım temelli kültür merkezleri bu nedenle büyük ve güvenilir, muntazam su boylarında gelişmişlerdir. Bu su boyları aynı zamanda gelişen tarım temelli şehirleri birbirine bağlayan kolay ve ucuz ulaşım yolları görevini de görmüşlerdir. Modern ekonomi biliminin babası Adam Smith ünlü eseri Ulusların Zenginliği'nde (The Wealth of Nations) Meuse ve Nil örneklerini kullanarak su yollarının her çağda ticaret için oynadıkları önemli role dikkat çekmişti. 16. yüzyılda zoraki çıktığı Amazon keşif gezisinde Amazon boyundaki kızılderili şehirlerinin zenginliği ve nüfusu İspanyol maceraperesti Francisco Orellana'yı hayretler içinde bırakmıştı. Ama nehirler ancak kendi boylarındaki şehirlerin birbiriyle temasını sağlayabilirler. Buna mukabil deniz, çok daha geniş bir alana saçılmış muhtelif kültürle-

rin temasını sağlayan çok önemli bir taşıma yoludur. Fakat denizden yararlanma, nehirden yararlanma kadar kolay değildir. İnsanoğlu denizde yolunu bulmayı bilmediği ve fırtınalara dayanıklı gemiler yapamadığı için binlerce ve binlerce yıl ancak sahiller boyunca giderek denizden yararlanabilmişti.

Bu durumdan ilk kurtulanlar Fenikeliler ve denizciliği onlardan öğrenen Yunanlılar oldular. Denize açılmanın ilk şartı denizde yolunu bulabilmektir. Bu da astronomideki gelişmelerle mümkün olabildi. Tales ve Anaksimandros Milet'de kâinat hakkındaki düşüncelerini geliştirirken, Milet dünyanın en işlek ticaret limanlarından biriydi. İngiltere'den kalay çeken kaptanlar, Karadeniz'den gelen İskitler, Mısır'dan, Fenike'den akın eden tüccarlar burada birbirleriyle karışıyor, birbirleriyle hikâye ve bilgi değiş-tokuşunda bulunuyorlardı. Müthiş bir kültür çeşitliliği ile çevrilen Akdeniz'in envai çeşit kültürleri Milet limanında birbirleriyle karşılaşıyor, birbirlerini destekliyor veya birbirleriyle çelişiyorlardı. Bu kozmopolit atmosfer içinde fikir ve bilgi çeşitliliğinin çok büyük olacağı muhakkaktır. Anaksimandros ilk kez bir dünya haritası yaptığı zaman, bunu Milet limanında uçuşan bilgilere dayandırmakla kalmamıştı. Yaptığı haritayı limanda bir direğe çakarak oradaki tüccar ve denizcilerden haritasını eleştirmelerini rica etmişti.

Suyun üretilmesine yardımcı olduğu, suyun taşıdığı ve karıştırdığı bilgiler böylece ilk bilim temelli uygarlığın da yaratıcısı oldular. Tüm dünyaya hocalık eden Yunan uygarlığı, bugün Yunan mucizesi diye tüm uygar dünyanın önünde saygıyla eğildiği o muazzam doğuş, sularda oldu, suda gelişti, su onu dünyanın her yanına taşıdı. Kolomb'u Yeni Dünya'nın keşfine sular götürdü, Cook suların bağrında dünyanın haritalanmasını büyük ölçüde tamamladı. Kutuplara giden kâşifleri 20. yüzyılın başında bile okyanus aşan gemiler taşıdı.

Kaptan Nemo kendisine "Deniz'i çok mu seviyorsunuz, Kaptan?" diye soran Profesör Aronnax'a ne der? "Evet! Çünkü deniz her şeydir. Deniz hayat demektir. Her şey denizden geldiği gibi bir gün denize dönecektir!" Bu küçük yazı usun da ancak suyla mümkün olduğu konusunda okuyucusunu ikna edebildiyse ne mutlu bana.

Prof. Dr. Celal Şengör

Yukarıdaki konu hakkında daha geniş bilgi şu eserlerde bulunabilir:

Schopf, J. W., 1999, Cradle of Life-The Discovery of Earth's Earliest Fossils: Princeton University Press, Princeton, xiv+367 ss. Şengör, A. M. C., 1991, Our home the Planet Earth: Diogenes, no. 155, ss. 25-51. Şengör, A. M. C., 1999, Akıl, Bilim, Deprem, İnsan: Cogito, no. 20 Deprem Özel Sayısı, Ek, 39 ss. Shirley, J. H. ve Fairbridge, R. W. (editörler), 1997, Encyclopedia of Planetary Sciences: Chapman & Hall, London, xxx+990 ss.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı Su Teknolojisi ya da Bir Pratiğin Kültürler Aşırı Dolaşımı

Antikite'nin yarattığı geniş felsefi, siyasal, bilimsel ve teknolojik bilgi birikiminin İslam dünyasına, özellikle de Osmanlı'ya ne ölçüde ve hangi araçlarla aktarıldığı konusu çekicidir. Bu aktarımın oldukça dolambaçlı bir güzergâhının bulunuşu konuyu daha da ilginç kılıyor. İslam dünyasında Avrupa'dakinin aksine, Antik Çağ'ın bilgi araçlarını koruyarak gelecekte keşfedilmesine olanak veren manastır benzeri kurumlar yoktur. Örneğin, Vitruvius'un ünlü mimarlık kitabı "De Re Aedificatoria" Rönesans'a bu aracılıkla ulaşmıştı. Keşişler çoğu zaman pratikte hiçbir biçimde yararlanamayacakları kitapları korumuş ve kopyalayarak çoğaltmışlardır. Bunun geçmişin ürünlerine yönelik "epigonik" nitelikte, yani nedeni belirsiz bir tür saygı olduğu söylenebilir. Antikite'den İslam dünyasına uzanan böyle doğrudan ve "epigonik" yollar yok değilse de ender. Diğer yollarsa değişen oranlarda dolaylı. Sözgelimi, felsefe metinleri Arapça'ya genellikle Süryanice üzerinden ulaşmışlardır. Edebi metinlerse hiç ulaşmayacaklardır. Çünkü, İslami kültürlerin kendilerini bağlantılı hissetmedikleri bir yazılı-estetik geleneği temsil etmektedirler. Teknolojik içerikli bilgilerin yolu da tıkalı gözüküyor. Heron'un Antik "otomaton"larından El-Cezeri'nin kitabına uzanan çizgi gibi ender istisnalar dışında, İslam dünyası Antik teknik bilgileri içeren metinlere felsefi ve bilimsel bilgilere olduğu kadar meraklı gözükmüyor. Osmanlılar'ın Antikite ile bağlantısı daha da dolaylı gözüküyor. Anadolu'nun en kayda değer Antik merkezlerin önemli bir kısmını içerişi Antik yazılı kültürün Osmanlı dünyasına doğrudan aktarımını hiçbir biçimde sağlamamıştır. Bilindiği kadarıyla, Osmanlı dünyası hiçbir Antik yapıtın doğrudan Yunanca'dan İslami geleneğe aktarılmasına aracılık etmemiştir. Aksine, Osmanlılar kökende Antikite ile ilişkili her tür yazılı bilgiyi kendilerinden önceki İran ve Arap kaynaklarından aktarmayı yeğlemişlerdir. Dolayısıyla, sadece İslami süzgeçlerden geçmiş, bu kültür alanında çoktan içselleştirilmiş yazılı bilgileri aktarmakla yetindikleri düşünülebilir. Ancak, yazılı kültür bölgesi için geçerli olan bu yargı bazı teknik pratikler için sözkonusu değil. Örneğin, kentsel su şebekeleri yapma bilgisi gibi Antik kökenli olan, ancak Osmanlı'ya ulaşmasında öteki İslami geleneklerin aracılık rolü bulunmayan karmaşık bir teknolojik pratikler bütünü var. Bunun Antikite'den Osmanlı'ya ne oranda ve nasıl taşındığı sorusu yanıtlanmayı bekliyor.

1.

16.yüzyılın ortalarında -en azından uygu-

lama çapının genişliği bağlamında- bir atılım çağı yaşadığı anlaşılan Osmanlı su teknolojisinin üzerine oturduğu bilgi birikiminin kökenleri konusu araştırmacıları fazla meşgul etmiş sayılmaz. Mimarlık tarihçileri, doğal olarak, sorunu mimari çerçevede ele almayı yeğlemişler, bu nedenle de hemen hemen sadece sukemerleri üzerinde durmuşlardır(1). Gerek Türk, gerek Batılı büyük bir araştırmacı çoğunluğu için köken belirleme uğraşı, belirli bir sukemerinin Osmanlı mı, yoksa Bizans döneminde mi inşa edildiği sorusunu yanıtlamakla sınırlıdır. Kentsel su şebekelerinin tarihiyle ilgilenen ve asli mesleki formasyonları hidrolik ağırlıklı olan mühendislerse, kökenler sorunu yerine, teknik veriler üzerinde yoğunlaşan saptamalar yapmakla yetinmişlerdir(2). Ana çalışma alanı böylesi konular olması gereken teknoloji tarihi disiplini Türkiye'de henüz emekleme dönemini bile yaşamadığından, ortada bu ve benzeri bilgi boşluklarının bulunması kaçınılmazdır. Oysa, kentsel su sistemlerini planlayıp gerçekleştirenlerin yaslandıkları teknolojik birikimin aydınlatılması konusu, Osmanlı kültür çevresinin kimliğine ilişkin bir sorgulamada yaşamsal önem taşıyor. Bu tür büyük girişimlerin başarılması, dönemin pratik ve hatta kuramsal bilgi repertuarını tümüyle kullanmayı zorunlu kıldığından, su sorunu bir çağın ve uygarlığın teknolojik olanakları ve sınırlılıkları üzerinde kapsamlı fikir verebiliyor.

Osmanlı kentsel su şebekelerinin yapımında kullanılan teknolojinin kökenlerini araştırmak için karşılaştırma amacıyla başvurulabilecek belli başlı birkaç "komşu" gelenek var. Bunlardan en iyi araştırılmış olanı kurak İran yaylasının ve kısmen de Orta Asya'nın su sağlama sistemi olan "kanat"tır. İslam dünyasının önemli bir kesiminin yakından tanıdığı bir başka teknik, özellikle Orta Asya ve Irak'ta uygulanmış açık kanal sistemidir. Hint Yarımadası'nın su gereksinimi derin kuyular ve devasa açık sarnıçlarla beslenen ve kapalı bir kentsel şebekeye pek az yer veren bir başka teknolojiyle karşılanmaktaydı. Oysa, Kahire'nin ve kimi Suriye kentlerinin suyu ırmaktan alınıp yerleşme alanına kısmen kapalı bir şebekeyle dağıtılırdı. Klasik İslam dünyasının neredeyse tümünü temsil eden bu teknikler çeşitliliği içinde Osmanlı su dağıtım sistemi kendi başına ayrı bir kategori oluşturuyor. Bir köken arayışı söz konusu olduğundaysa, Antik Roma teknolojisi dışında başvurulabilecek hiçbir öncülü mevcut değil.

Yukarıda sayılan su sağlama sistemlerinin hepsi de teknolojik açıdan ele alındıklarında, Roma ve Osmanlı sistemlerine

oranla ilkeldir. Her şeyden önce, kullanım amaçlarındaki farklılığa dayanan işlevsel bir uzmanlaşmayı gerektirmezler. Dolayısıyla, İran, Orta Asya, Hindistan ve Mezopotamya'da kırsal ve kentsel amaçlı su sağlama sistemleri arasında önemli bir teknik fark bulunmaz. Açık kanallar, açık sarnıçlar ve "kanat"lar aynı yerleşme alanının içme suyunu sağlamanın yanı sıra, hem tarımsal, hem de hijyenik gereksinmelere yanıt verirler. Oysa, Roma ve Osmanlı su şebekelerinin dayandığı ana ilkeler işlevlerinin kentsel ya da tarımsal olmasına göre tümüyle farklıdır.

Komşu gelenekler içinde en karmaşık olmamakla birlikte, dayandığı kaynağın kısıtlı olanaklarıyla oranlandığında en efektif su sağlama sistemi kanattır. Sözkonusu sistem bir ana kuyuyu ve onun suyunu kullanım alanına ulaştıran bir yeraltı suyolunu içerir(3). Böyle bir kanatın yapımı için, önce kışın kar ve yağmurla beslenen dağların arasındaki bir vadi tabanında, dibi yeraltındaki su tutma katmanına dek ulaşan bir ana kuyu açılır. Su kaynağı bu kuyu olacaktır. Daha sonra, kuyunun dibinden başlayarak çok düşük eğimli bir yeraltı kanalı kazılmaya başlanır. Bu yeraltı suyolu genellikle eliptik kesitlidir ve herhangi bir inşaat tekniğiyle berkitilmemiş çıplak bir tünel biçimindedir. Her 30-40 adımda bir kanalı yüzeye bağlayan hava bacaları bırakılır. Bacalar kanat yapımcılarının hava almasını ve çıkan toprağın dışa atılmasını sağlar, bakım için giriş olanağı verirler. Kanatın getirdiği su, topoğrafyanın olanak verdiği bir noktada yeryüzü kotuna ulaşır. Arklar halinde kent ya da köy içinden geçer, ev gereksinmeleri ve tarım için kullanılıp son zerresine dek tüketilir.

Açık kanal sistemi doğal olarak suyun daha bol miktarda ve yüzeyde bulunduğu yörelerde uygulanabilmiştir. Örneğin, eski Semerkant'ın su gereksinmesinin kent içinden geçen bu tür kanallarla karşılandığı biliniyor(4). Ortaçağ Bağdat'ı da suyunu Dicle Irmağı'ndan alan çok sayıda kanalla beslenmekteydi(5). Bunlarda ve daha pek çok kentte söz konusu kanallar dışında kayda değer bir su dağıtım şebekesi mevcut değildi. Hint Yarımadası'nda da kentsel yaşamın ırmak suyuyla olan doğrudan bağlantısı belirgindir. Çoğu kentte su doğrudan doğruya ırmaktan alınır ve kullanım alanına teknolojik niteliği düşük, emek-yoğun yöntemlerle iletilirdi. Sözgelimi, Ağra'da Tac Mahal kompleksi için gerekli su, ırmaktan öküzlerin çektiği kovalarla alınmakta, ırmakla yapıların oturduğu zeminin kotu arasındaki yükseklik farkı büyük olduğundan, bu işlemi ara havuzlar yardımıyla iki kez daha yinelemek gerekmekteydi(6). Bir te-

pe üzerinde konumlanan Fetihpur Sikri kentindeyse, çok daha karmaşık bir sistem kurulmuştu. Su büyük bir kuyudan Türkiye'de eskiden "bostan dolabı" diye adlandırılan bir düzenekle çekilip bir depoya veriliyor, tepe kotuna dek ulaştırılması için aynı araçlarla birkaç kez daha depolanıp çekilmesi zorunlu oluyordu(7). Doğu Akdeniz, İslam döneminde de bu sıralanan su sağlama tekniklerinden köklü biçimde farklı olan Roma geleneğiyle ilişkili bulunmayı, kısmen de olsa sürdürmüştür. Özellikle çoğu Suriye kentinde yaşam İslam döneminin başlamasıyla bir kesintiye uğramamış, dolayısıyla da, Şam'da olduğu gibi, bazı şebekeler uzun süre kullanımda kalıp sonraki dönemlerin yapımları için örnek oluşturmayı sürdürmüştü(8). Ancak, bu konuda yeterli araştırma yapılmadığından kesin konuşmak zordur. Buna karşılık, önemli bir Roma geçmişi bulunmayan Hama'da görüldüğü gibi, ırmak suyunu dev çarklarla çekerek kente veren bir sistem de geliştirilmiştir(9). Kahire'nin suyu da benzer bir düzenekle Nil'den alınıp yerleşme alanına bir sukemeriyle ulaştırılıyordu ve bu şebeke Osmanlı döneminde de kullanılmayı sürdürmüştü(10). Ne var ki, gerek Hama, gerekse de Kahire su sistemleri sukemerleri gibi aşina öğeleri içermekle birlikte, ana işleyiş mantığı açısından Osmanlı pratiklerinin dışında kalmaktaydı. Bundan ötürü, örneğin, 1565'te Mekke'ye su getirtilmesi planlandığında, gerekli löküncü ve suyolcu ustalarını İstanbul'dan yollamak zorunlu olmuştu(11). Oysa, birkaç yıl sonra aynı kentte yapı onarımları ve inşaatları için gereksinilen taşçı ve "mermer yonucu"lar Şam Beylerbeyisi'nden istenecekti(12). Söz konusu taleplerin ardında yatan gerekçeler açıktır: Suriye, taş ve mermer işçilik gelenekleri güçlü bir yöre olarak Osmanlı merkezi yönetiminin bu konudaki kalite beklentilerini yeterince yerine getirebilmekte, ama karmaşık bir kentsel suyolu sistemini inşa edebilecek teknik elemanlara sahip bulunmamaktadır. Nitekim, bu çok zor yapım için daha sonra da, Mekke'ye kolayca ulaşabilecek bir Mısırlı ya da Suriyeli teknik adam değil, yine merkezi yönetimin bir uzmanı, suyolunun "ilm-i hendese ile terazüye alınmasının tarikin bilir bir kimesne" İstanbul'dan görevlendirilecekti(13).

İlginç olan şu ki, İslami dönemde Suriye ve Mısır'daki su teknolojisinin ana bileşeni olan türden gelişmiş su çarkları Romalılar'ın da meçhulü değildi(14). Ama, bunlar Roma kentsel su şebekelerinin asli birer bileşeni olmamış gibi gözüküyorlar. Böyle bir kolaylıktan yararlanılmamasının nedeni, Romalılar'ın kentlerin yanın-

dan ya da içinden geçen ırmakların suyunu bu amaçla değerlendirmekten kaçınmaları olmalıdır. Osmanlılar da aynı yaklaşımla eylemde bulunmuşlardır. Her iki kültürde de öncelikle pınar sularının kullanımı yeğlenmiştir. Üsküp'te(15) ve Edirne'de yerleşmenin içinden suyundan kolayca yararlanılabilecek ırmaklar geçerken, Osmanlılar'ın inşa ettiği kentsel su şebekeleri suyu kilometrelerce uzaktan taşır. Doğal olarak genelllikle kentlerin kullanım suyu gereksinmesini yalnızca pınarlardan sağlamanın olanağı yoktur. Böyle durumlardaysa büyük ırmaklar yerine, uzaklardaki derelerin suyundan yararlanılmıştır. Roma ve Osmanlı suyollarının bugün için bile aşırı uzun gözüken güzergâhlara sahip olmasının nedeni budur. Örneğin, Edirne Taşlımüsellim ve İstanbul Kırkçeşme suyolları yaklaşık 35'er km uzunluktadır. Romalılarsa hemen Ren Irmağı kıyısında konumlanan Köln'e (Colonia Claudia Ara Agrippinensium) 100 km, Saone kıyısındaki Lyon'a da (Lugdunum) sistemin Gier kolunda 85 km öteden su getirmişlerdi. Suyu bu denli uzaktan getirmenin gerekçesi daha yakında bulunamayışı değil, yakındaki su kaynaklarının istenen niteliğe uygun düşmeyişidir.

Roma ve Osmanlı su kültürleri ve giderek teknolojileri arasındaki koşutluklar, kente ulaştırılacak suyun kaynağına ilişkin kültürel ve/veya hijyenik tercihlerinin bu özdeşliğinden başlıyor, ancak bununla sınırlı kalmıyor: İki sistemin teknolojik bileşenleri de çoğunlukla ayrıntılara dek aynıdır. Roma ve Osmanlı kentsel su şebekeleri şu ögelerden oluşur: 1. Su toplama donatıları, 2. Yeraltı suyolları, 3. Yerüstü suyolları, 4. Kentiçi dağıtım donatıları.

1. Su toplama donatıları: İki gelenekte de birbirinden farklı iki tür su toplama donatısı söz konusudur. Bunlardan hangisinin kullanılacağı doğal olarak eldeki su kaynağının niteliğine bağlıdır. Kaynak bir dere oluşturuyorsa ya da küçük bir çabayla dere niteliğine kavuşturulabilecekse, su bent olarak adlandırılabilen bir düzenekle sisteme verilmektedir. Kırkçeşme su sisteminde uygulanan bu yöntemi Sai, Sinan'ın ağzından "Muhassal pınarı başından avlıyub canib-i kuhiden bir hendek kesüb sahraya yayılan suyu ... ol dereden getürüb bende çeküb ..." sözleriyle anlatıyor(16). Burada sözü edilen türdeki bentler 16. yüzyılda küçük barajlar olmaktan çok, bağlama olarak tanımlanan alçak su alma tesisleri niteliğini taşımışlardır(17); şebeke gerçek bentlere 18. yüzyılda kavuşacaktır(18). Bu tür bağlamalar çok kolay tahrip olduğundan Roma dönemine ait örnekleri kolay kolay gözlemlenemiyor. Ancak, Segovia kenti

sistemine dere suyunun böyle bir bağlamayla alındığı hâlâ görülebilmektedir(19). Bağlama aracılığıyla alınan su hemen hemen daima bir çökertme havuzuna verilmekte ve yüzeyden toplama işleminin neden olduğu bulanıklık giderilmeye çalışılmaktaydı. Bundan ötürü, ızgaralarla çökeltme havuzları genellikle yan yanadır(20). Romalılar da aynı biçimde davranmışlardır. Örneğin, Frontinus'tan öğrenildiğine göre, Roma kenti suyollarının bir kesimi suyunu topraksız olarak alabildiğinden, onlarda çökeltme havuzu yapılmamış; ancak, Anio Novus sistemi için bir havuzun yapılması gerekmişti(21). Roma ve Osmanlı çökeltme havuzları arasında işlevsel olduğu gibi biçimsel ortaklıklar da bulunuyor. Sözgelimi, Kırkçeşme sisteminin bileşenleri olan ve yapım teknikleri nedeniyle kesinlikle Osmanlı çağına tarihlenmeleri gereken Çiftehavuz ile Balıklıhavuz(22), sonraki dönemlerde ne denli değiştirilmiş olsalar da, bu benzerliği hâlâ örnekleyebiliyorlar. Suyundan yararlanılacak uygun bir dere bulunmadığı, buna karşılık pınar suyunun hemen yüzeyden toplanıp kanalize edilebildiği durumlarda, Edirne'nin Taşlımüsellim suyollarında görülen türde derleme yapıları inşa edilmiştir(23). Bugün "kümbet" diye adlandırılan bu derleme yapıları toprağa yarı gömük olarak yapılmış, aslında üstü açık(24), havuz benzeri öğelerdir. Su, bunların duvarlarındaki özel mazgal sisteminden süzülerek içeride toplanır ve bir galeriyle ana suyoluna verilir. Edirne'deki derleme düzeneğinin en yakın benzeri Romalılarca inşa edilmiş Köln suyolu sisteminde bulunuyor(25). Her iki uygarlığın gerçekleştirdiği şebekelerde suyun bu biçimde derlenmesi durumunda ayrıca bir çökertme havuzuna gerek olmayacağı açıktır.

2. Yeraltı Suyolları: Pınar ya da küçük derelerden derlenen su, kullanım alanına üstü tümüyle örtülü bir şebekeden geçerek ulaştırılmaktadır. Bu şebekenin yapımını yönlendiren ana sorun suyun, derlendiği yerin kotundan daha aşağı bir kota, basıncı başlangıç noktasındakinden daha fazla olmayacak bir akışla iletilmesidir. Çünkü, basınca ilişkin sorunları çözmede Osmanlılar da Romalılar kadar başarısızdır. Basıncı artan su, ya şebekeyi patlatmakta ya da geçirimsizliği yeterli düzeyde sağlanamayan ve ara bağlantı noktaları iyi yalıtılamayan suyolundan dışarıya sızıp büyük miktarda kaçağa neden olmaktadır. Dolayısıyla, suyolunun yataya olabildiğince yakın bir eğimle geçirilmesi, yani basıncının artması engellenmelidir. Örneğin, Edirne suyolunun ana kolu için yapılan bir hesaplama ortalama eğiminin %01.6 kadar olduğunu ve

kimi yerlerde %00.5'e kadar düşebildiğini ortaya koyuyor(26). Sinan döneminin Kırkçeşme suyollarındaysa, ortalama eğim %00.43 düzeyindedir(27). Roma kenti suyollarının çoğunluğunun eğiminin %01.3, Nimes'dekilerin %00.35 kadar olduğu düşünülürse(28), her iki teknokültürel gelenek arasındaki çarpıcı benzerlik fark edilecektir.

Basınca dayanıksız malzemelerle yapılmakta oluşu, suyolunun eğiminin sürekli biçimde sabit tutulmasını zorunlu kılmış, bundan ötürü, çoğunlukla güzergâhlar uzatılmıştır. Roma ve Osmanlı pratikleri arasında bu konuda da bir koşutluk görülmekle birlikte, Osmanlılar'ın öncüllerine oranla daha az cüretli oldukları fark edilmektedir. Sözgelimi, ters sifon yapımını Romalılar kimi zaman malzeme ve tekniklerin olanaklarını zorlayacak biçimde kullanabilmişken, 16. yüzyıl Osmanlı ters sifonları küçük ve yalındır. Lugdunum (Lyon), Laodikeia (Denizli) ve Pergamon'da (Bergama) (29) rastlanan türde, vadiler aşan, dolayısıyla da yüksek basınçlı Osmanlı ters sifonları yoktur. Aradan geçen yüzyıllar içinde, ömrü daima kısa olmuş gibi gözüken böyle ters sifonlar yaparak olanaksızda ısrar etmenin yararsızlığı fark edilmiş olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı su teknolojisi öncülünün yanında bu bağlamda bir sadeleşmeyi de temsil etmektedir.

Osmanlı su sisteminin en uzun kesimini yeraltı suyolları oluşturuyor. Kente ulaşan suyun sukemerleri haricinde içinden aktığı bu özel galeriler Osmanlıca'da "kariz" ya da daha eski yazımla "kahriz" olarak adlandırılır. Terim kabaca Latince'deki "specus"a denk düşüyor. Yine de arada önemli bir fark bulunduğu yadsınmamalıdır. "Specus" isalenin sadece tünel niteliği taşıyan kesiminin adıdır. Toprak yüzeyi üzerine çıkarak, kemerli olmayan duvar benzeri bir altyapı (substructio) üzerinde yer aldığında, artık specus olarak anılmaz. Ancak, bu yalnızca terminolojik bir farklılıktır; sistemlerin yapımı ve ana nitelikleri arasında köklü bir ayrım yoktur.

Osmanlı karizleri sistem içindeki topografik konumlarına göre üç farklı biçimde inşa edilmektedir. Kentdışı şebekesinin en uzun kesimi açık kazı yöntemiyle yapılmaktadır. Bunlar tepe eteklerini izleyerek açılan bir sürekli hendeğin içine yerleştirilmiş özel galerilerdir. İkinci tür galeriler delme yöntemiyle inşa edilmiş gerçek tünellerdir. Üçüncü tür karizlerse Romalılar'ın "substructio" dediği, Osmanlılarınsa adlandırmaya gerek görmediği alçak bir mütemadi altyapı üzerinde yeralmakta ve diğer iki tür galeriyle sukemeri arasında bağlantı işlevini görmektedirler.

Bu son öğe bir yerüstü suyolu niteliğini taşır.

Açık kazı tekniğiyle inşa edilen karizlerin birbirinden farklı üç türü var ve üçünün de Roma mimarlığında eşdeğerleri bulunuyor. Birinci tür, içinden çok miktarda su geçen ana galerilerin yapımında uygulanmıştır; yüksekliği genişliğine oranla fazladır ve tonoz örtülüdür. Yükseklikleri sistem içindeki yerine göre 1.80 ile 1.60, hatta daha azı arasında, genişlikleri de 0.50 ile 0.60 m. arasında değişir. İkinci tür açık kazı galerileri daha küçüktür ve üst örtüleri birbirine üçgen oluşturacak biçimde çatılmış büyük boyutlu tuğlalardan oluşur. Genişlikleri 0.50-0.60, yükseklikleri üçgenin tepe noktasında 1.20-1.30 m. kadardır. Edirne suyolunun bir kesimi bu biçimde yapılmıştır(30). En mütevazı galeri tipiyse 0.50-0.60 m. genişlik, 0.60-0.70 m. derinliktedir ve üstü kabayonu düz taş atkılarla örtülmüştür. Her üç galerinin de içinde suyun akacağı kesimleri "sarnıç sıvası" denilen özel bir harçla sıvanmıştır. Daha ayrıntılı bir analiz yapılmadığı için kesin konuşmaktan kaçınılsa da, bu harcın bileşimi, en azından gözle fark edildiği kadarıyla, aynı amaçla kullanılan Roma sıvalarına benzer gözüküyor. Bu, içinde yüksek oranda ince tuğla kırığı bulunan yüksek dozajlı bir kireç harcından başka bir şey değildir(31).

Açık kazı tekniğiyle yapılan karizlerde 20-40 m. aralıklı olarak hava bacaları bırakılmaktadır. Bunlar açısından da iki gelenek arasında esaslı bir fark yoktur. Bacalar bu su sistemleri için hayati önem taşır. Birincisi, herhangi bir onarım zorunluluğu doğduğunda, sorunlu kesime kolayca ulaşabilip çözüm getirmeyi sağlarlar. İkinci olaraksa, galeriye, örneğin, bir bahar seli sırasında aniden fazla su gelirse, sistemi patlatarak tahrip etmesini engellerler. Fazla su ve onun itişiyle sıkışan hava bacadan çıkar.

Yeraltı suyollarının tünel kesimleri doğal olarak hem Roma, hem de Osmanlı suyollarında olabildiğince küçük tutulmuştur. Tünel yapımının zahmetli oluşundan ötürü bu olağandır. Ancak, Vitruvius'un verdiği bilgi temel alınırsa, Osmanlılarla Romalıların aynı teknikleri kullanarak tünel inşa ettikleri konusunda kuşku duyulabilir. Vitruvius tünellerin hava bacaları bırakılarak yapıldığını yazar(32). Bunların tünelin güzergâhını belirlemek ve yapımını kolaylaştırmak gibi işlevlere sahip oldukları saptanmıştır(33). Varsayımsal olarak bu teknik kabaca şöyledir: Altından tünel geçirilecek tepe üzerinde tünelin güzergâhı optik olarak nişan alınarak işaretlenir. Sonra bu güzergâh üzerinde eşit aralıklarla tam düşeyliği kolayca denetlenebilen kuyular açılır. Dağın profi-

li bilindiğinden, her bir kuyunun derinliğini belirlemek olanaklıdır. Dolayısıyla tünelin başlangıç noktasından birinci kuyuya doğru yatay bir delme işlemine girişilirse, kuyunun dibine ulaşılacaktır. İşlem aynı doğrultu üzerinde her kuyu için yinelenince, kuyuların diplerini birbirlerine birleştiren bir tünel kazılmış olur.

Ancak, Osmanlı tünellerinde kuyu yönteminin uygulandığını söylemek kolay değil. Gözlemler kuyu yönteminden çok, Osmanlı askeri lağımcılarının başvurduğu hedef alma sisteminin uygulandığını akla getiriyor. Osmanlı lağımcılarının kaleleri almak için, zayıf noktaların altına dek uzanan tüneller açarak, bunları barutla doldurup patlatma yöntemi olan lağımı nasıl gerçekleştirdiğini bir 18. yüzyıl gözlemcisi olan Kont Marsigli anlatır(34). Ona göre, bu işlem için belirli bir sabit başlangıç noktasında çekül tutularak, altına tünel kazılacak noktaya gözle hedef alınır ve kazmaya başlanır. Tünelin kazı doğrultusu bu sabit noktada duran kişinin yine sabit kalan çekül ipine, hedefe ve yeraltında kazı yapanların sabit noktadan fark edilmesini sağlayan kandile bakılarak denetlenir. Hedef ve kandil, çekül ipiyle çakıştığı müddetçe delme doğrultusu yanlış olamaz. Bu çok basit yöntemle kısa sürede ve başarıyla çok sayıda askeri lağım kazılabildiği biliniyor. Suyolu tünelleri yapımında da, kanıtlarına rastlanmayan kuyu yönteminin değil, aynı askeri yöntemin uygulanması olasılığı yüksektir. Buradaki tek fark, doğrultu vermek için yüzeyde mevcut bir hedef bulunmadığından, yapay bir ya da birkaç hedef noktası yerleştirme zorunluluğundan ibaret olur. Sözgelimi, tünelin deleceği tepenin her iki uçtan da görülebilen zirve noktasına dikilen bir direk bu işi görür. Özellikle kısa tünellerde bu yöntemin uygulanması kuşkusuz kolaydır. Uzun tünellerdeyse, belki de aynı noktayı hedef alarak iki karşı uçtan birden kazmak, hatta kuyu yöntemini de bu yöntemle birlikte kullanmak gerekmiştir. Ne var ki, bunu bilebilmek için, hiç değilse bir uzun Osmanlı suyolu tünelinin tam rölövesini yapma zorunluluğu var.

Osmanlı tünelcilik yöntemi Vitruvius'ta anlatılandan farklı gözükse de, bu konuda kesin bir yargı ileri sürmekten kaçınılmalıdır. Çünkü, tüm Roma tünellerinin hava bacaları bırakılarak inşa edildiğini söylemek doğru olmaz.

3. Yerüstü Suyolları: Yerüstü suyolları kemerlerden ve sistem içindeki konumu açısından Roma "substructio"suna tekabül eden öğelerden oluşuyor. Suyolunun yapım tekniği açısından yorumlandığında, diğer yeraltı galerilerinden bir farkı bulunmayan bu ikinciden yukarıda söz e-

dilmişti.

Tüm sistemin hem Roma, hem de Osmanlı döneminde en masraflı bileşeni sukemerleridir. Bunlar aynı zamanda sistemin en görünür prestij öğeleri olmuşlardır. Ancak, mimari açıdan ilginç ve önemli olmakla birlikte, sukemerleri sistemin yapımında uygulanan teknoloji bağlamında çok önemli bir özellik taşımazlar. Bunlara ilişkin en ilginç teknik ayrıntı, yapımları için her iki teknokültürel gelenekte de suyolunun geçtiği güzergâhın yükseltilerinin ölçülerek bir arazi profilinin hazırlanmasıdır. Vitruvius bunun Romalılar tarafından nasıl yapıldığını anlatıyor(35). Sai, Osmanlılar'ın bu tür bir işlem yaptığını belirtiyorsa da, nasıl bir teknik kullandıklarını anlatmıyor(36). Söz konusu işlem için Roma teknik adamları "dioptra" gibi bir aracın yanı sıra, özellikle "chorobat" kullanımını yeğlemişlerdi. Osmanlılar'ın bildiği tek aracınsa, "havayi terazi" ya da kısaca "terazi" olduğu kesindir. Ancak, bu ölçüm aracının da Roma kökenli olduğunu düşünmemizi gerektiren nedenler var. Vitruvius'un varlığından sözedip biçim ve kullanımını açıklamadığı "libra" ile "terazi" yalnız anlam olarak değil, biçim ve kullanım açısından da özdeş gözüküyor(37).

4. Kentiçi Dağıtım Donatıları: Kent sınırlarına dek getirilen su burada maksem (Latince'de "castellum aqua") denen bir düzenekle yerleşim alanı içindeki farklı kesimlere ulaşan yollara ayrılmaktadır. Bu yolların çok miktarda su iletenleri yine galeri (kariz) niteliğindedir. Söz konusu ikincil galerilerdense suyun bir kez daha paylaştırılıp künklere verilmesi gerekmektedir. Kent içi şebekesinin üçüncü aşamasındaysa, "su terazileri"(38) aracılığıyla daha küçük kesitli künklere yeni bir paylaşım yapılmaktadır. Su terazileri, kent arazisinde doğal engebeleri izleyerek ilerleyen suyolunun ters sifonlar aracılığıyla basıncını denetim altında tutan düzeneklerdir. Aynı zamanda da suyun daha küçük kullanıcılara paylaştırılmasını sağlarlar. Suyolu, küçük bir kule niteliği taşıyan terazi sayesinde, eğimli bir güzergâh boyunca kotu hızla düşerek ilerleyeceğine, belirli aralıklarla yeniden başlangıç kotuna yakın bir düzeye dek çıkarılır. O noktadaki bir dağıtım havuzcuğundan ölçülerek daha küçük künklere bölüştürülür. Bölüştürülmeyen su yeniden kulenin dibine inerek, ikinci teraziye doğru yoluna devam eder.

Bu sıralanan tüm donatılar Roma suyolu sistemlerinde aynen vardır. Aradaki fark, sukemerlerinde de olduğu gibi mimari ifadenin farklı oluşundan kaynaklanır. İşlevsel ve teknik içerik ayırt edilemeyecek oranda benzer niteliktedir. Yapımda kul-

lanılan malzemeler de çoğunlukla aynıdır. Ancak, Romalılar'ın çok daha yaygın olan pişmiş toprak künklerin yanı sıra, bazen ahşap ve hatta beton borular da kullandıkları görülmüştür ki, Osmanlılar'ın ahşap konusunda kesin konuşmaktan kaçınılsa da, beton boru dökümüne kalkışmadıkları kesindir. Kurşun boru kullanımıysa, her iki teknokültürel gelenekte de pahalılığından ötürü sınırlıdır. Kurşun borulara daha çok yapı bünyesinde yer verilmiş ve bu borular aynı teknikle üretilmişlerdir. Bu ortaklık önemlidir; çünkü, Osmanlılar bu teknolojiyi en yakın komşu geleneklerle bile paylaşmıyorlar. Dolayısıyla, künk ve boruların bağlantı noktalarını sabitleyip geçirimsizleştirmek için yapılan özel macun "lökün"ün bileşiminin Romalılar'ın eşdeğer malzemesiyle aynı oluşu da şaşırtıcı görülmemelidir(39).

İki gelenek arasındaki koşutluklar su miktarının ölçülüşü konusunda da geçerli. Her şeyden önce, her iki teknokültürel geleneğin soruna aynı biçimde yaklaştığı sonucuna varılabiliyor. Osmanlılar da Landels'ın Romalılar için söylediği biçimde, sistemin statik özellikleri hakkında bilgili olmakla birlikte, dinamiğinden habersizdir; suyun bir mecra içindeki hızını hesaplamak için çaba göstermemiş ve tüm ölçümü suyun akışını düzenleyen özel memenin kesit çapına dayandırmışlardır(40). Türkçe'de "lüle", Latince'de "calix" denilen bu meme farklı boyutlarda olabilmektedir. Ancak, ölçüm sisteminin temeli olan birimler ilginç bir biçimde benzeşiyor: "Quinaria" yaklaşık 2.31cm(41), "lüle" ise muhtemelen 2.5 ile 2.6 cm çapında bir borunun su akıtma kapasitesi olarak tanımlanabilir(42). Ayrıca, iki ölçüm sistemi arasında her ikisinin de onikili oluşları açısından da önemli bir koşutluk var(43). Ve nihayet, Osmanlı su ölçüm birimlerinden biri olan "masura"nın da doğrudan doğruya, "ölçüm" anlamına gelen ve su miktarının ölçülmesi gibi özel bir işlemin de adı olan Latince "mensura"dan kökenlendiğine kesin gözüyle bakılmalıdır.

2.

Yukarıda kapsamına ilişkin fikir verilmeye çalışılan Roma bilgi birikimi ve pratiğinin, böylesine bütünsel bir biçimde Osmanlı Türkiyesi'nden başka hiçbir yerde yaşamadığını savlamak olanaklıdır. İspanya, Portekiz, İtalya ve Suriye'de de Roma teknokültürel geleneği tümüyle unutulmuş değildi. Bazen eski şebekeler onarılmış, hatta mütevazı benzerleri yapılmıştır. Ama, Osmanlılar'ın gerçekleştirdiği çap, yetkinlik ve teknik gelişmişlik düzeyinde bir su sağlama sistemi kurmayı, Roma'nın yıkılışından endüstri çağına dek

başka hiçbir toplum amaçlamamış olmalıdır.

Roma ve Osmanlı kentsel su sistemleri arasında gözlemlenen koşutluk, hatta özdeşlik bu iki teknokültürel gelenek arasındaki bağlantının nasıl oluştuğu sorusunu yanıtlamayı zorunlu kılıyor. Aradaki bağlantının yazılı belgeler aracılığıyla olmadığı kesin gibi gözüküyor. Osmanlı dünyasının, su teknolojisi konusundan söz eden en önemli iki Antik kaynaktan, Vitruvius ve Frontinus'un kitaplarından tümüyle habersiz olduğu kesin. Dolayısıyla, bağlantı sorununa getirilecek yanıt, iki kültür arasındaki kuramsal ya da entelektüel ilişkiler çerçevesinde değil, bir teknolojik pratiğin ömrünü kesintisiz sürdürmesi bağlamında biçimlendirilmelidir. İlk bakışta bundan başka seçenekler de akla geliyor. Sözgelimi, Osmanlılar'ın bu tür su getirme donatılarını egemen oldukları coğrafyanın geniş bir kesiminde çalışır ve/veya çalışmaz durumda tanıdıkları düşünülebilir. Ancak, bu yanıt tek başına yeterince ikna edici olamıyor. Ne Anadolu, ne de Balkanlar'da 6. yüzyıldan sonra Roma'dan kalma su şebekelerinin işler durumda olduğunu söylemek kolay değil(44). Bunun belki tek istisnası İznik'ti. Orada en azından İstanbul'un Latinlerce istilasından sonra Roma suyolları onarılmış ve 20. yüzyıla dek kullanımda kalmıştır. Buna karşılık, pek çok kentin Roma çağındaki su sistemlerini ayakta tutamadığı, tüm Anadolu'da yaklaşık 6. yüzyıldan sonra çalışır durumda Roma hamamı bile kalmadığı ileri sürülmüştür(45). Hamamlar Antikite'nin en büyük su harcama merkezleridir ve sürekli bakım gerektiren hamamlarla suyolları gibi yüksek masraflı sistemlerin o dönemin ekonomik bunalım yüzyıllarında kullanımda kalabilme şansı az olmalıdır. Anadolu için geçerli olan bu yargı, kentsel yaşam potansiyeli çok daha fazla hırpalanmış Balkanlar için de herhalde geçerlidir. Öte yandan, Roma-Osmanlı koşutluğu, öyle geniş bir alana yayılıyor ki, terk edilmiş sistemlerin kalıntıları üzerinde yapılmış gözlemlerle yeniden canlandırılmış olabileceğini savlamak zor. O halde, bu karmaşık teknokültürel geleneğin, Türkler'i böylesi donatıları inşa etme pratiklerini bir kez daha keşfetmek zorunda bırakacak kadar unutulmadığını düşünmek gerekiyor.

Roma-Osmanlı sürekliliği sorunu, Bizans sonrası ve Osmanlı öncesi dönemin Anadolu'sundaki su sistemlerine yönelik gözlemlerle de aydınlatılamıyor. Bu konudaki bilgiler çok yetersiz. Ancak, kesin olan şu: Selçuklu ve Beylikler dönemi Anadolu kentlerinde Roma sistemine az ya da çok benzeyen bir su sağlama do-

natısı bulunduğuna ilişkin tek bir kanıt bile mevcut değil. Dolayısıyla, bu teknokültürel geleneği Roma'dan Bizans ve Osmanlı'ya uzanan kesiksiz bir süreklilik içinde düşünürken, Anadolu ve Balkanlar'dan geçmeyen bir bağlantının aranması gerekiyor. Buysa, tek bir taşıyıcı merkezin, İstanbul'un rolünü ön plana alan bir açıklama kurgulamayı zorunlu kılıyor. Bu teknokültürel gelenek Geç Antikite'den Bizans'a, oradan da Osmanlı'ya dek yaşayabilmişse, onu ayakta tutmayı başarabilecek tek "Weltstadt" olan İstanbul'un sayesinde yaşamıştır.

Geç Bizans İstanbul'u çeşitli nedenlerle ne denli yoksullaşmış olursa olsun, hep bir "Weltstadt" olmayı sürdürmüştür. Bundan ötürü, Türkler'in su şebekesi birkaç yüzyıldır işlev-dışı kalmış, dahası, böylesi donatıları inşa etme ve onarma pratiklerini bütünüyle unutmuş bir kenti devralmış oldukları düşünülemez. Örneğin, Fatih çağında yaşamış bir bürokrat, Tursun Bey, fetih sonrasında suyollarının yeniden yapıldığından değil, onarıldığından söz eder(46). Kentin en önemli çeşmesi olan Kırkçeşme'nin de Bizans kökenli olduğu biliniyor. Anlaşılan o ki, İstanbul'da su sistemi ve teknolojisi Roma'dan Bizans'a ve oradan da Osmanlı dönemine belirgin bir "yumuşak geçiş" yapmış olmalıdır.

İstanbul'un Bizans yüzyılları içinde, Roma su teknolojisinin taşıyıcısı olarak oynadığı rol, büyük kentlerin tarihte oynayabildikleri teknokültürel roller hakkında da fikir veriyor. Antik mirasla doğrudan bağlantılı entelektüel gelenekler oluşturan toplumlarda bile, teknoloji bağlamında bu denli büyük bir sürekliliğin görülmeyişi, başka etmenlerin yanı sıra, bu konuyla da ilgili olmalıdır. Antikite ile bütün entelektüel bağlantılarını kendisinden önceki İslami gelenekler aracılığıyla kuran Osmanlı'nın su şebekelerini sadakatle Antik pratiklere bağlantılı biçimlendirmiş oluşu ise, ilginç bir asimetriyi tanımlıyor. Avrupa'da sözkonusu asimetrinin çok farklı bir biçimiyle karşılaşılır. Sözgelimi, pek çok Antik yazmanın bugüne ulaşmasını sağlayan Ortaçağ Avrupa manastırları, Antikite'den teknoloji aktarma konusunda az şey yapabilmişlerdir; ama, İstanbul benzer bir entelektüel rol oynamayacak olmasına karşın, Türklerce fethi ertesinde iki gelenek arasında önemli bir teknokültürel eklem noktasına dönüşebilmiştir.

Büyük kentler, kendi yaşamları için zorunlu olan teknolojik birikimi korumak sözkonusu olduğunda, her çağda inatçı birer odak işlevi görürler. Giderek, Braudel'vari bir paradigmaya da ulaşılabilir: Nerede bir "Weltstadt" varsa, orada ge-

lecek kuşaklar için canlı saklanan bir teknokültürel birikim de vardır.

Prof. Dr. Uğur Tanyeli

notlar:

(1) Bununla birlikte, mimarlık tarihi disiplini sukemerleri mimarisi sorunuyla da yeterince ilgilenmiş sayılmaz. Örneğin, G.Goodwin, A History of Ottoman Architecture, Thames and Hudson, Londra, 1971, s.332-33'te konuya yanlışlar da içeren iki paragraf ayırmakla yetinir. A.Kuran, Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s.244'te Sinan dönemi sukemerleri hakkında bir paragraf vardır.

(2) Konuyu bu açıdan ele alan mütevazı iki öncü çalışma var: E. Özand, "Koca Sinan'ın En Büyük Mühendislik Eserlerinden Biri Olan İstanbul'un Kırkçeşme Tesisleri" ve N.Akmandor, "Koca Sinan'ın Plancılığı Eserleri ve Mühendisliği". Her ikisi de C.Bektaş (ed.), Koca Sinan, basım yeri yok, 1968, s.35-48, 49-62'de.

(3) "Kanat" konusundaki yayın birikimi Osmanlı suyolları üzerindekinden fazladır. Birincil kaynaklara dek uzanan geniş bir bibliyografik döküm için bkz. A.K.S.Lambton, "Kanat", Encyclopedie de l'Islam, IV, Leiden-Paris, 1975, s.551-56.

(4) Yakut ve İstahri'ye dayanarak, V.V.Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çev.: H.D.Yıldız, Kervan Yay., İstanbul, 1981, s.110-1 ve H.H.Schaeder, "Semerkand", İslam Ansiklopedisi, 10, s.470.

(5) J.Lassner, The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages: Texts and Studies, Wayne State U.P., Detroit, 1970, s.100-4.

(6) E.B.Moynihan, Paradise as Garden in Persia and Mughal India, Braziller, New York, 1979, s.132-3 ve 133'teki resimler.

(7) Baburoğlu dönemi Hindistan'ında su teknolojisi ve Fetihpur Sikri su tesisleri

için çok kısa bir değinme: A.Pertuccioli, "Urban Landscape and Hydraulic Architecture in the xvith Century Moghul India", II.Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Cilt 1, İstanbul, 1986, s.275-84.

(8) Bu bölgede Antikite'den İslam dönemine uzanan sürekliliğin izlerine terminoloji düzeyinde bile rastlanıyor. Örneğin, "kastal" Arapça'nın Şam şivesinde, suyun taksim edildiği yer anlamına geliyordu. Bkz. Yakut, Mu'cemu'l-Buldan, 4, Beyrut, 1957, s.347. Sözcüğün Latince'de aynı anlama gelen "castellum aqua"dan kökenlendiği açıktır.

(9) Hama'daki sudolapları için kısa bir değini ve özgün kaynaklar: B.Carra de Vaux, "Hama", İslam Ansiklopedisi, 5/1, s.172-3.

(10) Kahire'deki sudolapları ve harap olan sukemerlerinin onarımından sözeden bir Osmanlı belgesi de var: Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Nafıa, No. 1113, 10 Zilhicce 1135/ 11 Eylül1723.

(11) Başbakanlık Arşivi, Mühimme, 5, sıra no.257, s.111, 24 Safer 973/ 21 Eylül 1565; Mühimme, 5, sıra no.261, s.114, 27 Safer 973/ 24 Eylül 1565.

(12) Başbakanlık Arşivi, Mühimme, 21, sıra no. 486, s.204, 21 Zilkade 980/ 25 Mart 1573.

(13) Başbakanlık Arşivi, Mühimme, 7, sıra no. 990, s.343, 4 Ramazan 975/ 3 Mart 1568.

(14) J.G.Landels, Engineering in the Ancient World, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1978, s.66 vd.

(15) Üsküp'ün İsa Bey tarafından yaptırılan suyolları için çok kısa bir değini: N.Hoca, "Üsküb", İslam Ansiklopedisi, 13, s.124.

(16) Bkz. S.Saatçi, "Tezkiret-ül Bünyan'ın Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı'ndaki Yazma Nüshası", Topkapı Sarayı Müzesi-Yıllık 4, İstanbul, 1990, s.73.

(17) Bağlama ve ızgaralar için: K.Çeçen, Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri, İSKİ, İstanbul, 1988, s.55 vd. çeşitli yerlerde.

(18) Bunlar için bkz. Anon. Taksim Suyu Tesisleri, İstanbul Bel. Sular İdaresi, İstanbul, 1957, s.11-31 ve K.Çeçen, İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1984, s.80-95, 122-30.

(19) K.Grewe, "Segovia", Die Wasserversorgung antiker Staedte, 3, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1988, s. 219 Abb.1.

(20) Örnekler: K.Çeçen, Mimar Sinan ve..., s.58-69.

(21) Frontinus, De Aquis Urbis Romae, I. 15.

(22) Bunlar için: K.Çeçen, Mimar Sinan ve..., s.55-61, 81, 84.

(23) Derleme sistemi için: Ü.Öziş ve Y.Arı-

soy, Mimar Sinan'ın Suyolları, İzmir, 1987, s.2-1, 2-3 ve şekil 2-2, 2-3, 2-4.

(24) Üstlerinin sonradan kapatıldığına ilişkin bilgi: O.Onur, Edirne Su Kültürü: "Kadim Su" (Haseki Suyu), İstanbul, 1978, s.40.

(25) H.-O.Lamprecht, "Bau- und Materialtechnik bei antiken Wasserversorgungsanlagen", Die Wasserversorgung...,3, s145'te Abb.21.

(26) N.Akmandor, a.g.e., s.60.

(27) E.Özand, a.g.e., s.45'te plan 10 ve s.47.

(28) G.Garbrecht, "Mensch und Wasser im Altertum", Die Wasseversorgung..., 3, s.37. Ancak, Nimes'de olduğu gibi ortalama %0.035'lik çok düşük eğimli Roma suyolları da vardır.

(29) Lyon için: J.Burdy, "Lugdunum/Lyon", Die Wasserversorgung..., 3, s.190-98. Bergama için: G.Garbrecht, Die Wasserversorgung des antiken Pergamon, Mitteilungen der Techn. Universitaet Carolo-Wilhelmina zu Braunschweig, Heft 2, 1982.

(30) O.Onur, a.g.e., s.32-3.

(31) Aynı amaçla kullanılan Roma malzemesi: H.-O.Lamprecht, Opus Caementitium: Bautechnik der Römer, Römisch-Germanisch Museum Köln, Beton-Verlag, Düsseldorf, 2.Baskı 1985, s.54-61'deki deneysel sonuç tabloları.

(32) Vitruvius, VIII. 6. 3.

(33) J.G.Landels, a.g.e., s.38-9.

(34) Le Comte de Marsigli, L'etat militaire de l'empire ottoman, ses progres et sa decadence, Lahey, 1732, s.37-9 ve Planche XIV. Kitabın Türkçe çevirisi vardır; ancak bu bölümü yanlış çevirilmiştir. Graf Marsilli, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti, çev.: M.Kaymakam Nazmi, Büyük Erkanıharbiye Riyaseti, Ankara, 1934, s.167-9.

(35) Vitruvius, III. 5. 1-3.

(36) S.Saatçi, a.g.e., s.73'te: "Havayi terazusiyle vadilerin bülend ü pestin yoklayub..."

(37) "Libris aquariis" (su terazileri): Vitruvius, III. 5. 1.. "Librator" (topoğraf): Plinius, Epist., 10. 41-42. "Libra" ya da "libella"nın 19. yüzyıl İngiltere'sinde kullanılan "miner's triangle"a (dolayısıyla, Osmanlı terazisine) benzerliği için: O.A.W.Dilke, Roman Land Surveyors: an Introduction to the Agrimensores, David & Charles, Milton Abbot, 1971, s.76. Osmanlı topoğrafya teknikleri konusunda bu gibi ilişkilerin tartışıldığı henüz yayınlanmamış ayrıntılı çalışma şudur: U.Tanyeli, "Osmanlı Mimari-Topoğrafik Ölçüm Teknikleri Üzerine Bir Genel Değerlendirme".

(38) G.Goodwin, a.g.e., s. 332 ve 487'de dipnot 125'te su terazisinin İslami mi, yoksa Roma kökenli mi olduğunun bilinmediğini

ve bunların Türkiye ile İspanya'dan başka yerde varolduğunu bilmediğini yazar. Oysa, bunlar Roma su sisteminin egemen olduğu heryerde vardır. Bilinen en eski örnek olması gereken Pompei'deki bir suterazisinin resmi için H.-O.Lamprecht, Opus..., s.74'te Bild 41.

(39) Vitruvius, VIII. 6. 8.

(40) J.G.Landels, a.g.e., s.49.

(41) a.e., s.53-7.

(42) Birim olarak "lüle" için: K.Çeçen, Mimar Sinan ve..., 183-5. Ancak, konuya ilişkin tüm bilinenler, küçük ve yaşamsal önem taşıyan bir 18.yüzyıl verisi dışında erken 20.yüzyıla aittir. 16.yüzyıldaki durum meçhul kalmaktadır.

(43) Karş.: Landels ve Çeçen a.e., a.y.

(44) C.Mango, Byzantium: The Empire of New Rome, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1980, s.60 vd. Bizans döneminde Anadolu ve Balkanlar'da kentsel yaşamın çöküşüne ilişkin bilgi ve kaynaklar verilmektedir.

(45) Örneğin, Anadolu'daki en büyük Roma kenti olan Ephesos'ta bile, Antik suyollarının 8.yüzyılda çalışır durumda olmadığı kesin. Kent içinde yağmur suyu depolayan sarnıçlar inşa etmenin başka bir açıklaması yok. Bkz. C.Foss, Ephesus after Antiquity: a Late Antique, Byzantine and Turkish City, Cambridge U.P., Cambridge, 1979, s.134.

(46) Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-Feth, M.Tulum (ed.), Baha Matbaası, İstanbul, 1977, s.70.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

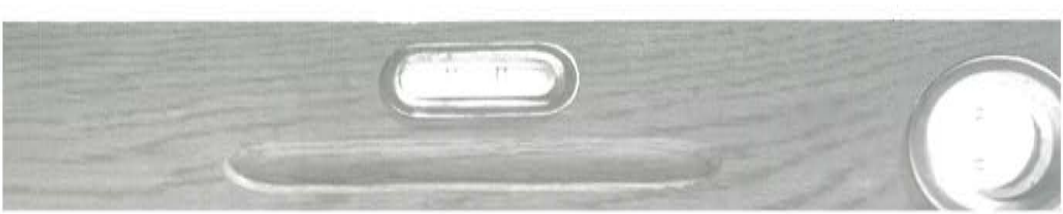

Testi, Su, Küp

Ölkin testinin sözünü edişim, şaşırtmasın: benim özel seçimim, öznelce sevgiyle bir öne koyuş bu. İçimden kopan bir değerlendirme. Simge gibi bir şey. Neyin mi simgesi? Toprağın, dolayısıyla uygarlığın; bir bakıma, her türlü kap kacağın, daha da nice şeyin göstergesi. Gerçekte: pek yaygın konumlarıyla çok eski tarihlere uzanan bir ailedir testigiller.

Neler yok ki bu ailede: çevremize şöyle bir bakınca, nice güzeller, iyiler, yararlılar barındırır bu aile bağrında. İşte: ibrikler, ekmek tavaları, et pişirme tepsileri, semaverler, demlikler, sütlükler, kaşıklar, fincanlar, maşrapalar, künkler, banyolar, kurnalar, tükenmez kapları, zeytinlikler, yoğurtluklar, maltızlar, ocaklar, yağ bardakları, öğütme dübekleri, saksılar, dipli saksılar, fıçı saksıları, kaseler, solukluklar, baca şapkaları, arı kovanları... Elime, gözüme, ağzıma bayram daha nice gönül yakınlarım.

İşte olanca görkemiyle küp. Küp deyip geçenler, dikkat! Önünde saygıyla eğilmemiz gereken bir anlam-gerçeklik kavşağıdır küp.

Hiç kuşku yok, ben çocukken evimizin merkezi küp'tü. Gerçi ortalıkta görünmezdi ama büyük-küçük hepimiz üstüne titrerdik. Boydan boya bahçeye bakan dikdörtgen arka mutfağın kapıdan girince sol yanındaki yerden azıcık yükseklik sağlayan, ortası oyukça tahtı andıran yükseltinin üzerindeki duvara yakıncacık köşecikte böbürlenmeden gururla dururdu hep. Dört-beş günde bir kez, oyuğundan dışarı çıkartılıp bir güzel gözden geçirilirdi. Dibinde ne kalmışsa bahçe penceresinin önündeki yalağa boşaltılır, sonra özenle bir kaç kez yıkanır, bir-iki saat havalandırılırdı. İçi-dışı el değmeden, kendi kendine iyice kuruduktan sonra tahtına yerleştirildi mi, gözler kulaklar, Yakacık sırtlarından köye doğru yola çıkmış olması gereken su arabasına yöneltilirdi. Taze su beklemek, can dostu beklemek gibi bir gelenekti. Sokak kapısında belirdi belirecek çemberli at arabası tekerleklerinin şangırtısı, içimizi, anlatılmaz bir özlem tadına bürürdü. Su kapıya dayandı mı da bir koşuşturma başlardı. Törensel işbölümünde: küpün üstündeki süzme-tülbentini azıcık içbükey ama gevşek bir gerginlikte kaydırmadan tutmak benim ödevimdi. Dök dök, ne akışkan su. Her an değişen yankılanışla önce kalabalıksı sonra derinden derine iz bırakan dalgamsı bir ses. Yok, yok: önce nemli mi nemli koca bir mağaraya lop lop düşen hızlı, ama ne hızlı çakılların, kayaların sesi. Küpün yer tabanına oturduğu alttaki ulak bölümüne varan ilk akışlar, nice ötelerdeki bir kıyıya iyice alışıncaya dek tuhaf bir heyecan alırdı beni. Salt ku-

lak kesildiğime göre, suyun dağılımına özenle eşlik ettiğim küp töreni çocukluğumu bezeyen en ciddi olaylardan biriydi. Küp ortalarının dobay bölümüyse bir türlü suya doymak bilmezdi. Koskoca su teknesi boşalsa da bana mısın demezdi. Üst bölümlere erişince, yitik bir kuyudan yüzey yakınlarına çıkıyormuşum gibi bir duygu kaplardı içimi. Ellerim titrese de suyu iyice içmesi gereken o tasarımsal altın çizgiye varana dek tülbenti dengede tutmak anlatılmaz heyecanlı kutsal bir sanattı.

Küpün tertemiz tahta kapağını örter örtmez, yeniden açar, pırıl pırıl kalaylanmış maşrapayı ustalıkla daldırıp ilk bardağı bana armağan ederdi annem. Sonra sorardı: "Su nasıl?" içime yayılan serin sevinçle yanıtlardım: "Bu kez de şeker gibi!". "Koku falan?" "Ne koku, ne bir şey, tat da bak!" Çeşnici başı ne diyorsa, yerine gelirdi bizde. Annem kadar değilsem de, az buçuk uzmandım hani. O mu? -bir eve, eş-dost adına kız istemeye gidildiğinde, ev düzenini sınavdan geçirirken başvurduğu en belirleyici ölçekti su küpü onun gözünde. "Biraz su içebilir miyim, kızım?" Genç kız seğirttiği gibi, bardak altı tığ işlemeli örtüsüyle ev düzeninin simgesini sunardı anneme. Suyu içtikten sonra, yüzü gülüyorsa, sıra isteme törenine gelirdi. Gülmüyorsa, vay, vay, vay... Anneme her yeni elti geldiğinde ilk verilen öğretim küp bakımıydı.

O zamanki gözlemlerim uyarınca: koca karnı, cascavlak kafasıyla vardakosta bir kabadayı izlenimi uyandırsa da, küp yalnızca dış'la oluşmuş bir varlık değildir. İç içe iç'ler gizler içinde. Küpçe bir gizemdir küp. Görünüşteki durağan katılığa karşın, derinli ışıl ışıl bir su kaynağıdır o. Gizem toprak, gizem toprakta kuşkusuz: ne gizemli bir evren hep bildiğimizi sandığımız şu toprak: yalınlık da doluluk da orda. İnsan nasıl akıl küpüyse, o da gizem küpü.

Bağrında taşıdığıyla küp, küptür. Şimdi burda su küpünden söz ettiğimize göre, hiç çekinmeden, suyun niteliği ile küpün değeri arasında düz orantılı bir bağ bulunduğunu saptamazsak eksik kalır dediklerimiz. Nitekim, eskiden çoğu evlerde, özellikle de bizde, o dar-geniş-dar biçimli duruşuyla küp, suyu ağız tadında tutamadığı an, bir gidip gelmedir kaplardı evi. Hemen toplanan aile kurulu, çeşitli damakların birlikte seçimiyle, küçücük bir sallantı seziyorsa, küpü değiştirme kararı almaktan çekinmezdi.

Varsın komşu evler küpü buğday, un, bakla saklamak için kullansın, açıktan açığa dile getirmesek de, küpün bizce öz varlığına en yaraşan soylu işlev yanlızca su barındırmaktı. Ne gurur verici bir

görev bu. Doğrusu biz de küpümüzle gurur duyardık.

Nermi Uygur

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

*Nermi Uygur'un Yapı Kredi Yayınları arasında çok yakında çıkacak olan "İçimin Sesi" adlı kitabunda yar alan "Testi " adlı denemeden bir kesit.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Us/Su Ataç'ın kısacık bir fıkrası vardı. Aşağı yukarı şöyleydi:

"-Meramımı anlatmama yetecek kadar bir Almancayı ne kadar zamanda öğrenebilirim?

-Meramına bakar."

Us ile su arasında bağıntı kurulup kurulamayacağına ya da ne ne ölçüde kurulabileceğine ilişkin bir soruya da benzer bir yanıt verilebilir: "Bağıntısına bakar."

Örneğin birer sözcük olarak aynı seslerden oluşmaları bir benzerlik bağıntısıdır aralarında, söz konusu iki sesin birinden ötekine yerlerinin değişmesiyse, bir karşıtlık bağıntısı. İstenirse, kısalıkları da ikinci bir benzerlik bağıntısı olarak değerlendirilebilir. Ama bunlar biçimsel oldukları kadar da görel bağıntılardır. Nedeni açık; dilsel gösterge saymaca, yani nedensizdir; *us* kavramının *us, su* kavramının *su* kavramıyla karşılanması için mantıksal bir neden yoktur. Bunun sonucu olarak, sesten anlama, Türkçeden bir başka dile geçtik mi her şey değişiverir.

Peki, biçimin ötesinde, yani anlam düzleminde hangi bağıntılar kurulabilir? Bu da aralarında belirlenecek ortak alana bakar.

Örneğin iki kavram arasındaki anlamsal bağlantı doğa ve ekin karşıtlığı düzleminde belirlenebilir. Doğa bize verilmiş olan her şeydir; ekinse, insanın usunu ve becerisini kullanarak doğada değiştirdiği her şey. Su, hava, toprak ve ateşle birlikte, doğanın dört ana öğesinden biridir, doğanın malıdır. Ussa, doğadan gelmekle birlikte, ekinin temel öğelerindendir, onun dönüştürücü ve geliştirici öğesidir. Suyun iççağrısı akış, bütünlük, bölünmezlikken, hep dümdüz ve bütüncül bir yüzey oluşturmaya yönelirken, o, su da içinde olmak üzere, dünyayı, nesneleri ve olguları öğelerine ayırıp farklılıkları belirleyerek kavramak ister; bir başka deyişle, en azından dünyayı kavrama çabasında, süreksiz ve kesintiliyi yeğler. Gene de önemli bir yakınlık vardır aralarında: her ikisinin de insan ve yaşam, ekin ve doğa için vazgeçilmez olması.

Hepsi bu mu? Us ile su arasında daha ilginç, daha anlamlı bağıntılar kurulamaz mı? Neden olmasın? Ama her şey bağıntıyı kuracak olanın deneyimine ve düş gücüne bakar. Bir de nereden baktığına.

Tahsin Yücel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Su/Us Mehmet Fuzuli'nin 16. yy.'da yazdığı, Kerbela katliamını anlatan, *Hadikat-üs Süeda* şiirleri üzerine araştırmalar yapmak amacıyla, Azerbaycan ve İran Azerbaycanı'nda alan çalışmasındayım. Bu şiirler üzerine, edebi çevrelerde pek bir yorum yapan yoktur; ona karşılık, gnostik Islam pratiği içinde, kitleler tarafından benimsenmiştirler. Şiirlerin genel konusu "su"dur. Evrenin üçte-ikisini oluşturan suyun en sıradan, en kolay elde edilen madde oluşu; susuzluğun yaşamı yok edişi; su üzerine tekel kurma ve başkalarının onu kullanmasına engel olma çabalarının aşağılanması; bol suya sahip olanların susuzluktan ölenler karşısında duydukları utanç; bu şiirlerdeki temalardan bazılarıdır. Her yıl değişik bir mevsimde gelen Muharrem ayında, insanlar bu şiirleri değerlendirerek müzik parçaları yaratırlar ve geceleri, sabaha dek bunları söylerler. Bu yılki alan çalışmam Muharrem'e rastgelmediği için, verim, şu ana dek, pek büyük olmadı.

O bölgede Aras ve Kur nehirleri akıyor. İkisi de Doğu Anadolu'da doğan bu akarsular, biri Ermenistan'dan, öbürü Gürcistan'dan geçip, Azerbaycan'da birleştikten sonra, denize varıyorlar. Eski jeolojik çağlarda, her biri ayrı ayrı denize dökülürmüş; giderek, taşıdıkları çamurla Hazar kıyısında yeni bir ova oluşturmuşlar, bunun sonucu, iki nehir birleşmiş. Aras nehri üzerine Âşık Dursun Cevlani'nin yazdığı çok güzel bir şiirde, bu akarsuyun kutsal bir kimliğe sahip olduğu duygusu işlenmektedir. Ermeniler için de Aras kutsaldır. Azerilerin gözünde de, Aras'ın kutsal değerler taşıdığını gözlüyoruz.

1991'de, Hindistan'daki Ganj nehri havzasında yaptığım alan çalışmasında, *Hadikat-üs Süeda* şiirlerinin ne denli yaygın bir kullanımı olduğunu gözlemiştim. "Soz" adı verilen müzik türünde, Fuzuli'nin şiirlerinden yararlanılarak yazılmış şiirler, Hint müziğinin *raga* ve *tala*'ları ile bestelenerek, söyleniyor. Günün hangi zamanında, ya da yılın hangi mevsiminde olunduğuna göre, kullanılacak raga seçiliyor: Böylece, aynı şiir üzerine, aynı kişinin söylediği bir "soz" parçası, değişik zamanlarda, değişik duyarlıklara ve müzik karakterlerine sahip, farklı ragalarda karşımıza çıkabiliyor.

İslami toplulukların liturjilerinde, Hint müziğinin, ya da makamsal olmayan herhangi bir müzik geleneğinin kültürel kodlarını kullanan bir tür olarak, bugün, ben, "soz"dan başka bir örnek bilmiyorum. 1991'deki alan çalışmamdan önce, *soz* türü de etnomüzikoloji literatüründe bilinmediğinden, İslam'da makamsal müzik dışında bir müzik sistemi kullanılmadığı

sanılırdı. Sanırım, daha dikkatli araştırılırsa, belki, *soz*'dan başka örneklerin de var olduğu görülecektir.

İslam ve Hinduluk gibi iki ayrı dünyanın kültürel kodları arasında gidip gelen, "kültürel katışıklık" özelliği gösteren, tek türün Mehmet Fuzuli'nin "su şiirleri" oluşu bence anlamlı. Şu sözlerle başlayan bir türkü vardır:

Pınar başı ben olayım
Bulanırsam bulanayım

"Bulanma" kavramı gnostik literatürde temel bir yere sahiptir. Bir de öykü nakledelim:

İki ahbap, uygunsuz yolla iki koça sahip olmuşlardır. Sonra pişman olurlar, "bunları kendimiz kesip yemeyelim, bir dergâha bağışlayalım..." derler. Hz. Mevlana'ya götürdüklerinde, erenler bu koçların haram mal olduğunu görür görmez anlar; reddeder. Bir de Hacı Bektaş Veli'yi denerler, o kabul eder. Bunun üzerine, iki ahbap, Hacı Bektaş'a Mevlana'ya önerdiklerinde reddedildiklerini açıklarlar. Erenler der ki: "Hazret-i Mevlana bir müstesna incidir, onun varlığına bir damla pislik bulaşamaz..." Daha sonra, varıp, olan biteni Hazret-i Mevlana'ya rapor etmek isterler. O da şöyle der: "Hacı Bektaş bir sınırsız deryadır, onun varlığında her pislik temizlenir..."

Prof. Dr. Ahmet Yürür

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

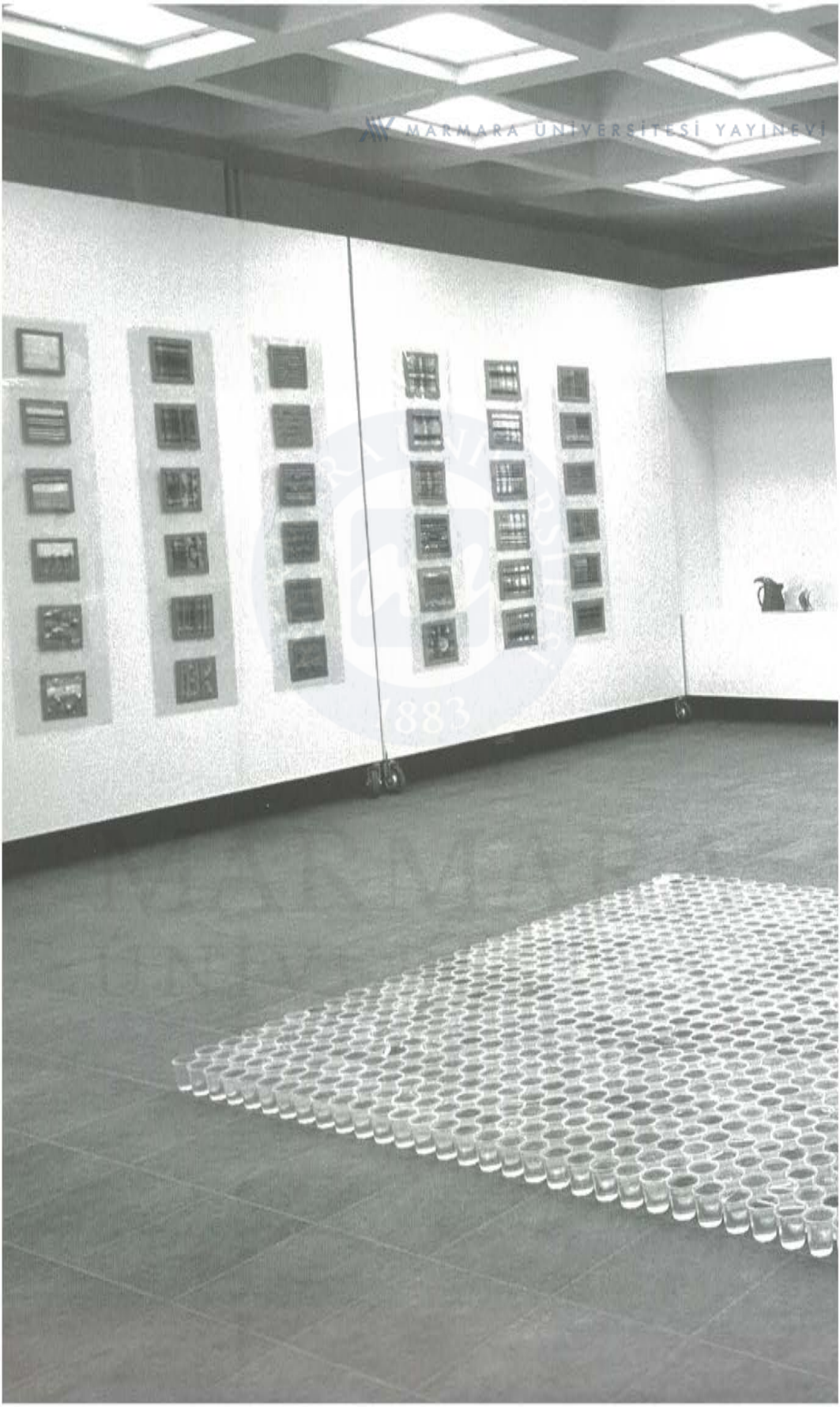

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Günnur Atmaca

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

Filiz Şimşekçi

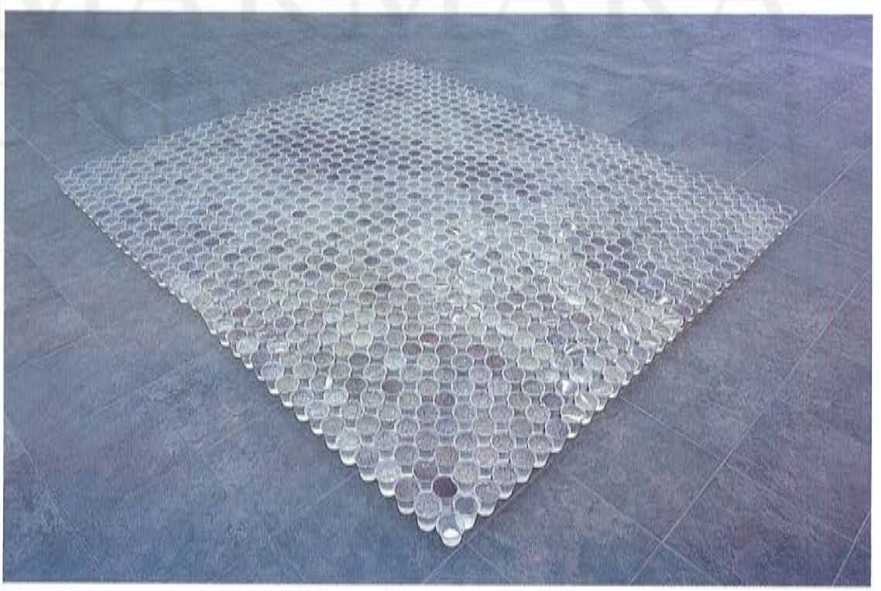

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

Başak Leman Şimşek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

RAGIP BASMAZÖLMEZ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Serenay Şahin

Serra Yilmaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

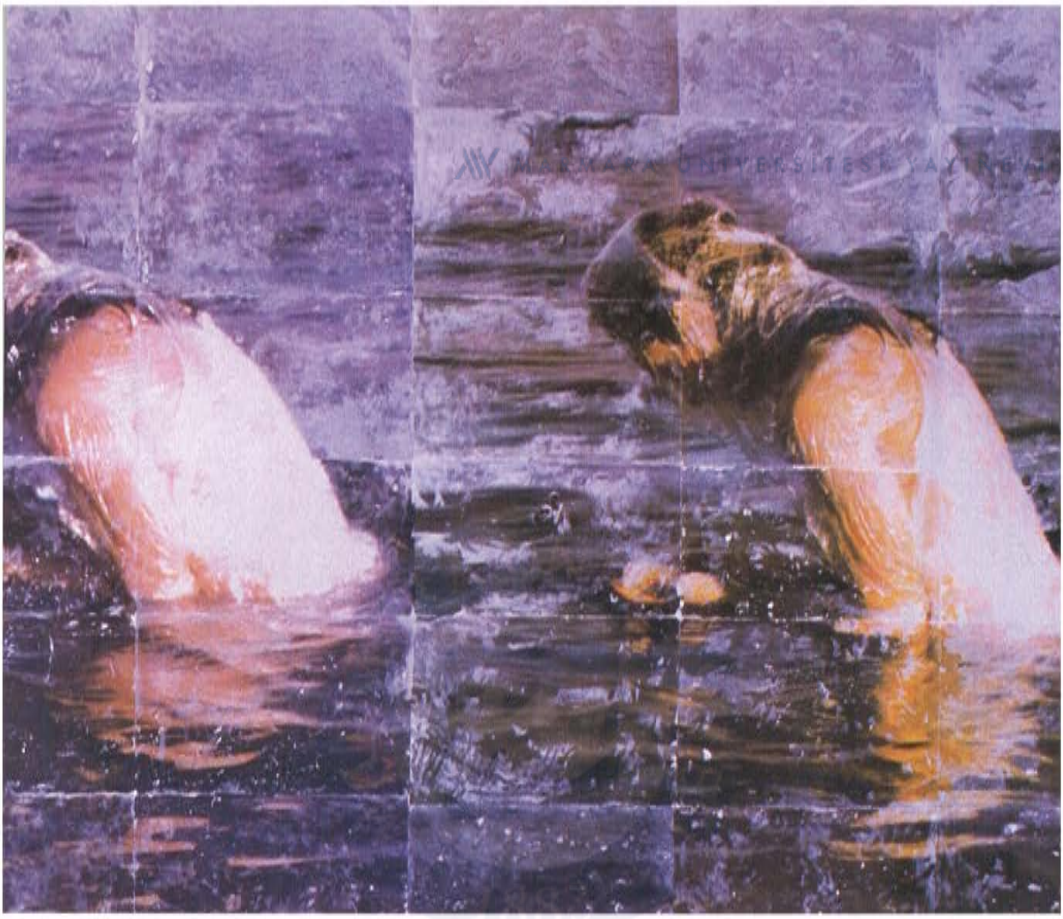

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

FATMA DEMİREL

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZELİHA GÖKÇE

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

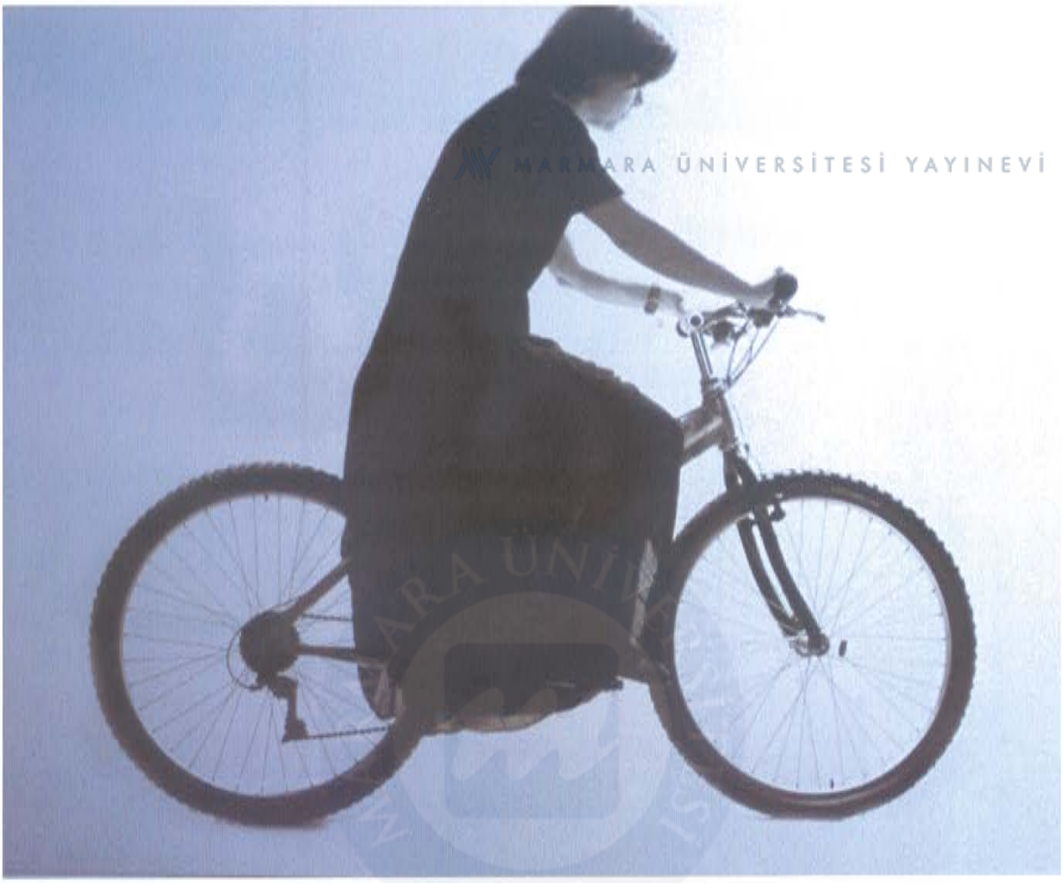

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Dilek Birdinç

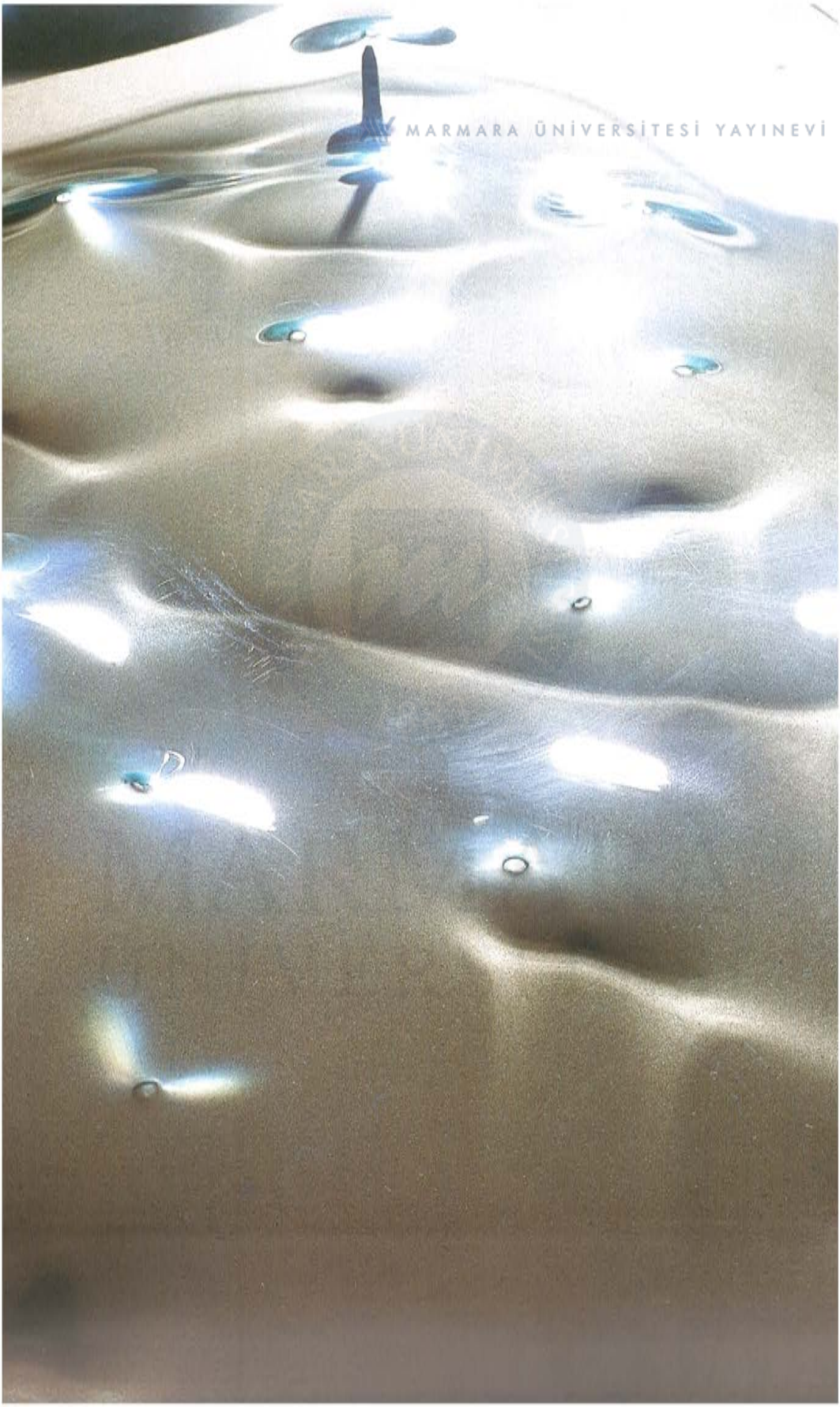
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cam Anasanat Dalı Ortak Proje

SERKAN TULUK

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

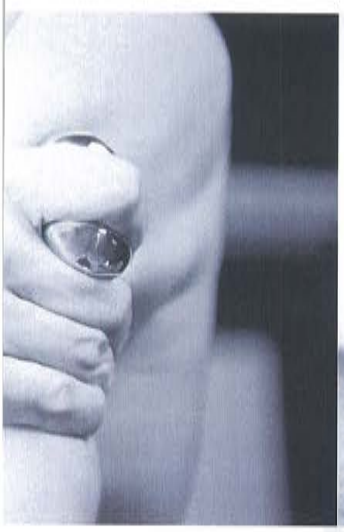

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Serkan Tuluk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Başak Melekoğlu

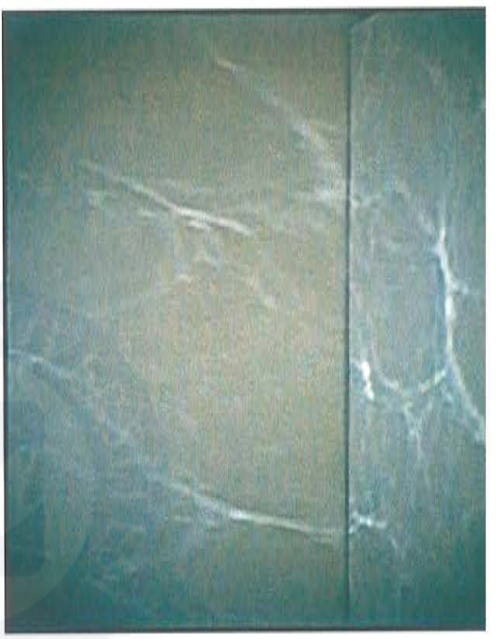

ERGÜN YILDIZ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

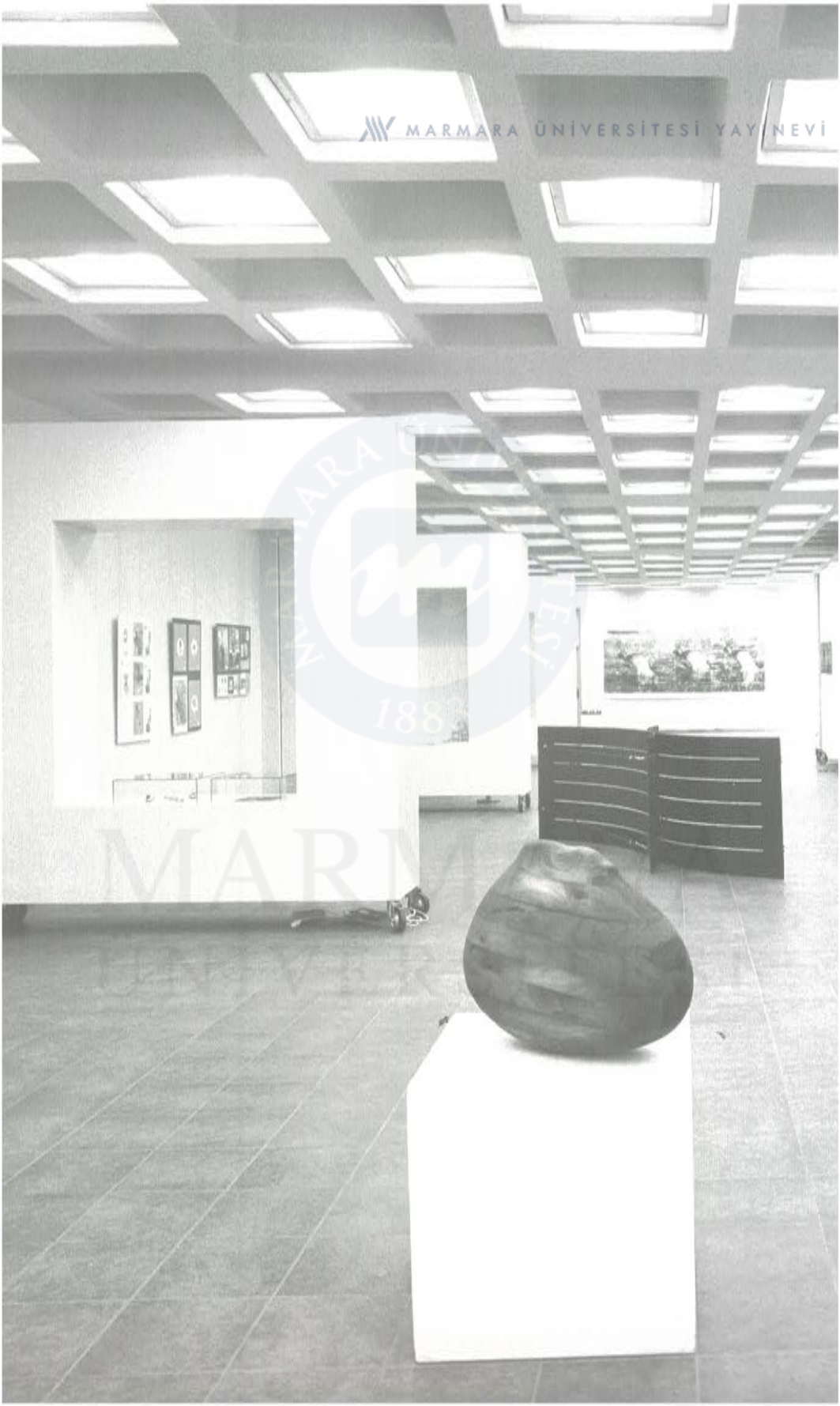

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Barış Kara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Ayça Tufan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cemil Güç

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

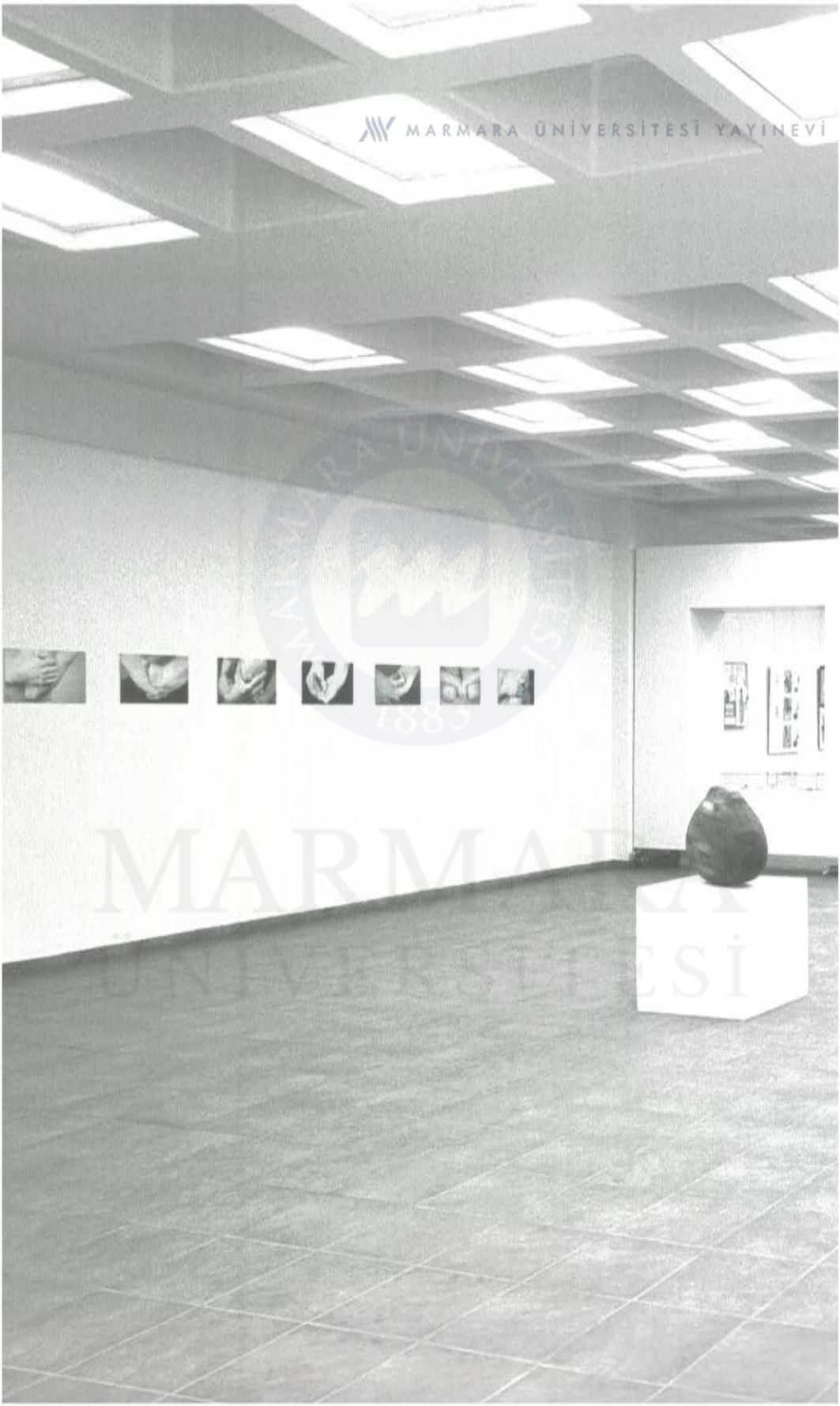

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

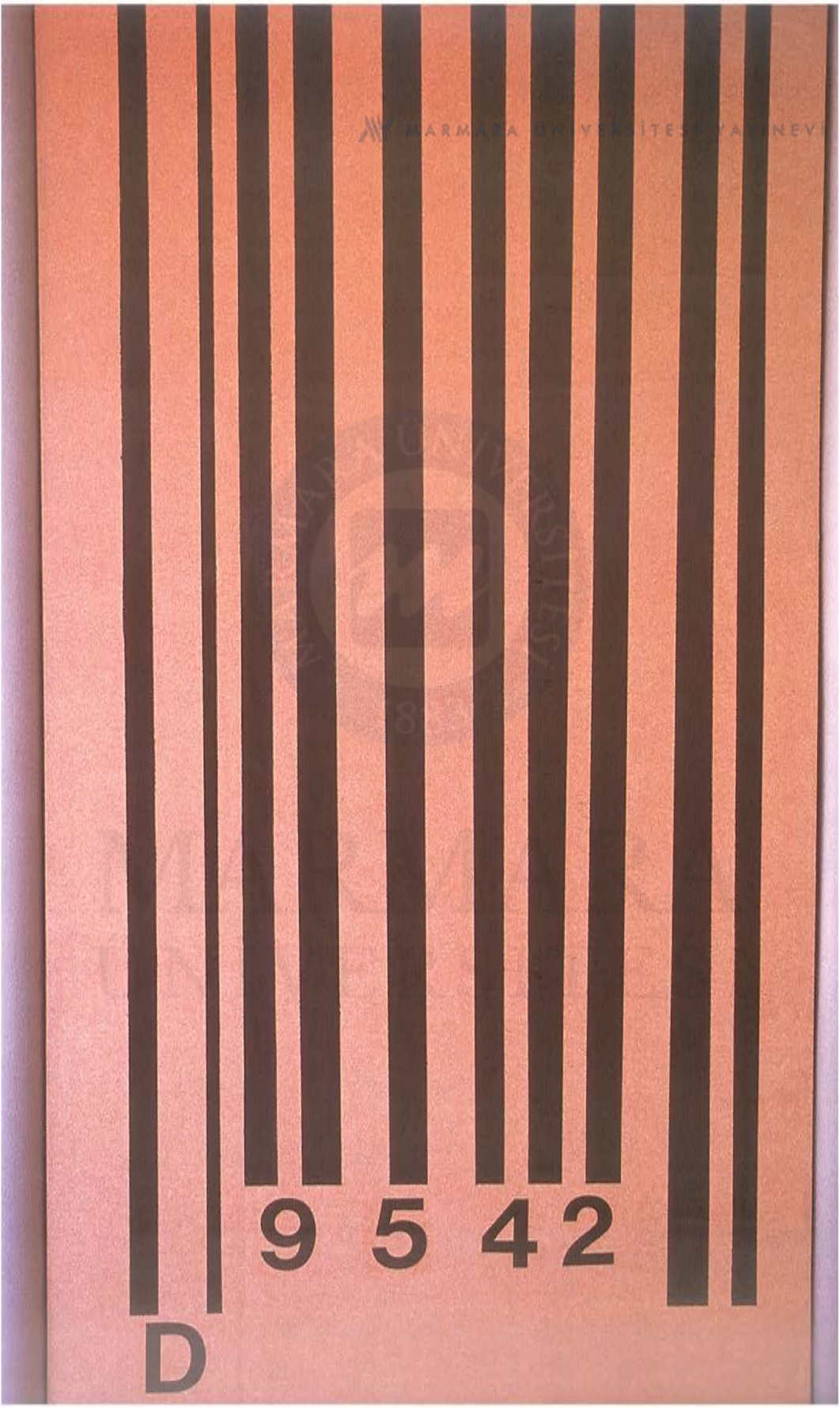

MEHMET PEKİN

Nevin Esenrodoplu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

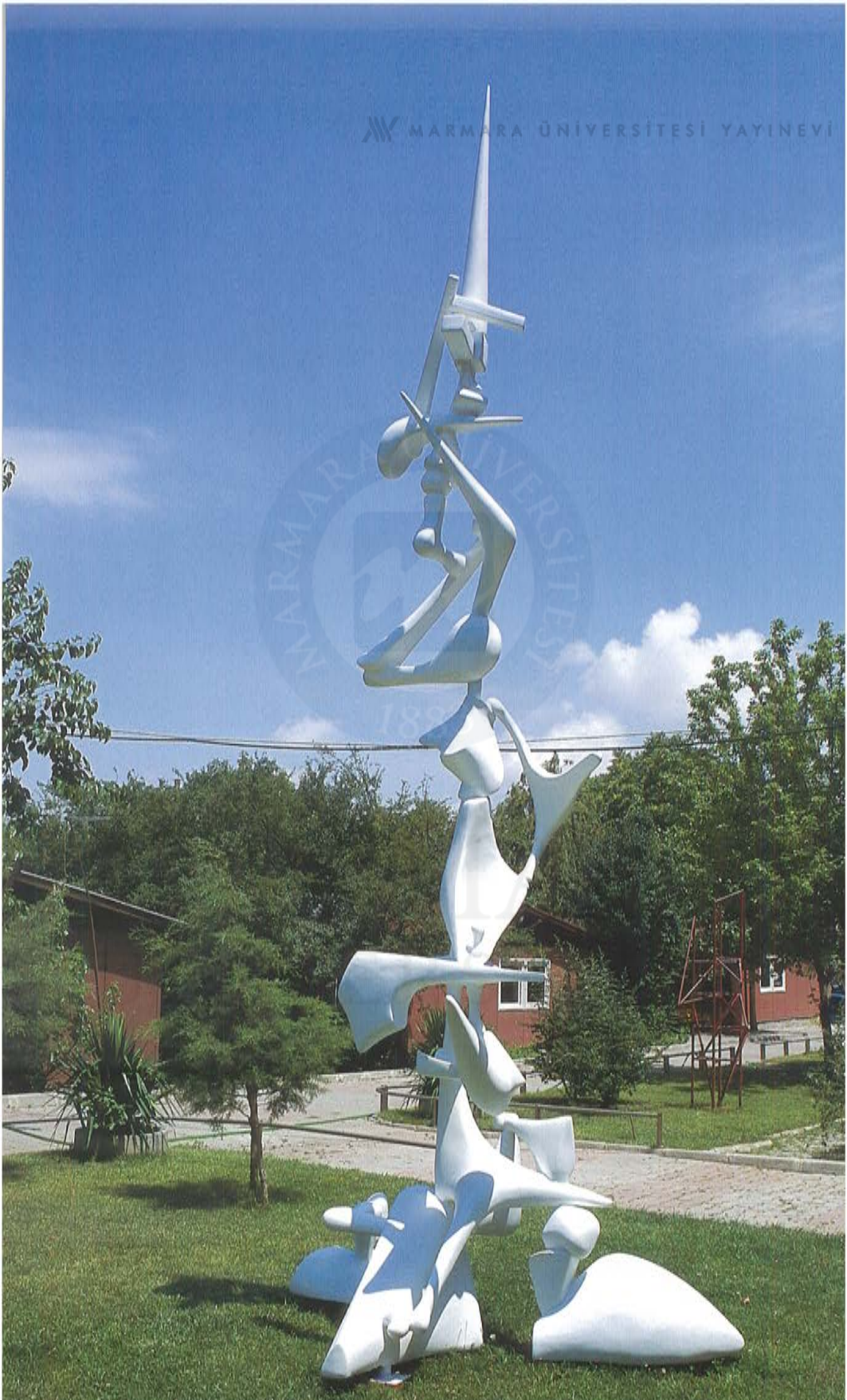

EVREN EROL

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Cam Anasanat Dalı Ortak Proje

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

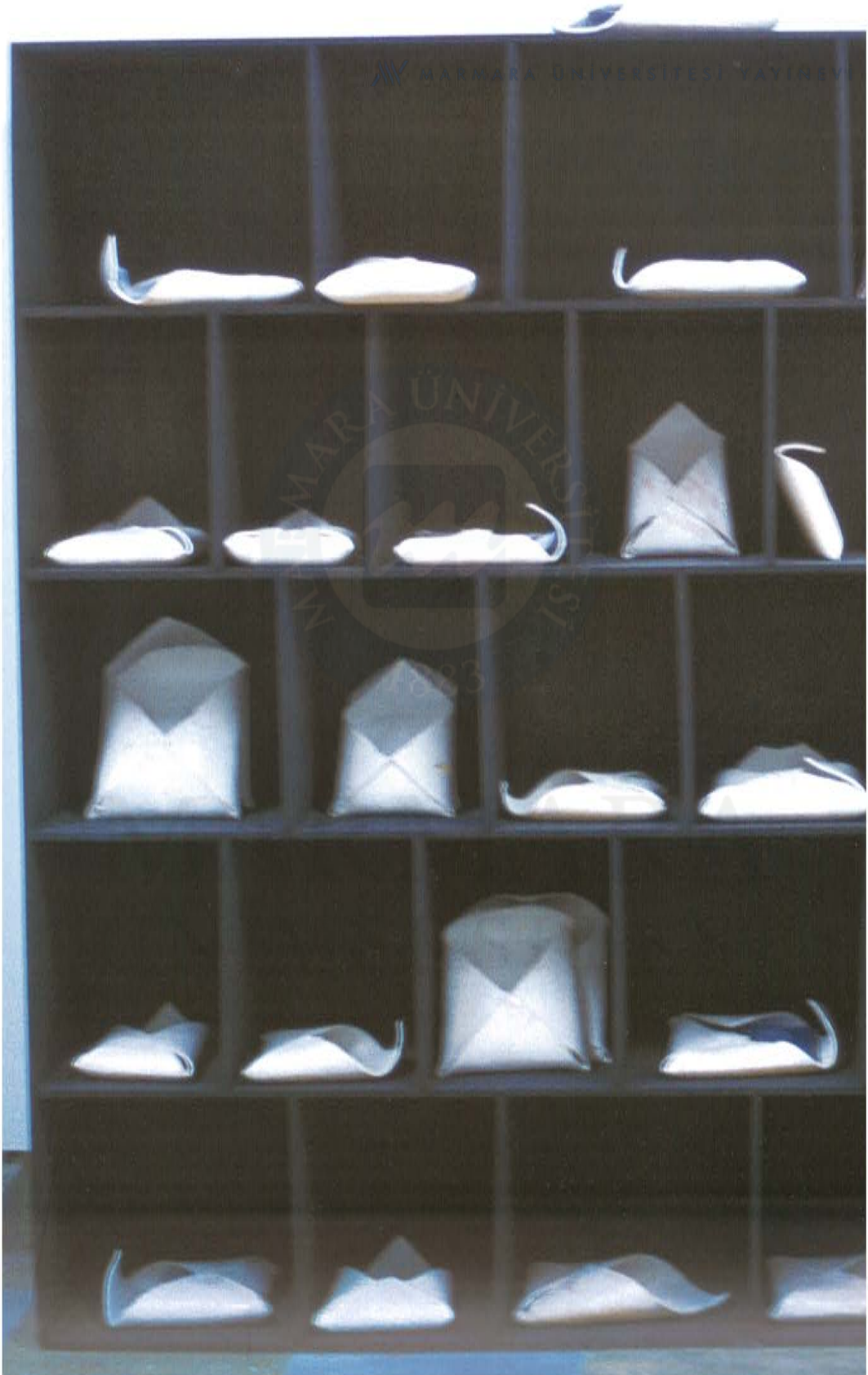

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

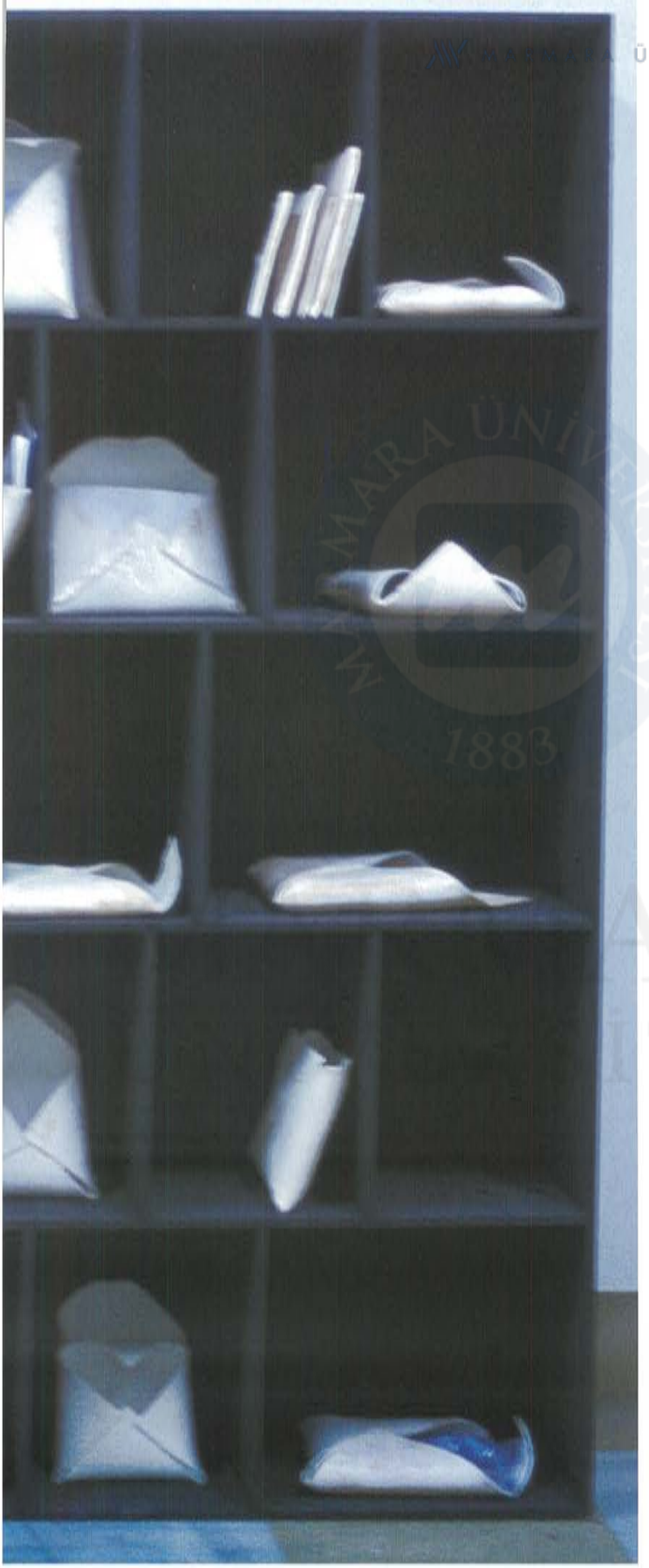

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

Ezgi Dökme

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fatma Kami Elmas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

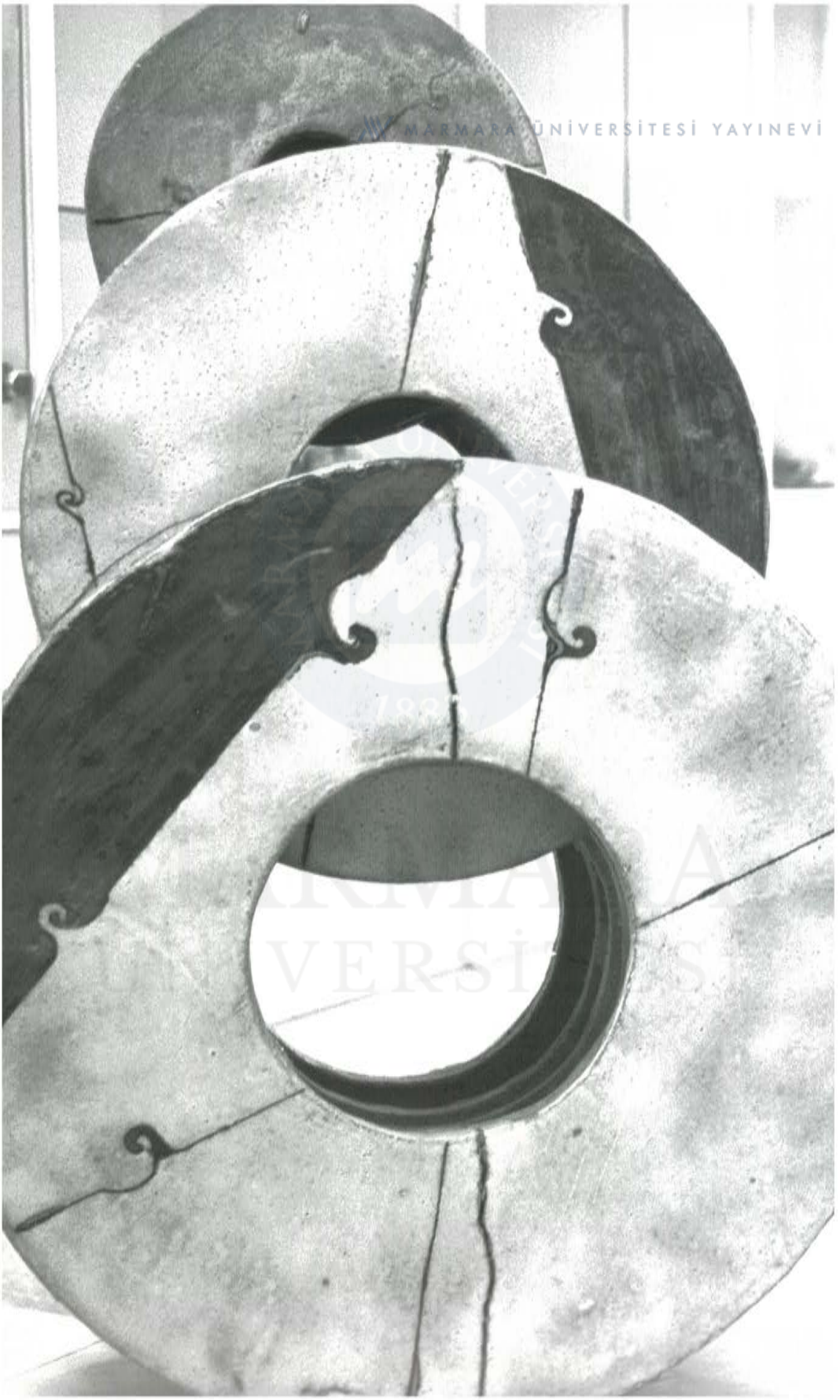

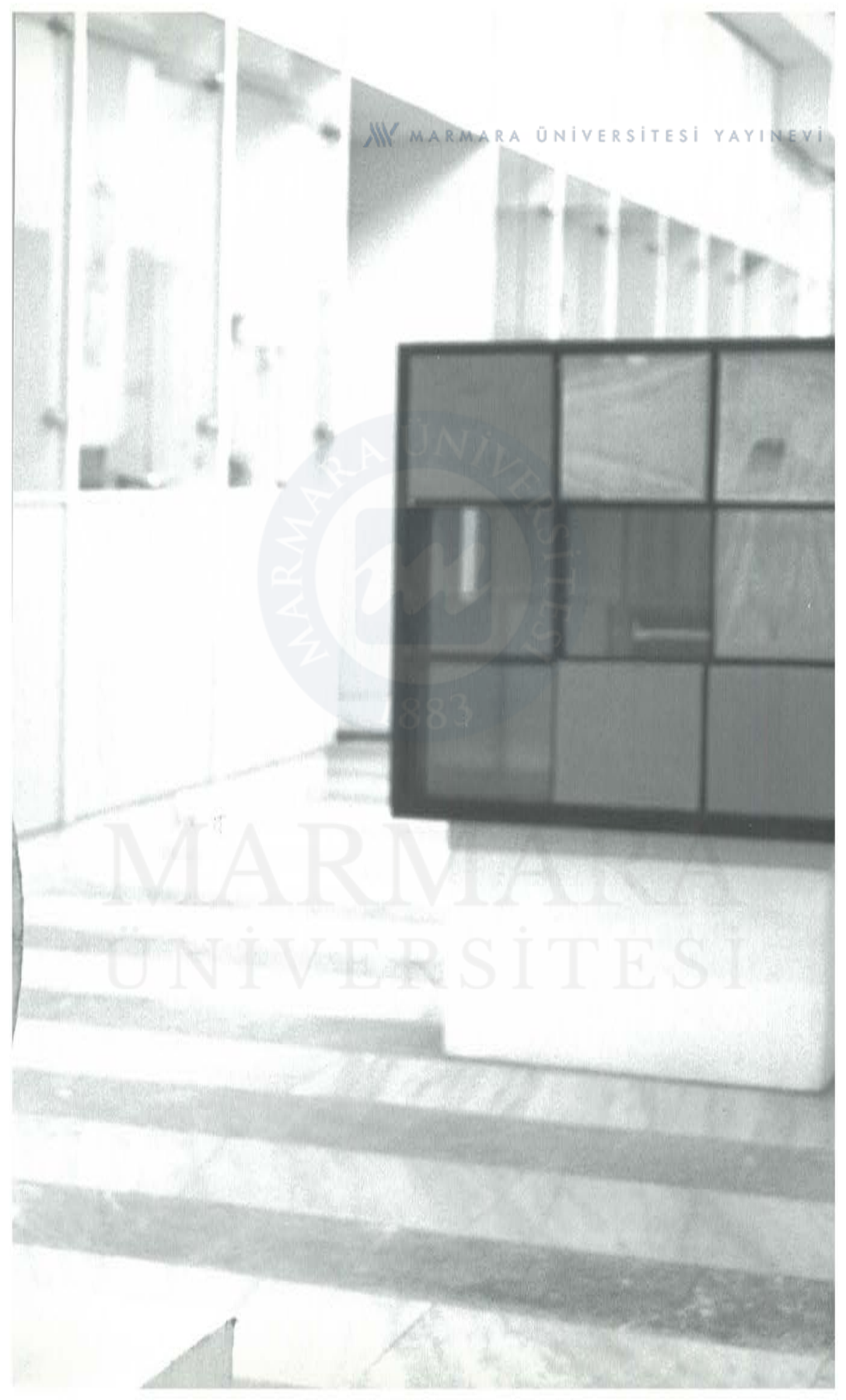
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Burçin Öztunç

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Burçin Öztunç

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

GÜLŞEN DOLUNAY

ONUR ÇUBUK/OKAN ÇULLU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÖZDE YEĞMAN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Özlem Gültekin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

Cüheyda Kocabıyık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zeynep Şişmanoğlu

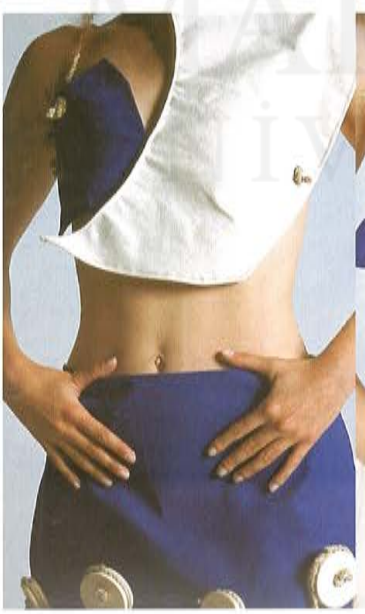

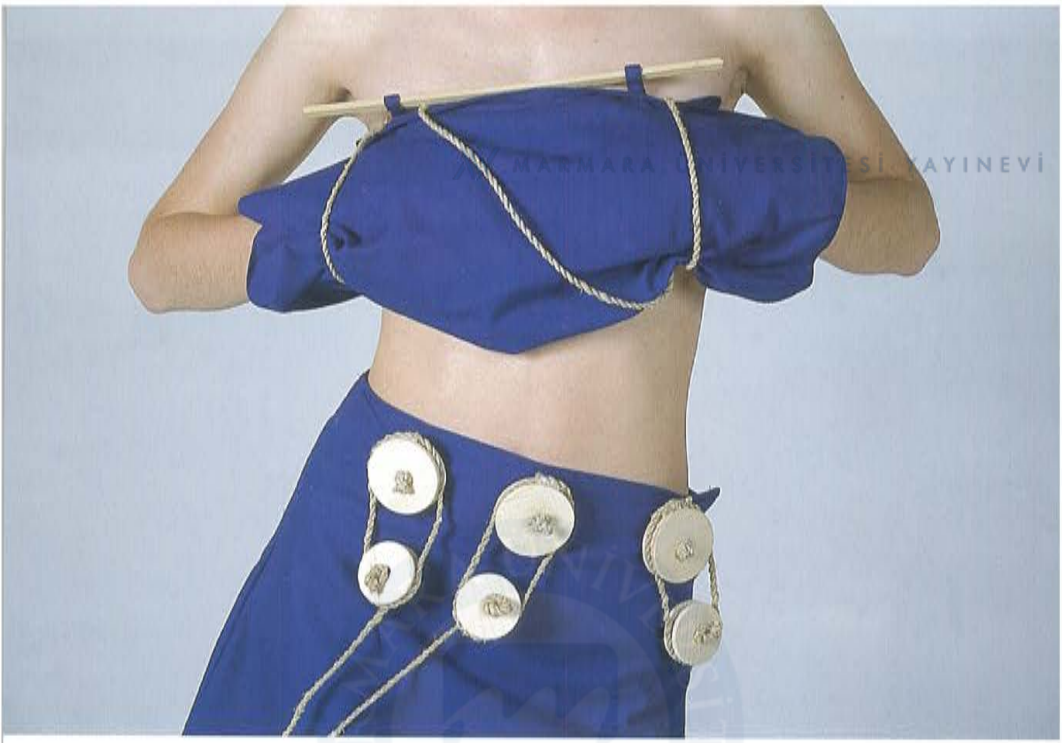

Sinem Solak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

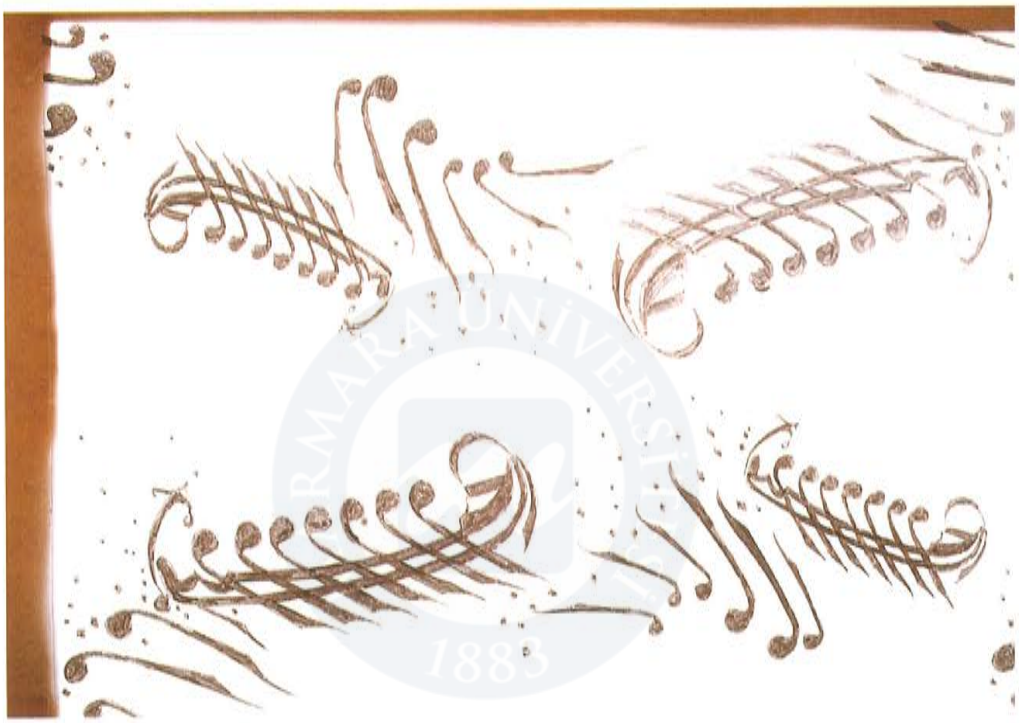

Sinem Solak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

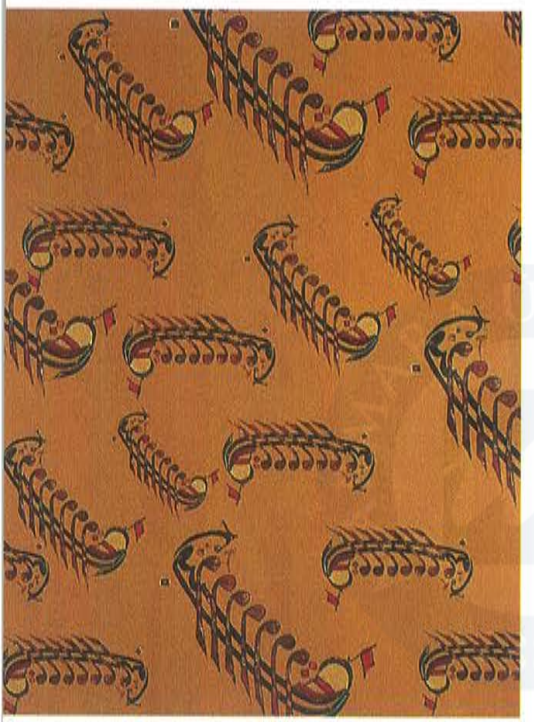

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görmek istediğimiz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

ERSİN KOMANOVALI

aslında gördüğümüz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

JÜLİDE ARSLAN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Serkan Özkan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SERKAN ŞİMŞİR

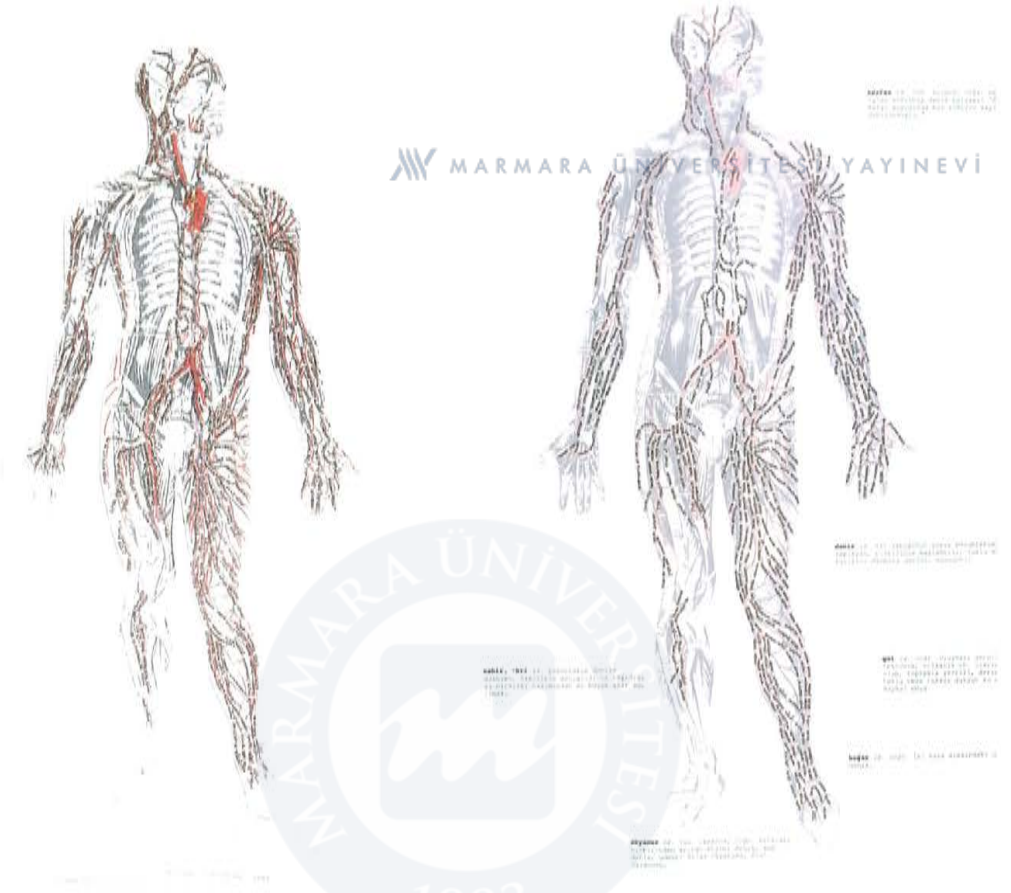

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Seylan Çalışkan

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

ELİF TANRIBİLİR

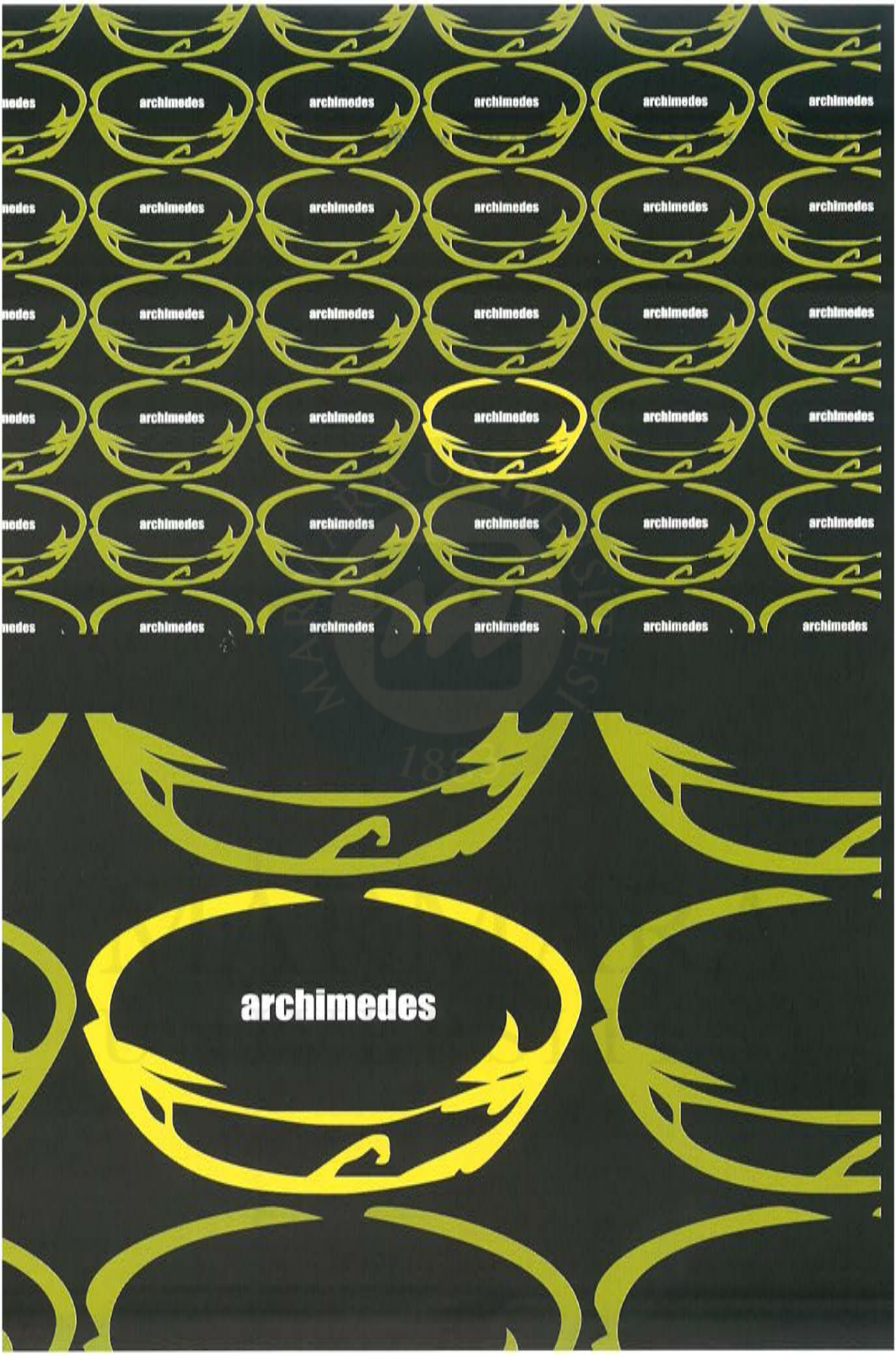

Cem Özkurt

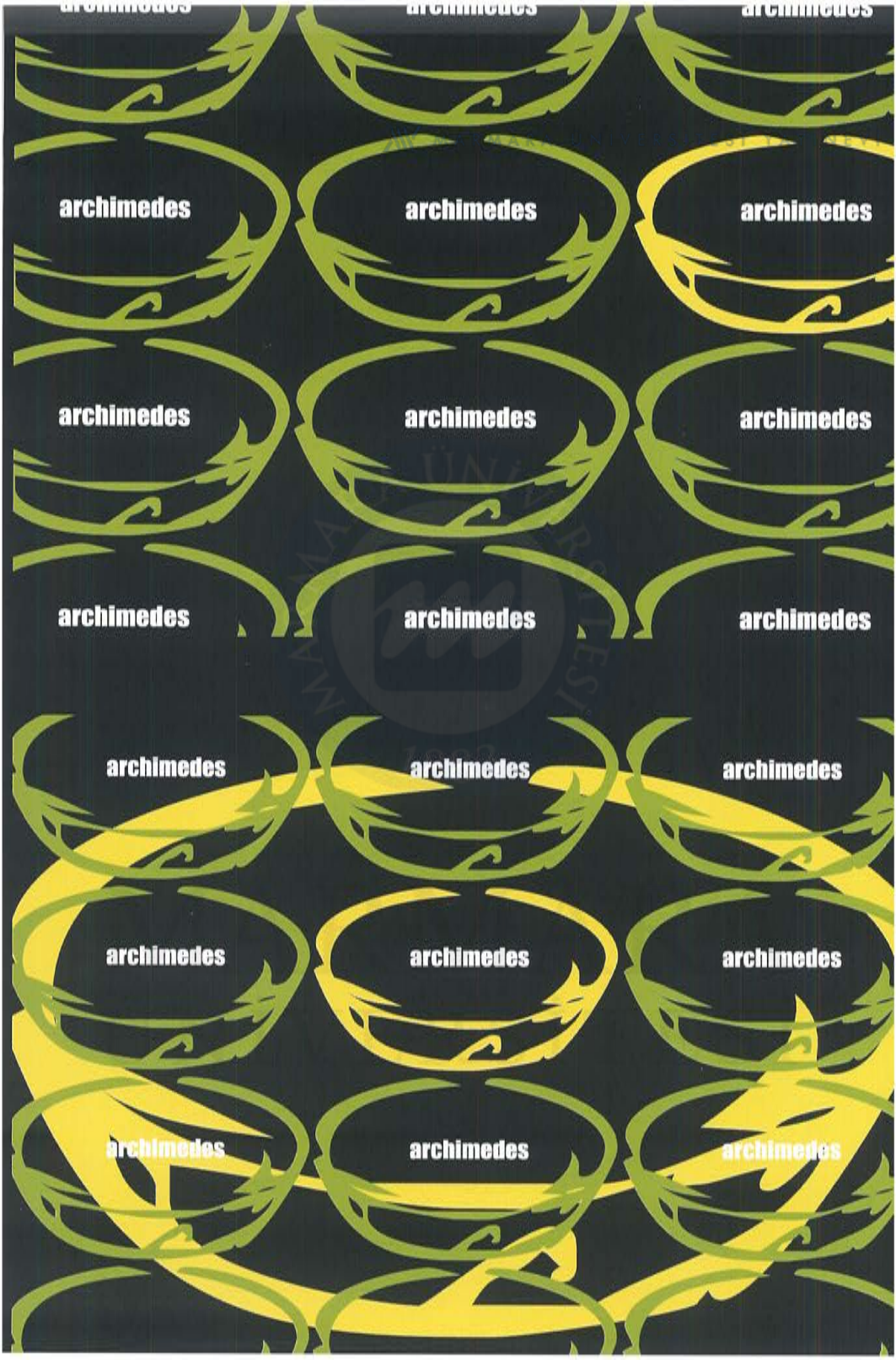
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes
archimedes

Banu Dikici

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

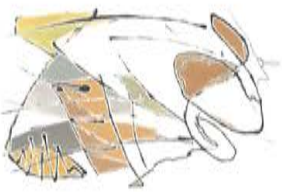

1. İSTANBUL ULUSLARARASI SU MÜZİĞİ FESTİVALİ 2001

1. istanbul uluslararası su müzigi festivali
01.11.2001- 01.11.2001 cemal resit rey konser salonu akm (ataturk kultur merkezi)
tc kultur bakanligi katkilariyla

sudan gelen davetiye

konserde yer alan solistler suna kan emre sen victor trejakov uto ughi gulsin onay
konserde yer alacak eserler tchaikowsky debussy ravel smetna schubert beethoven vivaldi strauss mendilsohn

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

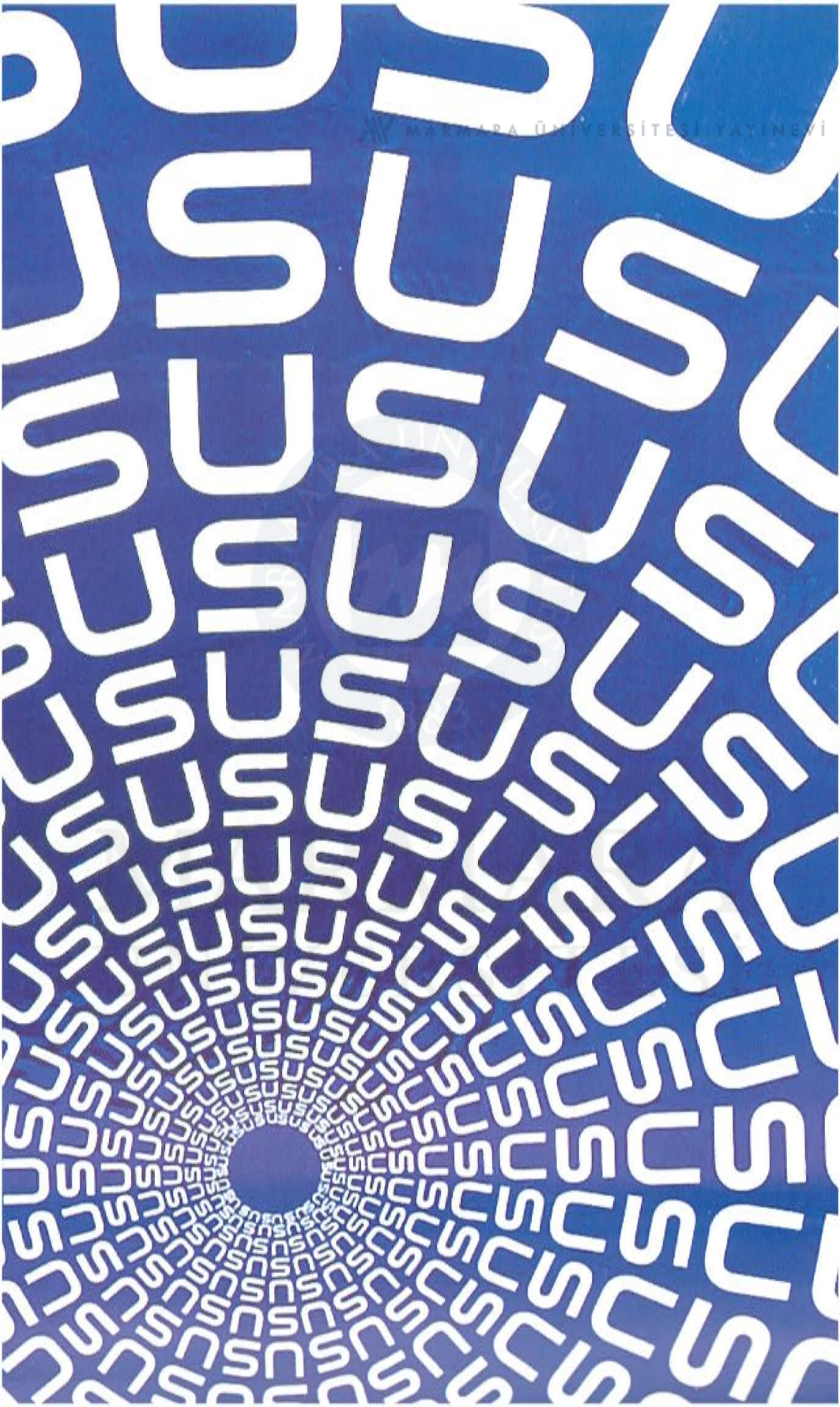
USUSUSUS

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ali Batı

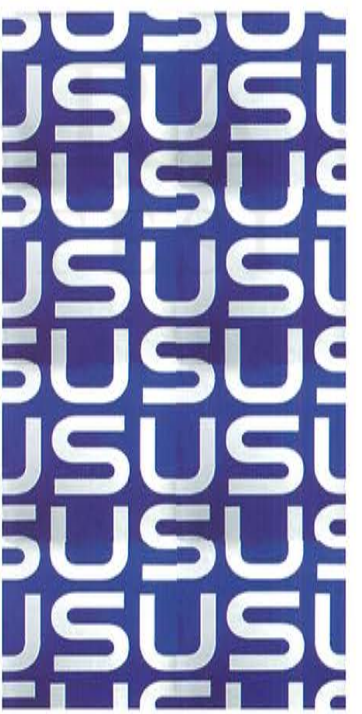

Su/Us Yolculuklar 187

Şemsiyeniz!

Şapkanız!

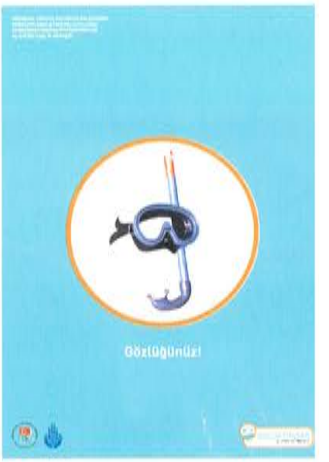
Gözlüğünüz!

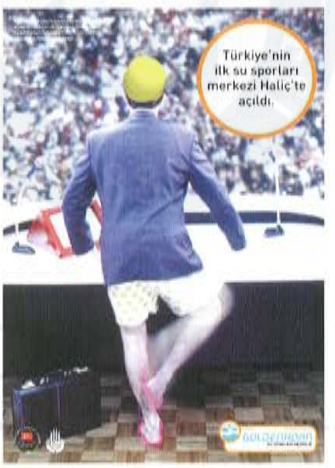
Türkiye'nin
ilk su sporları
merkezi Haliç'te
açıldı.

Türkiye'nin
ilk su sporları
merkezi Haliç'te
açıldı.

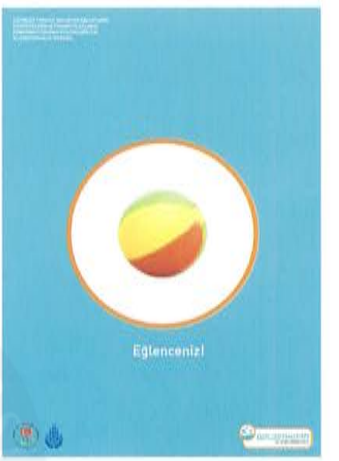

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

EMRE PAKTAŞ

CTERNA
CTERNA
CTERNA
CTERNA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

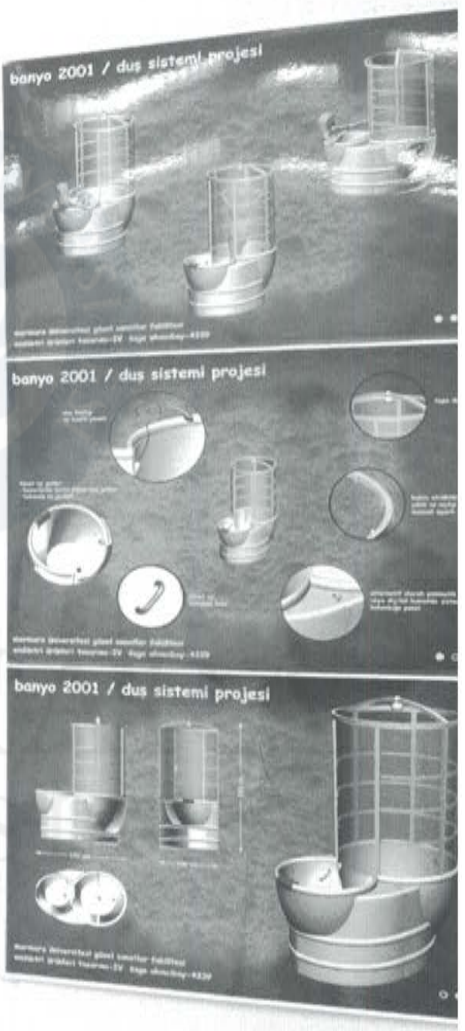

LAVABO

- ISTEGE GORE TAKILABILIR LIKIT SABUNLUK BASLIK CEVRILDIGI AN BELIRLI ÖLÇÜDE SABUNU MUSLUK TAN VERIR.

- MINI RAF ; PLASTIKTEN YAPILACA RAF LAVABOYA YAPISTIRILARAK TUTT RULMUSTUR

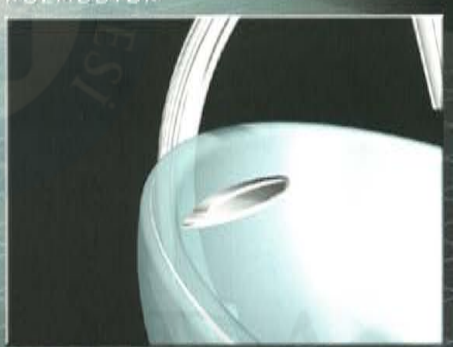

- MUSLUK BASLIGI; DISI YUMUSAK PL TIKTEN YAPILACAK OLAN BASLIGIN IÇ DE MEKANIK TIMER BULUNMAKTADIR. SEKLI DURUS BIÇIMI BAKIMINDAN K TUTMAYACAK SELIKDE TASARLANMIST

HAKAN SIMSEK 4163 E Ü T IV

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hakan Şimşek

Ozan Yurdesin

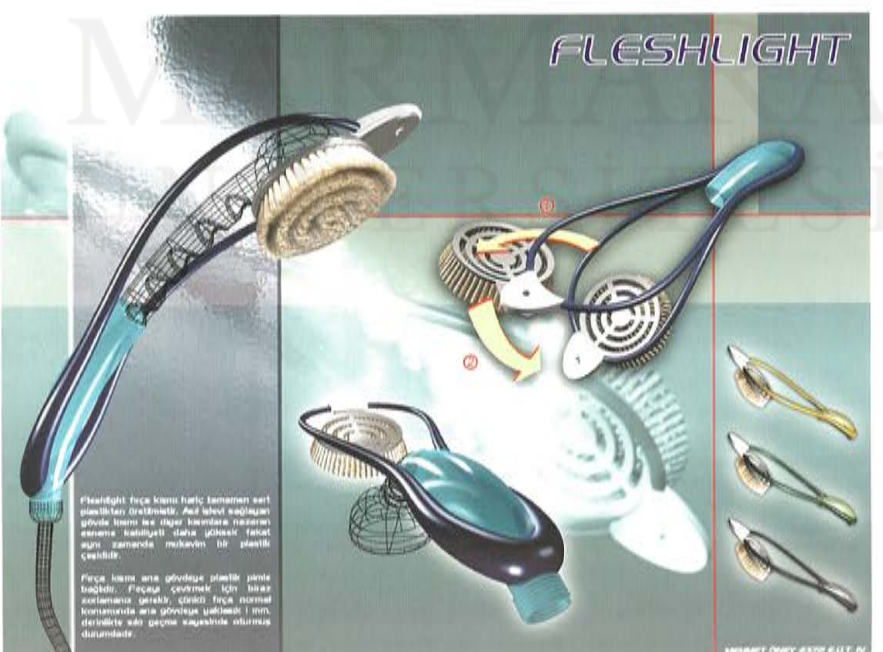

Özlem Buket Duru

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

FABIO

FABIO

Mehmet Öney

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
1883

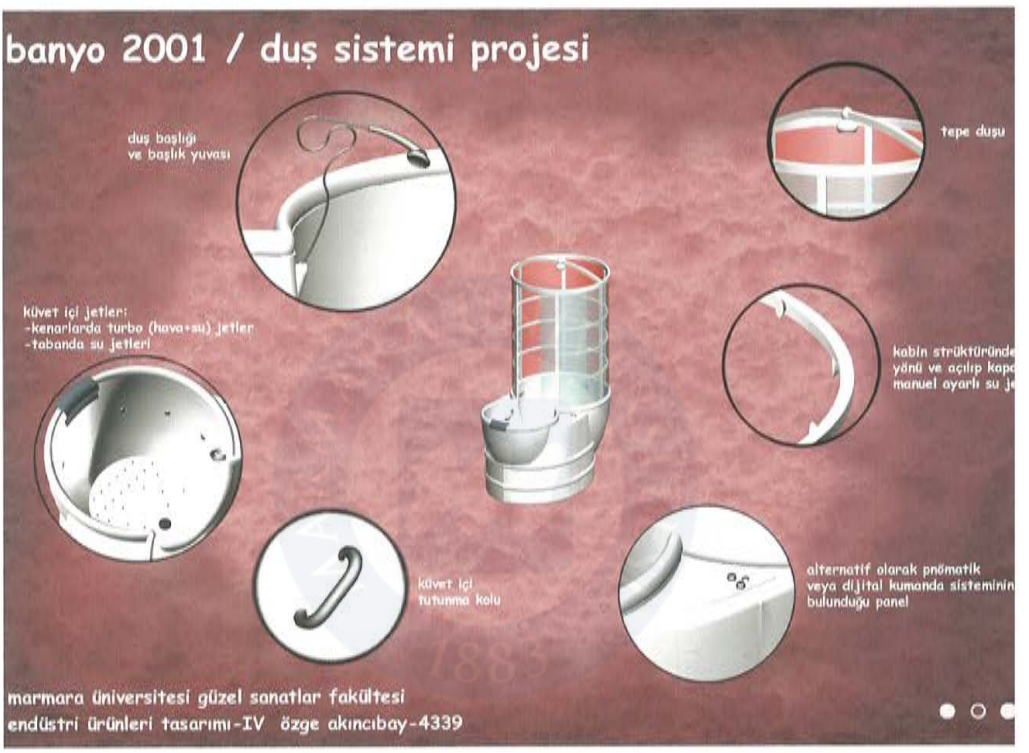

Özge Akıncıbay

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

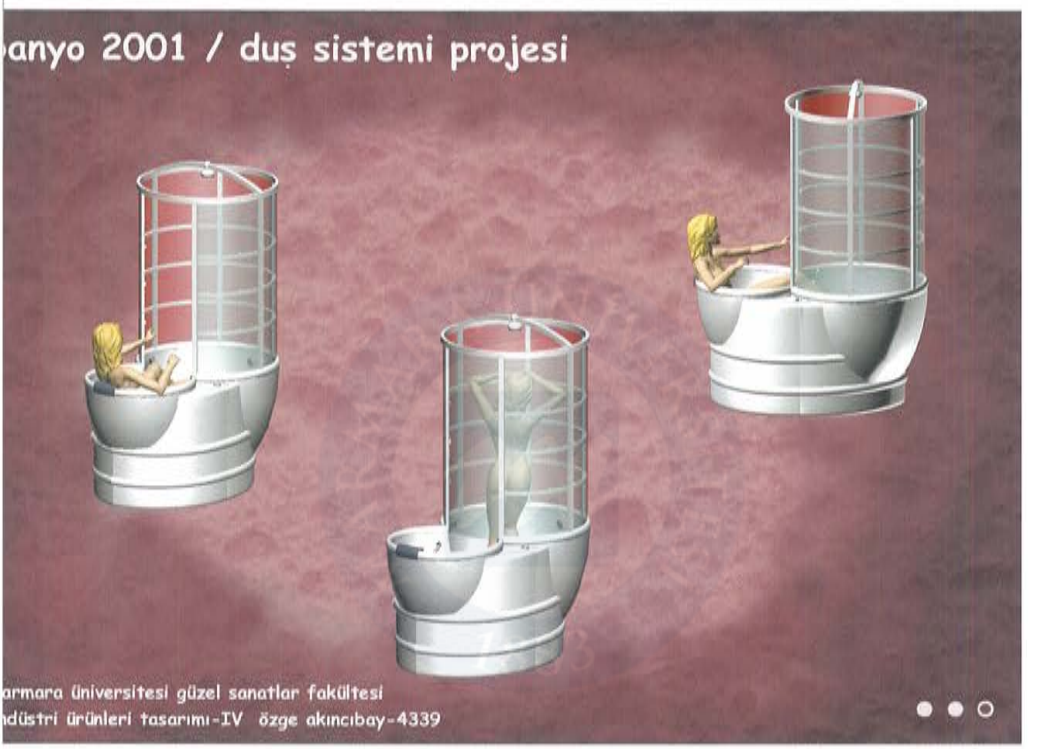

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Seda Işıkel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NİLÜFER HEKİMOĞLU

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

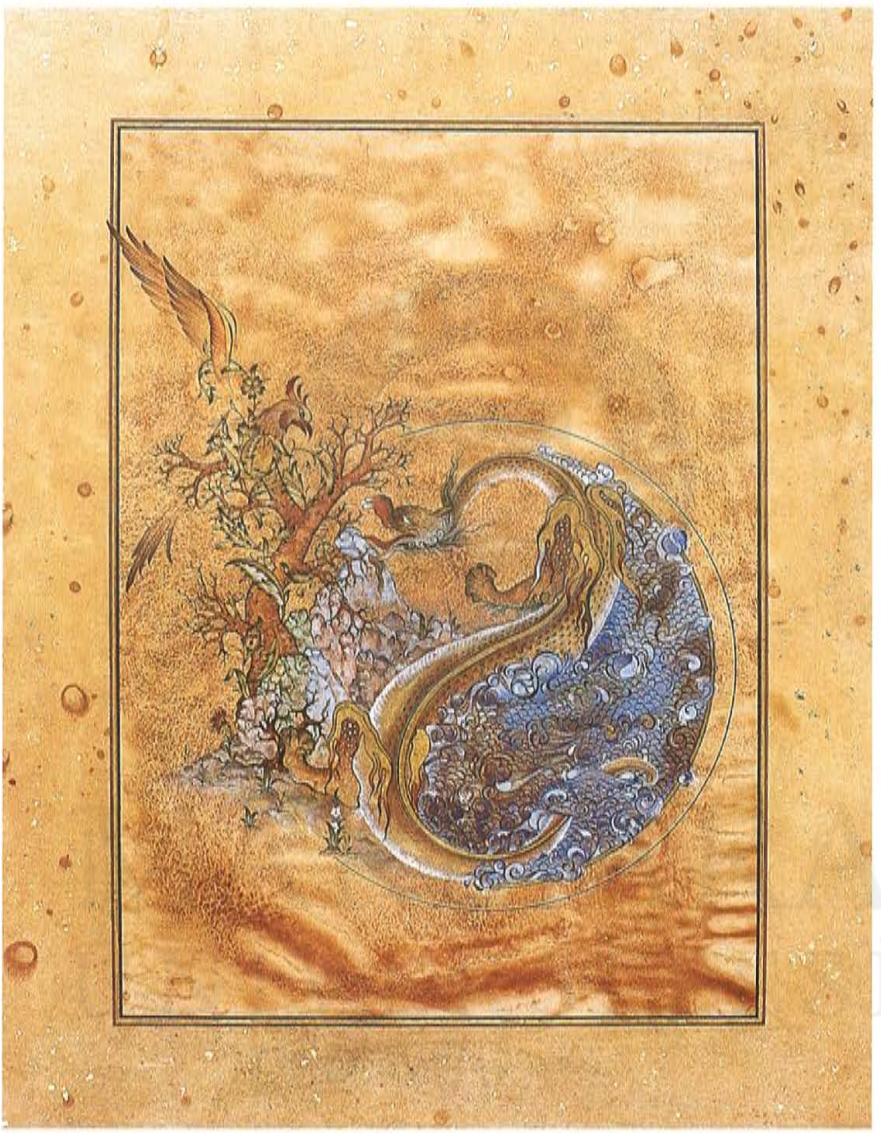

Ersan Perçem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

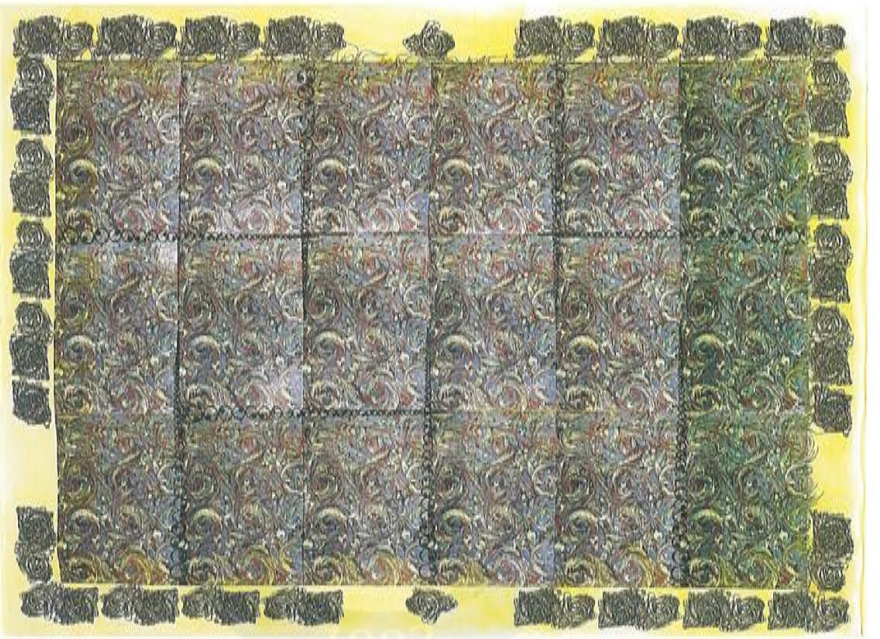

ŞEYNUR KÖSE

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Su/Us Yolculuklar

Etkinlik Düzenleme Kurulu

Prof. Tayfun Erdoğmuş
Prof. Feryal İrez
Prof. Mehmet Z. Saçlıoğlu
Doç. Nazan Erkmen
Kültür Bakanlığı Temsilcisi

Kavram ve Planlama

Yrd. Doç. Sevil Görür
Öğr. Gör. Canan Beykal
Öğr. Gör. Güven Turan
Öğr. Gör. Ahu Antmen

Danışman

Prof. Dr. Nermi Uygur
Prof. Dr. İsmail Tunalı

Sergiler Düzenleme Kurulu

Prof. Tayfun Erdoğmuş
Prof. Güngör Güner
Yrd. Doç. Gürbüz Doğan Ekşioğlu
Yrd. Doç. Mürteza Fidan
Yrd. Doç. Devabil Kara
Yrd. Doç. Hakan Onur

Sergi Uygulama

Prof. Tayfun Erdoğmuş
Yrd. Doç. Mürteza Fidan
Yrd. Doç. Cemil Ergün
Arş. Grv. Ünsal Bahtiyar
Arş. Grv. Elif Çelebi
Arş. Grv. Ayşe Dora
Arş. Grv. Umut Gönen

Fotoğraf

Doç. Barbaros Gürsel
Öğr. Gör. Özer Kamburoğlu
Arş. Grv. Oktay Çolak

Tasarım ve Yapım

Öğr. Gör. Can Onat

Baskı

Üniform

ISBN 975-400-239-8

Eylül 2001, İstanbul

1500 adet basılmıştır.

GSF
Marmara Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ